

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Katedra veřejné správy

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Společenské vyloučení v ČR a EU

Předkládá: Bc. Daniel Zajíc

Vedoucí diplomové práce: Ing. Vojtěch Kouba, Ph.D.

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

Fakulta právnická

Akademický rok: 2020/2021

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Daniel ZAJÍC**
Osobní číslo: **R19N0059P**
Studijní program: **N0421A220001 Veřejná správa**
Studijní obor: **Veřejná správa**
Téma práce: **Společenské vyloučení v ČR a EU**
Zadávací katedra: **Katedra veřejné správy**

Zásady pro vypracování

1. Sociální vyloučení v historii
2. Sociální vyloučení v právu
3. Příčiny sociálního vyloučení
4. Následky sociálního vyloučení
5. Sociální vyloučení v ČR
6. Sociální vyloučení v EU

Rozsah diplomové práce:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

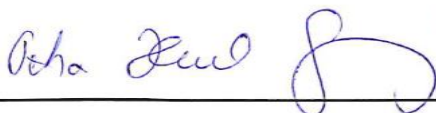
Seznam doporučené literatury:

viz zvláštní seznam

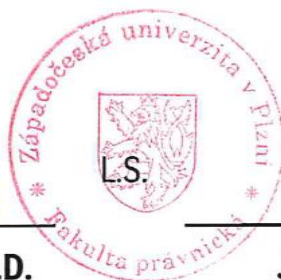
Vedoucí diplomové práce: **Ing. Vojtěch Kouba, Ph.D.**
Katedra veřejné správy

Datum zadání diplomové práce: **29. března 2020**
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2021**

JUDr. Petra HRUBÁ SMRŽOVÁ, Ph.D. (v.z.)

JUDr. et PhDr. Stanislav Balík, Ph.D.
děkan

JUDr. Tomáš Louda, CSc.
vedoucí katedry

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Společenské vyloučení v ČR a EU“ zpracoval samostatně, a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal způsobem ve vědecké práci obvyklým.

Plzeň, březen 2021

Bc. Daniel Zajíc

Poděkování

Tímto bych rád poděkoval vedoucímu diplomové práce, Ing. Vojtěchovi Koubovi, Ph.D., za ochotu a cenné rady, které mi ke zpracování diplomové práce pomohly. Dále bych rád poděkoval svým rodičům a Ing. Kláře Hlavsové za významnou podporu.

Obsah

Úvod	1
1. Obecná charakteristika pojmů.....	2
1.1 Exkluze	2
1.2 Inkluze	3
1.3 Nesouměrnost a nesouměřitelnost	4
1.4 Sociální politika	5
2. Společenské vyloučení v právu.....	7
2.1 Zaměstnanost v právu	7
2.2 Zákon č. 108/2006 Sb.	9
2.3 Zákon č. 110/2006 Sb.	10
2.4 Zákon č. 111/2006 Sb.	11
3. Společenské vyloučení.....	13
3.1 Historický vývoj	13
3.2 Příčiny	17
3.3 Ukazatele společenského vyloučení	20
3.4 Typy a fáze společenského vyloučení.....	24
3.5 Složky společenského vyloučení	26
3.5.1 Ekonomická složka	27
3.5.2 Prostorová složka	30
3.5.3 Sociální složka	32
3.5.4 Symbolická složka	33
3.5.5 Kulturní složka.....	34
3.5.6 Politická složka	35
3.6 Následky společenského vyloučení	35
3.7 Společenské vyloučení v České republice v evropském kontextu.....	36
4. Společenská inkluze.....	43
5. Sociální politika	45
5.1 Principy	45

5.2	Subjekty a objekty	47
5.3	Funkce.....	47
5.4	Role státu a modely.....	48
5.5	Vývoj sociální politiky.....	49
5.5.1	Sociální politika v pravěku	50
5.5.2	Sociální politika ve starověku	50
5.5.3	Sociální politika ve středověku	51
5.5.4	Sociální politika v novověku	52
5.5.5	Sociální politika současnosti.....	53
6.	Společenské vyloučení Romů	56
6.1	Romové jako sociální skupina	58
6.2	Společenské vyloučení Romů v průběhu historie	60
6.3	Historie sociálněpolitických opatření	61
6.4	Dimenze vyloučení Romů	62
6.4.1	Přístup na trh práce	62
6.4.2	Chudoba.....	64
6.4.3	Nízká sociální podpora	64
6.4.4	Bydlení.....	64
6.4.5	Zdraví.....	66
6.4.6	Vzdělání.....	66
6.4.7	Přístup k právům a službám.....	67
6.4.8	Symbolismus a diskriminace	67
6.5	Sociální politika v otázce vyloučení Romů	68
7.	Etnizující přístup a problém sociální práce.....	70
7.1	Rozhovor.....	72
	Závěr	78
	Resumé	80
	Seznam literatury a informačních zdrojů.....	82
	Monografie	82

Právní dokumenty	83
Elektronické zdroje	83
Seznam obrázků	87
Příloha – Rozhovor	88

Úvod

Společenské vyloučení neboli sociální exkluze je jako jev součástí lidské společnosti napříč celou její historií. Pojetí a formy sociální exkluze se s vývojem společnosti mění a jeho téma se ve veřejném diskurzu stává neustále aktuálnější. Jedná se o jev, který se vyskytuje v různých formách a může postihovat jednotlivce i skupiny a zásadně ovlivňovat jejich život. Aktuálnost problematiky společenského vyloučení je zapříčiněna především narůstajícími hrozbami, které může do lidské společnosti přinést. Tématu společenského vyloučení se v současnosti věnuje politika České republiky i Evropské unie.

Cílem této práce je analyzovat a shrnout pojem i jev společenského vyloučení a dalších přidružených témat, které společně utvářejí celkovou problematiku. V první části se práce věnuje vymezení základních pojmů, bez čehož by z důvodu komplexnosti tématu nebylo možné tyto pojmy řádně použít. Druhá část práce podrobněji zachycuje společenské vyloučení z pohledu právní úpravy. Pokud chceme porozumět problematice daného tématu hlouběji, musíme se navzdory aktuálnosti současné podoby společenského vyloučení věnovat také podobám předchozím. Z tohoto důvodu začíná třetí část této práce popisem historického vývoje. Poté následuje rozbor multidimenzionality společenského vyloučení, v jehož rámci je pozornost věnována příčinám, ukazatelům, typům, fázím, složkám a následkům společenského vyloučení. Závěr třetí části se zabývá společenským vyloučením v rámci českého a evropského kontextu. Následující části pojednávají o společenské inkluzi a sociální politice, jejímž cílem je mimo jiné boj proti společenskému vyloučení. Šestá kapitola je dedikována romskému etniku, jehož příslušníci jsou nejenom v České republice významně ovlivněni společenským vyloučením. Etnizující přístup a další problémy sociální práce jsou popsány v sedmé kapitole, která také obsahuje porovnání názorů a zkušeností odborníků a sociálních pracovníků získaných analýzou a prostřednictvím rozhovoru.

1. Obecná charakteristika pojmů

Společenské vyloučení je multidimenzionální pojem, jehož problematika v celé své šíři zahrnuje velké množství přidružených konceptů a pojmů. Tato kapitola slouží k u vedení do problematiky a k seznámení se se základními termíny v této oblasti s využitím obecných definicí. Pro podrobnější popis jednotlivých termínů je nutné si je schematicky rozdělit a odděleně se věnovat jejich individuálním částem a pojmům, čemuž se hlouběji věnují kapitoly následující.

1.1 Exkluze

Společenské vyloučení neboli sociální exkluze je termínem, který si s přihlédnutím na dobu prošel významovou transformací. Jedná se o termín, který je převážně používán v Evropě a poprvé byl použit v 70. letech minulého století ve Francii.¹ Rád bych upozornil, že pojem vyloučení by mohl za jistých okolností evokovat v jisté míře záměr poškodit druhého, zatímco exkluze se může častěji použít ve významu nezamýšleného důsledku jistých postupů a směrů, které nejsou kontrolovány konkrétním subjektem.² V rámci této diplomové práce tomu tak není. Využívám termínu sociální exkluze i českého ekvivalentu společenského vyloučení a významově mezi nimi nerozděluji. Poprvé byl termín ve Francii použit pro situaci určitých skupin chudých obyvatel, kteří byli vyloučeni ze systému sociálního zabezpečení.

Význam termínu je stále variabilní a to i přes jeho dlouhodobou ustálenost v běžném slovníku. Mění se tak s dobou i místem používání. V České republice se nejčastěji sociální exkluze definuje na základě současného pojetí Rady Evropy jako odraz nerovnosti jednotlivců nebo celých skupin obyvatelstva při jejich participaci na životě společnosti, přičemž tato nerovnost je výsledkem nedostatku příležitostí pro všechny, kteří mají zájem participovat na životě společnosti, a plodí jejich nemožnost spolupodílet se na tomto životě, jejich izolaci a odtržení od společnosti. Zároveň se na exkluzi nahlíží jako na strategii, za pomoci které se jedna skupina obyvatel snaží ochraňovat svá privilegia uzavřením možností jiným skupinám.³

¹ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Sociální exkluze z pohledu terminologického. Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 12-14. ISBN 978-80- 7422-613-7.

² MARADA, Radim. Sociální exkluze - v průsečíku myšlenkových tradic. *Sociální exkluze a nové třídy*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2000, s. 10. ISBN 80-210-2426-7.

³ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Sociální exkluze z pohledu terminologického. Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 12. ISBN 978-80- 7422-613-7.

Samotný vývoj termínu a problematiky je hlouběji popsán v následujících kapitolách.

Nerovný přístup se týká všech oblastí lidského života a společnosti, především se ale týká a je kladen důraz na úroveň a přístup ke vzdělání, trhu práce, bydlení, zdravotní péči a sociální ochranu. Obecně jsou dnes za osoby sociálně vyloučené považovány ty, které mají oslabený vztah alespoň k jedné z těchto rovin. Společenské vyloučení se často vykládá jako nerovnost na základě specifík, kterými jsou například stáří, etnicita, pohlaví či kultura, na které je podrobněji jednotlivě nahlíženo v následujících kapitolách. Nejedná se tedy výhradně o chudobu. Ta je pouze vnímána jako samostatná složka vyloučení, přestože ji někteří autoři považují za složku nejvýznamnější. Samotná chudoba se považuje za nerovnost vertikálního charakteru, přičemž sociální vyloučení jako celek je nerovností horizontální. Dalo by se tedy říct, že úroveň socioekonomického statusu řadí člověka ve společnosti více nahoru či dolů a koncept sociálního vyloučení jej umísťuje dovnitř či vně společnosti. S tímto pohledem je zřejmé, že všichni vyloučení nejsou chudí a zároveň chudí nemusejí být vždy vyloučení.⁴

1.2 Inkluze

Před obecným používáním je také nutné objasnění pojmu inkluze, neboli začlenění. Za v současnosti obecně přijímanou formulaci se považuje ta, která byla vydána Evropskou komisí, v níž je sociální inkluze popsána jako „proces, který zabezpečuje, že všichni, kdo jsou vystaveni riziku chudoby a sociálního vyloučení se dostane příležitosti a zdrojů nezbytných k plné participaci na ekonomickém, sociálním a kulturním životě společnosti a životní úrovně považované, ve společnosti kde žijí, za standardní. Proces, který jim tak zajistí jejich podíl na rozhodování ovlivňujícím jejich život i schopnost uplatňovat svá základní lidská práva. Mareš uvádí, že sociolog Anthony Giddens vidí v nejširším významu slova také občanskou dimenzi inkluze, tedy aktivní občanskou participaci včetně „občanství, občanských práv a povinností, kterými by měli disponovat všichni členové společnosti nejen formálně ale i fakticky.“ Jiní experti základní pojem zásaditě a nutně rozdělují na inkluzi politickou, ekonomickou a občanskou. Politická dimenze inkluze se týká především občanských práv a politické participace na úrovni občanské a národního státu na úrovni kolektivní. Ekonomická

⁴ Tamtéž s. 13

dimenze je dnes realizována skrze pracovní trh a sociální práva ve státě. Občanskou dimenzi charakterizuje účast na komunitním životě a rozhodování jednotlivce v každodenní sféře života.⁵

Pojmy a procesy exkluze a inkluze se při dnešním moderním pojetí národních států mohou zdát téměř neoddělitelnými. Vnější svět nemůže existovat bez vnitřku a výrok, že exkluze implikuje inkluzi, se zdá být líbivý a pozitivní. Tento vztah funguje však i v opačném směru, jelikož inkluze dává ze své podstaty smysl pouze tehdy, pokud je někdo vyloučen. Pokud společnost řeší problém osob vyloučených, stojících za okrajem s úmyslem začlenění, nejčastěji vychází z domněnky, že by hranice společnosti existovat měli a někdo by měl stát vně a uvnitř této hranice.⁶

1.3 Nesouměrnost a nesouměřitelnost

Při popisu těchto základních pojmů je vhodné zmínit také dva výrazy, které jsou pro poznání a analýzu lidské společnosti a vztahů rovnocenně důležité, ale podle sociologa Jana Kellera v posledních dobách opomíjené. Těmito výrazy jsou nerovnost a nesouměřitelnost. Jedná se o pojmy úzce provázané. Přestože je tato práce především zaměřená na exkluzi, sociální nerovnost a horizontální síť, ve kterých osoby reprodukují svůj sociální, kulturní a symbolický kapitál, je nutné si uvědomit směr, kterým se dnešní společnost udává, což sebou přináší nový způsob vzniku společenské nesouměřitelnosti. Ostrý rozdíl v sociálních pozicích byl charakteristický pro tradiční společnost i počátek modernity. Před přibližně více než 150 lety se moderní společnost začala snažit překonat hlubokou nesouměřitelnost a nahradit ji pouze odstupňovanou nerovností. Největší podíl na tomto úsilí měl nástroj sociálního státu, v zásadě stejná sociální práva pro všechny občany a všeobecný sociální vzestup lidí. Přestože je obtížné určit přesnou hranici nerovnosti a nesouměřitelnosti, jelikož se s vývojem společnosti vyvíjí, je zřejmé, že tato hranice existuje. V psychologické rovině můžeme v případě nerovnosti sledovat lidské ambice vypracovat se s vlastním přičiněním. V případě nesouměřitelnosti může situace vést k absolutní psychologické rezignaci

⁵ MAREŠ, Petr. Sociální exkluze a inkluze. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Georgetown, 2004, s. 23-24. ISBN 80-86251-19-5.

⁶ GOODIN, Robert E. Inkluze a exkluze. *Sociální exkluze a nové třídy*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, 2000, s. 24-25. ISBN 80-210-2426-7.

jednotlivce, které může vyvrcholit ve skupinovém projevu nevole.⁷ Ukázkou naprosté nesouměřitelnosti životních poměrů je statistika z roku 2020, která uvádí, že deset nejbohatších lidí na zemi disponuje větším bohatstvím než osmdesát pět nejchudších států dohromady⁸ a zároveň statistický údaj z roku 2019 poukazuje, že dvacet šest nejbohatších lidí disponuje stejným majetkem jako padesát procent nejchudších obyvatel zeměkoule.⁹

1.4 Sociální politika

Přestože se odborná veřejnost nedokáže na definici shodnout zajedno, syntézou hlavních názorů lze uvést, že: „Sociální politika je souhrn nástrojů a opatření státu, které vedou k podpoře osob s nějakým sociálním hendikepem, stejně jako k podpoře společensky žádoucího chování.“ Úkolem sociální politiky je tedy pomoc lidem, kteří jsou závislí na pomoci druhých, respektive pomoci státu. Zároveň má eliminovat sociální rizika, která provází lidskou společnost.

Sociální rizika bývají taktéž označována jako sociální události. Tímto pojmem se označuje situace, která může sociálně ohrožovat existenci člověka a jejíž důsledky nemůže odvrátit postižená osoba nebo její rodina vlastními silami. Pro takovou situaci je nutná společenská ochrana. Zároveň je pochopitelné, že stát by měl pomáhat především v situacích, které ohrožují lidskou existenci. Přestože konkrétní jedinec má potřebu a nemá peníze na zahraniční dovolenou nebo novou televizi, z pohledu společnosti tato situace neohrožuje lidské zdraví či život. Avšak se v českém sociálním systému objevují nástroje umožňující sociálně slabším rodinám nákup pračky nebo úhradu zájmového kroužku dítěte. Tato opatření jsou ovšem omezená a nejedná se o plošný nástroj sociální politiky. Míra sociální podpory, angažovanosti státu a výše poskytovaných benefitů je zpravidla vždy vázaná na stav veřejných financí konkrétní ekonomiky. Při praktické aplikaci nástrojů politiky by mělo platit, že by jedinec, který si získává prostředky vlastním přičiněním, měl mít lépe než ten, jehož musí podporovat stát. Toto pravidlo by mělo

⁷ Nerovnost a nesouměřitelnost. KELLER, Jan. *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické Nakladatelství SLON, 2010, s. 9-12. ISBN 978-80-7419-031-5.

⁸ STICKINGS, Tim. Combined \$858 billion wealth of the top ten richest people on Earth is greater than the total GDP of the 85 poorest countries, study finds. *Daily Mail* [online]. 12 February 2020 [cit. 2021-02-18]. Dostupné z: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-7995785/Ten-wealthiest-people-richer-poorest-85-countries-combined.html>

⁹ ELLIOT, Larry. World's 26 richest people own as much as poorest 50%, says Oxfam. *The Guardian* [online]. 21 Jan 2019 [cit. 2021-02-18]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/business/2019/jan/21/world-26-richest-people-own-as-much-as-poorest-50-per-cent-oxfam-report>

dostatečně motivovat k ekonomické aktivitě a následné stabilitě sociálního systému.

Sociální systém je komplex norem a institucí, které reprezentují preference vládnoucí reprezentace a jejichž prostřednictvím je prováděna sociální politika. Systém je společně s politikou závislý především na:

- ekonomické vyspělosti země a dostatkem financí,
- kulturním prostředí a tradici,
- výsledcích voleb a současné politické reprezentaci.¹⁰

¹⁰ Základní pojmy a souvislosti. KACZOR, Pavel. *Sociální politika a sociální systém v ČR*. Praha: Oeconomica, 2015, s. 9-12. ISBN 978-80-245-2096-4.

2. Společenské vyloučení v právu

Právní normy se společně s lidskou společností neustále vyvíjí a téma společenského vyloučení se zdá být velice aktuální nejenom v České republice, ale z důvodu transformace společnosti napříč celým světem. Snahy o vyřešení problémů, které sebou přinášejí společenská exkluze a inkluze se dohromady se sociální politikou neobejdou bez právní úpravy norem. Tyto normy se objevují v českém i mezinárodním prostředí a mění se a přibývají podle aktuálních politických trendů a společenských potřeb. Jedním ze základních faktorů ovlivňujících společenské vyloučení je nezaměstnanost. Zásadní právní změna na našem území v této oblasti se udála po změně státního režimu. Pád komunistického režimu v listopadu 1989 a následný návrat k tržnímu hospodářství postupně přinesli velké změny. V roce 1990 vstoupilo v platnost a účinnost opatření č. 306/1990 Sb. předsednictva České národní rady o zřízení úřadů práce¹¹ a zároveň došlo ke změně a doplnění trestního zákona novelou č. 175/1990 Sb.¹², čímž byl zrušen trestný čin příživnictví.

2.1 Zaměstnanost v právu

Termín příživnictví se dostal do právního řádu na našem území poprvé skrze zákon č. 63/1956 Sb., který pozměňoval trestní zákon č. 86/1950 Sb. ve znění, že „*Kdo se žíví nekalým způsobem a vyhýbá se poctivé práci, bude potrestán odnětím svobody na tři měsíce až dvě léta.*“¹³ Mezi takzvané nekalé výdělečné činnosti patřilo také podnikání a zákonem 140/1961 Sb. byl trest odnětí svobody navýšen až na dobu tří let a přidán znak trestní odpovědnosti, pokud se osoba „*dává někým vydržovat*“.¹⁴ Úplné zrušení tohoto předpisu v roce 1990 nastalo především z důvodu možné skryté formy vynucování pracovní povinnosti a problematičnosti znaku „*soustavného vyhýbání se poctivé práci*“ jenž značně znevýhodňuje dlouhodobě nezaměstnané v nových podmínkách trhu pracovních sil. Právní pojem příživnictví se ukázal jako nevhodný pro dnešní moderní společnost, ale jako je tomu u většiny případů, názory zákonodárců nebývají jednotné. Zajímavou ukázkou je sněmovní tisk č. 1016 z roku 2017, ve kterém skupina 26 poslanců z Komunistické strany Čech a Moravy navrhovala vrátit trestný čin příživnictví do právního řádu České republiky v téměř nepozměněné formě, z roku 1989. Tento

¹¹ Zákonné opatření č. 306/1990 Sb. předsednictva České národní rady o zřízení úřadů práce

¹² Zákon č. 175/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon

¹³ Zákon č. 63/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb.

¹⁴ Zákon č. 140/1961 Sb., Trestní zákon

případ nám však ukázal jasný posun v lidských právech a sociální politice od dob před sametovou revolucí, jelikož český ústavní pořádek nejen že nezakotvuje pracovní povinnost, ale také článek 26 Listiny základních práv a svobod nám zajišťuje svobodnou volbu povolání.¹⁵

Poté co stát přestal zaručovat pracovního místa pro všechny občany, jako tomu bylo během předchozího politického režimu, přijalo předsednictvo České národní rady zákonné opatření č. 306/1990 Sb., o zřízení úřadů práce. Toto opatření svou funkcí navazovalo na řadu norem upravujících zprostředkování pracovních míst na území dnešní České republiky.¹⁶ Prvním takovým byl již zákon č. 57/1903 čes. z. z., jímž se upravuje všeobecné zprostředkování práce.¹⁷ Konec záruky pracovního místa ze strany státu přinesl po roce 1989 snížení nabídky práce a objevil se opět na našem území stav vyšší nezaměstnanosti. Nové úřady práce vznikly jako základní článek služeb zaměstnanosti a přešla na ně působnost ve věcech pracovních sil, jež do té doby příslušela okresním národním výborům, které byly zrušeny. V roce 2004 nastala zásadní změna v působnosti úřadů práce, když převzali agendu systému Státní sociální podpory od obcí s rozšířenou působností, kromě Prahy. Tím se pravomoc a povinnost úřadů práce rozrostla například o:

- přídavek na dítě,
- příspěvek na bydlení,
- dávky péčovské péče
- a další.

Ve stejném roce došlo k další zásadní právní změně, která měla v oblasti sociálního vyloučení. Česká republika v roce 2004 vstoupila do Evropské unie a byl přijat zákon č. 435/2004 Sb. o zaměstnanosti. Ve čtvrté části zákona je uvedeno, že „Pro účely zaměstnávání zaměstnanců ze zahraničí podle tohoto zákona se za cizince nepovažuje občan Evropské unie a jeho rodinný příslušník (§ 3 odst. 2) a rodinný příslušník občana České republiky...“. Tento zákon tímto ve velké míře usnadnil možnost získání zaměstnání významnému počtu osob u nás.¹⁸ Další podstatnou událostí ve věcech úřadů práce byla organizační změna v uspořádání, vycházející ze zákona č. 73/2011 Sb. Tímto zákonem vznikl centralizovaný Úřad

¹⁵ METELKA, Jan. Návrat příživnictví? *Právní prostor* [online]. 3. 5. 2017 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/trestni-pravo/navrat-prizivnictvi>

¹⁶ Zákonné opatření č. 306/1990 Sb., předsednictva České národní rady o zřízení úřadů práce

¹⁷ Zákon č. 57/1903, jímž se upravuje všeobecné zprostředkování práce

¹⁸ Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti

práce ČR fungující pod vedením generálního ředitele. Pod tento nejvyšší úřad spadají krajské pobočky a kontaktní pracoviště. Do věcné působnosti krajských poboček mimo jiné spadá zajišťování nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti. Do pravomocí a povinností kontaktních pracovišť pak náleží agenda zprostředkování práce a nepojistné sociální dávky.¹⁹

V roce 2006 vstoupili v platnost a na začátku následujícího roku v účinnost tři zákony, které jsou dodnes v České republice naprosto stěžejními pilíři v problematice sociální exkluze a inkluze. Jsou jimi zákony:

- zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách
- zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu
- zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi

2.2 Zákon č. 108/2006 Sb.

Zákon o sociálních službách upravuje širokou škálu činností prováděných za účelem poskytování pomoci výhradně fyzickým osobám v nepříznivých životních situacích. Pomoc a podpora je poskytována skrze sociální služby a příspěvky na péči. Dále jsou v zákoně upraveny podmínky možností poskytovat sociální služby, výkon veřejné správy v oblasti sociálních služeb a předpoklady pro výkon činnosti v sociálních službách. Zákon také upravuje jednotlivé předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka v nejrůznějších oblastech.

Obsahem zákona je také vymezení několika pojmů pro účely samotného zákona mezi tyto pojmy se řadí také sociální začlenění, sociální vyloučení a sociální služba. Všechny tyto pojmy jsou v rámci zákona několikrát použity. Dle zákona se rozumí, že:

- sociálním vyloučením je: „...*vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace*“,
- sociálním začleněním je: „... *proces, který zajišťuje, že osoby sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené dosáhnou příležitostí a možností, které jim napomáhají plně se zapojit do ekonomického, sociálního*

¹⁹ Historie Úřadu práce ČR. *Úřad práce ČR* [online]. 3. 8. 2020 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: <https://www.uradprace.cz/historie>

i kulturního života společnosti a žít způsobem, který je ve společnosti považován za běžný“,

- a sociální službou je: „... činnost nebo soubor činností podle tohoto zákona zajišťujících pomoc a podporu osobám za účelem sociálního začlenění nebo prevence sociálního vyloučení“.²⁰

Tento zákon prošel již desítkami novelizací, z nichž nejaktuálnějšími jsou zákon č. 335/2018 Sb., kterým se mění zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony, jež vešel v účinnost 1. 1. 2019 a zákon č. 47/2019, kterým se mění zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, jež vešel v platnost 1. 4. 2019. Zároveň se používá zásadně v právních vztazích, které nejsou upraveny přímo použitelným předpisem Evropské unie.

2.3 Zákon č. 110/2006 Sb.

Zákon o životním a existenčním minimu definuje životní minimum jako „*minimální hranici peněžních příjmů fyzických osob k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb*“ a existenční minimum jako „*minimální hranici příjmů osob, která se považuje za nezbytnou k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb na úrovni umožňující přežití.*“ Zároveň stanovuje, že „*životní minimum ani existenční minimum nezahrnuje nezbytné náklady na bydlení.*“ Právní úprava posuzuje, „*zda příjmy osob dosahují částek životního minima nebo existenčního minima.*“

Tento zákon dále upravuje podmínky, způsob a výši sociálních dávek pro jednotlivé osoby na základě daných kritérií, čímž přímo ovlivňuje výši finančních prostředků, kterými tyto osoby mohou disponovat a tím aktivně předchází a omezuje míru chudoby lidí. Přičemž chudoba je jednou z dimenzí sociálního vyloučení.²¹ Zákon při určování výše existenčního a životního minima například zohledňuje, zda má daná osoba například partnera či má v péči nezletilé nezaopatřené dítě.

- Životní minimum jednotlivce činí měsíčně 3860 Kč.

²⁰ Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

²¹ KRIŠTOF, Roman. *Sociální politika v České republice ve vztahu k sociálně vyloučeným* [online]. s. 5 [cit. 2021-02-28]. Dostupné z: http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_78_1.pdf

- Životní minimum společně posuzované osoby je v rozmezí od 1970 Kč u nezaopatřeného dítěte do 6 let věku do 3550 Kč u osoby podle věku nejstarší.
- Existenční minimum jednotlivce činí měsíčně 2490 Kč.²²

Aktuální a nyní osmnáctou novelou zákona je zákon č. 540/2020 Sb. o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů, a některé další zákony v souvislosti s paušální daní, který nabyla účinnosti 1. 1. 2021.

2.4 Zákon č. 111/2006 Sb.

Zákon o pomoci v hmotné nouzi upravuje poskytování pomoci fyzickým osobám k zajištění základních životních podmínek. Pomoc je na základě zákona poskytována prostřednictvím dávek pomoci osobám v hmotné nouzi. Vedle dávek zákon garantuje nárok na základní sociální poradenství vedoucí k řešení hmotné nouze nebo jejímu předcházení. V zákoně jsou uvedeny tři druhy dávek, které řeší pomoc v nouzi:

- příspěvek na bydlení,
- doplatek na bydlení,
- mimořádná okamžitá pomoc.

Osobou v hmotné nouzi se dle zákona považuje osoba, která nemá dostatečné příjmy a její celkové a majetkové poměry neumožňují uspokojení základních životních potřeb. Tato osoba zároveň nemůže zvýšit své příjmy z objektivních důvodů. Naopak osoba v hmotné nouzi není v případě, že není v pracovním či obdobném vztahu, nevykonává samostatně výdělečnou činnost, není v evidenci uchazečů o zaměstnání nebo osoba, která v zaměstnání je, ale neplyne jí z toho vztahu žádný příjem.

Dále zákon vypočítává výši částky na živobytí osoby, na základě výše životního a existenčního minima. Příspěvek na živobytí je základní dávkou pomoci v hmotné nouzi, která slouží k pomoci při nedostatečném příjmu. Nárok na příspěvek osobě vzniká, v případě že příjem této osoby nedosahuje výše vypočtené částky na živobytí poté, co se odečtou její náklady na bydlení. Doplatek na bydlení slouží osobě k uhrazení nákladů na bydlení, v situaci kdy jí nestačí příjmy vlastní včetně příspěvku na bydlení ze systému státní sociální podpory. Pro mimořádnou

²² Zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu

okamžitou pomoc zákon stanoví šest situací, ve kterých je osobám poskytována pomoc bezodkladně. Mezi tyto situace se řadí například postižení živelnou pohromou, nedostatek prostředků k úhradě poplatku za vystavení duplikátu osobních údajů či situace, která osobu ohrožuje sociálním vyloučením. Aplikací právních norem, které jsou v této kapitole zmíněny v praxi, se podrobněji zabývají následující kapitoly.²³

²³ Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi

3. Společenské vyloučení

Jak již bylo řečeno, společenské vyloučení je koncept multidimenzionální. Příčiny exkluze se objevují v různých sférách života a společnosti a nejedná se pouze o materiální nedostatek, tak jak je to v případě pojmu chudoba. Sociálním problémům tedy přísluší právě spíše označení exkluze, jelikož chudoba je pouze jednou z jejích dimenzí.²⁴ Ne vždy se však pojmy exkluze a chudoba rozdělovaly. Následující podkapitoly se věnují historickému vývoji, příčinám, indikátorům, typům, fázím a složkám společenského vyloučení.

3.1 Historický vývoj

Historie sociálního vyloučení sahá mnohem dále do historie než samotný pojem. Již ze starověkého Řecka existují záznamy, ze kterých vychází, že chudoba vedla člověka do mnoha složitých situací, které zpravidla končili vyloučením. V tomto období se jednalo především o vyloučení v politické dimenzi.²⁵ Vyloučení si prošlo významnými změnami společně s dalšími událostmi ve společnosti. K zásadním změnám docházelo závěrem 60. let minulého století. V této době se se studentskými revoltami uzavíralo období, které bylo charakteristické konfliktem mezi buržoazní teorií a marxismem, mezi liberálním a komunistickým optimismem a mezi hledáním shody a revolucí. Tyto konflikty nevymizeli ze společnosti úplně, ale byly překryty novými trendy. Začali se objevovat proměny v povaze politické reprezentace, docházelo k oslabování sociálního postavení politických stran, začínaly nové formy aktivismu mezi občany, stále více byla mezinárodně propojována politika a ekonomika, docházelo k rozvolňování struktury ve společnosti, životní styly lidí se více individualizovaly a měnily vzorce rodinného chování, rostla míra kontinuální migrace, dynamiky kulturních změn a relativizovaly se základní hodnotové vzorce v lidských společnostech. Téma sociální exkluze se začalo ve společenské diskuzi vynořovat v rámci otázek multikulturalismu a globalizace.

Koncept společenského vyloučení má svůj původ v 60. a 70. letech 20. století ve Francii. Termín *les exclus* byl poprvé použit politiky, aktivisty a

²⁴ TOUŠEK, Ladislav. Sociální vyloučení a prostorová segregace. *AntropoWEBZIN* [online]. 2007 [cit. 2021-03-04]. ISSN 1801-8807. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/socialni-vyloucenia-prostorova-segregace>

²⁵ GALBOIS, Estelle a Sylvie ROUGIER-BLANC. Being poor in Ancient Greece. *Hypotheses: Magazine de Sciences Humaines et Sociales* [online]. 1. 10. 2018 [cit. 2021-03-04]. Dostupné z: <https://sms.hypotheses.org/13572>

žurnalisty pro označení osob žijících v chudobě. První použití termínu v současném významu je připisováno tehdejšímu vysokému státnímu úředníkovi Renému Lenoirovi, který ve své knize „*Exkludovaní. Jeden Francouz z deseti*“ tímto termínem označoval skupinu osob, která byla vyloučena ze státního systému sociálního zabezpečení. Sociální exkluze byla již od počátku používána jako termín z oblasti sociální politiky. Během 70. let se termínem označovalo především pouze ekonomické vyloučení. V roce 1976 vznikla první oficiální úřední definice sociálního vyloučení, kterou stanovila Rada Evropy: „Za chudé jsou považováni jednotlivci a celé rodiny, jejichž zdroje jsou natolik slabé, že tito lidé jsou vyloučeni ze způsobu života, zvyklostí a aktivit, jež jsou považovány za normální ve státě, v němž žijí.“²⁶ Na konci sedmdesátých let, poté co se ekonomická situace vzpamatovala z ropného šoku z roku 1973, vyšlo zřetelně najevo, že někteří jedinci jsou vyloučeni z ekonomického růstu. Ukázalo se tedy, že chudoba je problém, který ekonomický růst nemůže vyřešit. Z tohoto důvodu byly exkludovaní koncem sedmdesátých let označovány jako „osoby, na které ekonomický růst zapomněl“. V následujícím desetiletí se ve Francii během období socialistické vlády, zvyšující se nezaměstnanosti a sociální a politické krize termínem začalo odkazovat nejen na nezaměstnanost, ale současně i na další druhy sociálního znevýhodnění, vzrůstající nestabilitu sociálních vazeb a sociální solidarity. To bylo důsledkem rozpadu rodin, sociální izolace skupin obyvatelstva a erozí sociálních sítí.²⁷ René Lenoir odhadl, že mezi sociálně znevýhodněné se řadí každý desátý občan v zemi, ať už se jedná například o fyzicky hendikepované, drogově závislé, osoby smýšlející nad sebevraždou či obtěžované děti. Tito lidé se všichni řadili do společenských kategorií, které nebyly chráněny sociálním pojištěním. Od poloviny sedmdesátých let začala Francie vydávat početná opatření navržených s explicitním cílem bojovat proti různým druhům exkluze. Díky tomu se dnes ve Francii zpravidla neřadí mezi exkludované například hendikepované osoby či svobodné matky. Tyto osoby již nespádají pod kontrolu komisí na integraci.

V 80. letech se politický diskurz zaměřil na mladé osoby, které opouští školu bez adekvátních schopností potřebných k zisku pracovního uplatnění.

²⁶ Vědecké zastírání poměrů - sociální vyloučení. KELLER, Jan. *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2010, s. 168. ISBN 978-80-7419-031-5.

²⁷ RŮŽIČKA, Michal a Laco TOUŠEK. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby. *Soudobá sociologie VI: (Oblasti a specializace)* [online]. Praha, 7. 1. 2014, 120-121 [cit. 2021-02-20]. Dostupné z: https://www.academia.edu/10252965/Sociální_exkluze_její_prostorové_formy_a_měnící_se_podoby

V tomto období se termín sociální exkluze začal vztahovat na rostoucí nestabilitu sociálních vazeb, nestabilitu v rodinách, jednočlenné domácnosti, společenskou izolaci a pokles v třídní soudržnosti. Na konci let osmdesátých se ve Francii objevil názor, že předcházení vyloučení vyžaduje koncepci sociální spravedlnosti, která se odlišuje od té, jež byla zavedena po skončení Druhé světové války. Sociální stát je nově povinen tvořit své etické a kulturní hodnoty, které definují státní občanství nejen ve formě práva, ale také vztahů jednoho ke druhému. Více participativní a osobní sociální stát by měl spočívat na nových principech sociální soudržnosti, sdílení a integrace. Nový druh občanství by měl sdružovat tradice solidarity společně s nastupujícím individualismem. Tento názor korespondoval s dalšími tehdejšími výroky o nedostatku komunikace mezi jednotlivci a skupinami, což zabraňovalo vzájemnému uznání a sounáležitosti lidí ve společnosti.

Politický a společenský vývoj osmdesátých let, během kterých termín exkluze nabyl širšího významu, vedl k nárůstu xenofobie a neskrývaných politických útoků vůči imigrantům a k omezení jejich práv. V následující době v počátku devadesátých let bylo možné sledovat jak je výraz exkludovaný nově používán k popisu obyvatel příměstských oblastí, ve kterých se začali objevovat problémy s integrací imigrantů, mládeží, násilnými incidenty a celkovým ekonomickým vyloučením obyvatel v těchto oblastech.²⁸ Podle sociologa Françoise Dubeta byla původem vzniku mladých osob na předměstí především nezaměstnanost. Ta měla za následek neustálý nedostatek peněz a závislost na okolí což se manifestovalo v pocitu hanby a nemožnosti čtvrt' opustit. Tak pouhé narození se člověka v dané čtvrti vedlo k exkluzi a pocitu viny. Dále se ukázalo, že chudoba lidí se nestále prohlubovala a není možné osobám pomoci, pokud snaha nepovede trvalému začlenění. V návaznosti na to byl ve Francii roku 1988 zaveden *Revenu minimum d'insertion* (RMI), neboli základní příjem pro ty, kdo jsou ohroženi vyloučením.²⁹

Termín se od svého objevu začal v následujících desetiletích postupně rozšiřovat napříč Evropou a v 90. letech nahradil v Anglii koncept chudoby. Na

²⁸ SILVER, Hillary. Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review* [online]. Wiley, January 1994, 532-535 [cit. 2021-02-20]. ISSN 1564-913X.

Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/247563087_Social_Exclusion_and_Social_Solidarity_Three_Paradigms

²⁹ KELLER, Jan. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. [online]. Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 13 [cit. 2021-03-05]. ISBN 978-80-7464-490-0. Dostupné z:

<https://projekty.osu.cz/vedtym/dok/publikace/exkluze.pdf>

úrovni Evropské unie se francouzský koncept sociální exkluze a anglický koncept chudoby následně sjednotily. Diskurz programových dokumentů Evropské unie začal přecházet výhradně k pojmům sociální exkluze, sociální inkluze a sociální koheze. Chudoba již zdaleka přestala být považována za jedinou příčinu sociálního vyloučení.³⁰

Na přelomu tisíciletí sledoval sociolog Serge Paugam vztah mezi trhem práce a šířící se společenskou exkluzí. Při výzkumu rozlišil dva způsoby vnímání nahrazování plného pracovního poměru jiným druhem vazby mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem. V těchto vztazích rozlišil nedostatek ochrany a absenci pojištění pro zaměstnance od osobní stránky zaměstnance, ve které se projevuje ztráta sebedůvěry a pocit neužitečnosti od nízkého statusu vykonávané práce. Paugam zároveň objevil vliv těchto pracovních vztahů na trvalost manželství, vztahy napříč užším i širším rodinným kruhem. V roce 2003 se další výzkum zaměřil opět na slabé čtvrti města, ve kterých se zpravidla objevovali totožné vzorce navazujících dějů: „strukturní nezaměstnanost mladých, rozpad rodin, projevy vandalizmu a násilí, stále častější zásahy policie, útěk ze čtvrti těch, kteří na to mají prostředky, pauperizace těch zbylých, koncentrace rodin imigrantů v jistých částech čtvrti, přetíženost sociálních pracovníků a úpadek institucí, které se měli starat o mladé lidi, vznik nebezpečných míst, kde je soustředěno obchodování s drogami, které provozují mladí nezaměstnaní, formování band mladistvých ovládajících své teritorium, stále častější střety s policií, narůstající agresivita mladých vůči ostatním obyvatelům čtvrti, posílení policie, jež je mladými vnímáno jako policejní útlak, eskalace destrukce, která stále častěji přechází do stadia kolektivní sebedestrukce (degradace vybavení čtvrti: škol, tělocvičen, kulturních zařízení). Pravice a extrémní pravice využívá problémů těchto čtvrtí, které média nazývají oblastmi, kde neplatí právo ke svým politickým cílům, množí se volání po represí na úkor prevence.“ Výzkum ukázal, že k této situaci vedou faktory, mezi které se předně řadí masová nezaměstnanost, destabilizace rodin z nižších sociálních vrstev, chátrání čtvrtí a etnorasové segregace. To vše je ve výzkumu shrnuto jako rozklad sociální kategorie dělníků, ke které společnost směřuje od osmdesátých let. V devadesátých letech zanikla mladým lidem s nízkým vzděláním

³⁰ RŮŽIČKA, Michal a Laco TOUŠEK. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby. *Soudobá sociologie VI: (Oblasti a specializace)* [online]. Praha, 7. 1. 2014, s. 121 [cit. 2021-02-20]. Dostupné z: https://www.academia.edu/10252965/Sociální_exkluze_její_prostorové_formy_a_měnicí_se_podoby

možnost získání plnohodnotného pracovního poměru, která s tím společně přichází o profesní stabilizaci. Čímž vzniká nová třída lidí bez budoucnosti.

Dlouhodobý historický vývoj exkluze shrnul opět Serge Paugam v roce 2005. V agrární společnosti byla chudoba integrovaná. Být chudým bylo běžnou normou a tento stav člověka ze společnosti nevyklučoval. V následné průmyslové společnosti se chudoba stala marginální. Chudých lidí bylo malé množství a žili na okraji. Začalo se kolem těchto lidí vytvářet stigma, ale předpokládá se, že se problém chudoby časem vyřeší. Ve společnosti postindustriální však došlo na rozdíl od předpokladů k opačné situaci. Chudoba se začala více prohlubovat a stala se diskvalifikujícím prvkem. Zároveň většina lidí propadajících se do chudoby dříve chudá nebyla. V současné situaci těmto lidem chybí ochrana i uznání ze strany druhých. Množství lidí, které jsou dnes exkluzí ohroženi, je takové množství, že to narušuje řád společnosti a mezi lidmi vzniká strach z deklasování.³¹

Pojem společenského vyloučení neboli sociální exkluze je pluralitní a je možné se setkat s více definicemi. Proto je vhodné výraz vnímat v nejširším možném definičním okruhu, jako proces, či výsledek procesu, během něhož jsou jednotlivci či celé skupiny vytěšňováni na okraj společnosti a je jim omezován nebo zamezen přístup ke zdrojům, které jsou ostatním členům společnosti dostupné.

3.2 Příčiny

Společenské vyloučení je zapříčiněno různými způsoby, avšak nabízí se možnost příčiny rozdělit do dvou základních skupin na příčiny vnitřní a vnější. Vnitřní vlivy jsou důsledkem chování konkrétní osoby, která je společenským vyloučením ohrožena. Taková osoba své vlastní sociální vyloučení způsobuje či přinejmenším posiluje sama. Proto se vnitřní vlivům říká také individuální. Jedná se například o dlouhodobou orientaci na okamžitá uspokojení potřeb, nízkou motivaci a neschopnost hospodařit. Avšak exkluzivní chování jednotlivce bývá často důsledkem příčin vnějších. Tyto externí vlivy jsou mimo kontrolu osoby vyloučené popřípadě vyloučením ohrožené. Osoba zpravidla nemá na vlivy dosah a jen ztěžka je může svým jednáním ovlivnit. Tyto příčiny vyplývají ze společenských podmínek a chování lidí uvnitř společnosti. Konkrétně se jedná například o rasismus a diskriminaci na základě rasy, etnicity, národnosti a podobně.

³¹ KELLER, Jan. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. [online]. Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 14-16 [cit. 2021-03-05]. ISBN 978-80-7464-490-0. Dostupné z: <https://projekty.osu.cz/vedtym/dok/publikace/exkluze.pdf>

Dalším příkladem jsou bytová a sociální politika či charakter trhu práce. Různá nastavení trhu práce mohou způsobit dlouhodobou nezaměstnanost osoby, která bude mít za následek vnitřní individuální příčinu společenského vyloučení, tedy ztrátu pracovních návyků.³² Samotné vylučování z trhu práce má také své vnitřní a vnější příčiny. Mezi ty vnitřní se převážně řadí nízká vzdělanost, neschopnost orientace na trhu práce a další. Vnějšími příčinami jsou zejména demotivující sociální systém, práce „na černo“, tedy bez řádně uzavřené smlouvy a diskriminace ze strany zaměstnavatele.³³

Dalším možné teoretické rozdělení příčin společenské exkluze je pohledem tří paradigmatických přístupů:

- solidarita,
- specializace,
- monopol.

Přístup solidarity vychází z francouzského myšlení. Základem je teze, že k sociálnímu vyloučení dochází, pokud je mezi jednotlivcem a společností narušeno pouto známé jako sociální solidarita. Myšlenka vychází z takzvaného „sociálního řádu“, jenž je koncipován na vnějších, morálních a normativních zájmech namísto zájmů pouze individuálních, skupinových nebo třídních. Shoda národa a kolektivní svědomí občanů spojuje s větší společností prostřednictvím vertikálních vztahů. Tento přístup se zakládá na morálních a kulturních hranicích společnosti. Tento přístup předpokládá aktivní aplikaci sociálních politik ve snaze vytváření inkluzivního a integračního prostředí pro osoby různého etnického původu, rasy, kultury či osoby z odlišných lokalit. Nedostatečné snahy o integraci tak vedou k sociálnímu vyloučení.

Specializace vychází z anglo-amerického liberalismu. Vyloučení je považováno za následek specializace: sociální diferenciaci, dělby práce a oddělení sfér. Přístup předpokládá, že lidé se liší, což zapříčiňuje vzniku specializace na trhu a v sociálních skupinách. Příčinná souvislost vzniku vyloučení se nezakládá pouze na individualismu osob a osobních preferencích, ale také na strukturách

³² TOUŠEK, Ladislav. Sociální vyloučení a prostorová segregace. *AntropoWEBZIN* [online]. 2007 [cit. 2021-03-04]. ISSN 1801-8807. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/socialni-vyloucenia-prostorova-segregace>

³³ Identifikace zásadních problémů v oblasti sociálního vyloučení. *Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. [cit. 2021-03-04]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/soubor/extremismus-identifikace-zasadnich-problemu-pdf.aspx>

vytvořených konkurenčními jednotlivci. Liberalismus vnímá sociální pořádek stejně jako ekonomiku a politiku, jako sítě dobrovolných výměn mezi autonomními jednotlivci s jejich vlastními zájmy a motivací. Specializované sociální struktury se skládají z oddělených, soutěžících, ale ne nutně nerovných sfér, což vede k jejich vzájemné výměně a závislosti mezi nimi. Skupiny jsou zároveň tvořené jednotlivci dobrovolně a změny v jejich spojení odrážejí zájmy svých členů. Tato situace vede k politickému a ekonomickému pluralismu. Vyloučení tedy vyplývá z nevhodného oddělení sociálních sfér, z aplikace pravidel nevhodných pro danou sféru nebo z překážek pro volný pohyb jednotlivce mezi danými sférami. Z důvodu existence oddělených sociálních sfér může mít exkluze několik přímých příčin a dimenzí. Jedna osoba nemusí být vyloučena ve všech sférách zároveň. Stejně tak nejsou všechny sféry hierarchicky rozdělené do kategorií na základě zdrojů či hodnot. Přístup specializace chrání lidské svobody a může být efektivní do okamžiku, dokud je osobám umožněno přecházet mezi jednotlivými sférami. Individuální svoboda volby založená na rozdílných osobních hodnotách a psychologických motivech k zapojení se do společenských vztahů může vést k přidružování skupin a integraci ve společnosti. Hranice jednotlivých skupin mohou do jisté míry omezovat osobní svobodu na participaci při společenských výměnách a toto vyloučení je považováno za diskriminační. Nicméně konkurence trhu a státní ochrana osobních svobod by těmto formám vyloučení měly zabránit.

Paradigma monopolu má vliv na evropské levicové smýšlení a vidí exkluzi jako následek formování skupinového monopolu. Tato specializace pohlíží na společenský řád jako na donucovací prostředek, který je uložený ve společnosti skrze hierarchické mocenské vztahy. Teorie říká, že vyloučení vzniká z interakce jednotlivců a skupin z rozdílných tříd, rozdílného postavení a politické moci. „Sociálního uzavření“ je dosaženo ve chvíli, kdy jsou vytvořeny sociální a institucionální hranice, které udržují lidi za okrajem společnosti proti jejich vůli a zároveň udržují stav nerovnosti. Monopol pak dále vytváří svazky společného zájmu mezi jednotlivci uvnitř společnosti. Vyloučení jsou tak stále za hranicemi společnosti kde jsou panování společností. Proti exkluzi je možné bojovat za pomoci občanství, rozšíření rovnocenného členství a plné účasti ve věcech společnosti.³⁴

³⁴ SILVER, Hillary. Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review* [online]. Wiley, January 1994, s. 541-543 [cit. 2021-02-20]. ISSN 1564-913X.

3.3 Ukazatele společenského vyloučení

Ukazatele neboli indikátory exkluze se přirozeně mění a vyvíjí společně se změnami ve společnosti. Mohou se lišit v závislosti na různých základních faktorech jako je čas a místo, ve kterém dochází k sociálnímu vyloučení. Není tedy možné vytvořit absolutní výčet všech indikátorů vyloučení, který bude platný ve všech situacích. Avšak již vícekrát se sociologové pokusili takový seznam nejčastějších indikátorů vytvořit.

Rada Evropské unie vydala v roce 2001 soubor ekonomických a sociálních ukazatelů, známých jako Laekenské ukazatele, které spadají do čtyř kategorií: materiální/ekonomické zdroje, hospodářská účast, vzdělání a zdraví. V součtu se jedná o deset hlavních a osm vedlejších indikátorů exkluze napříč všemi čtyřmi kategoriemi. Jedná se například o míru rizika chudoby, na základě podílu osob žijících v jedné domácnosti, jejichž plat nedosahuje 60% národního mediánu příjmu. Dále je v seznamu předpokládaná délka života osob narozených v dané lokalitě, poměr osob dlouhodobě a velmi dlouhodobě nezaměstnaných vůči počtu všech nezaměstnaných osob či poměr osob v populaci ve věku 18 až 24 let, které dosáhli maximálně druhého stupně základní školy a nepodíleli se na dalším vzdělávání.³⁵

Evropská komise, v jejímž čele stál tehdejší předseda José Manuel Barroso, vydala v roce 2010 strategický dokument Europe 2020. Dokument byl vydán v reakci na finanční krizi z roku 2008 a jako nástupný dokument Lisabonské strategie z roku 2000. Europe 2020 obsahuje měřitelné cíle k dosažení „chytrého, udržitelného a inkluzivního“ růstu napříč členskými státy Evropské unie. Strategie se mimo jiné zaměřuje na ohrožení lidí chudobou a společenským vyloučením. Celkový cíl Evropské unie sestává z jednotlivých cílů, které si sami udali jednotlivé státy. Zajímavostí může být, že ze všech členských států vykázala Česká republika nejvyšší dosažené bodové hodnocení v poměru nastavených vlastních cílů a

Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/247563087_Social_Exclusion_and_Social_Solidarity_Three_Paradigms

³⁵ Approaches to measuring social exclusion. LABONTÉ, Ronald, Abdullahel HADI a Xavier KAUFFMANN. *Indicators of Social Exclusion and Inclusion: A Critical and Comparative Analysis of the Literature* [online]. 2011, s. 41-42 [cit. 2021-03-07]. Dostupné z:

https://www.researchgate.net/publication/235443128_Indicators_of_Social_Exclusion_and_Inclusion_A_Critical_and_Comparative_Analysis_of_the_Literature

výsledků za uplynulé desetiletí.³⁶ Součástí strategie Evropy 2020 je ukazatel lidí v ohrožení chudobou či vyloučením. Přičemž statistický úřad Evropské unie Eurostat se při analýze strategie zaměřil na tři podružené ukazatele:

- peněžní chudoba
 - lidé jsou považováni za ohrožené chudobou, pokud je jejich disponibilní příjem pod hranicí rizika chudoby, které je stanoveno na 60% národního mediánu disponibilního příjmu

Obrázek č. 1 Osoby ohrožené chudobou v letech 2015 – 2020³⁷

	Hranice příjmové chudoby					
	60%					
	mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Počet osob pod hranicí chudoby (v tis.)	1 006,2	1 000,5	947,8	996,2	1 057,3	992,6
Míra chudoby (podíl z celkového počtu osob v %)	9,7	9,7	9,1	9,6	10,1	9,5
Hranice příjmové chudoby (Kč)	122 637	128 287	134 334	143 555	153 811	163 680
Osoby s příjmem pod hranicí chudoby podle vybraných charakteristik (podíl těchto osob v příslušné skupině v %)						
Pohlaví muži	8,5	8,5	7,6	7,8	8,1	7,2
ženy	11,0	10,8	10,7	11,4	12,1	11,7
Věk do 18 let	14,7	14,1	11,6	11,0	11,2	11,1
18-64	9,0	8,8	7,9	7,7	7,8	7,3
z toho: 18-24	11,1	12,8	11,2	10,3	9,4	9,1
25-49	8,7	8,2	6,9	6,7	6,7	6,7
50-64	8,7	8,5	8,8	8,8	9,2	7,8
65 a více	7,4	8,1	10,7	14,2	16,6	14,7
Převažující ekonomická aktivita (osoby ve věku 18+)						
pracující celkem	4,0	3,8	3,5	3,4	3,5	3,7
nezaměstnaní	48,7	52,2	48,6	53,2	52,7	52,9
důchodci	7,4	8,1	10,8	14,2	16,7	14,9
ostatní neaktivní	14,0	14,5	13,4	14,5	16,3	14,3

- hmotná deprivace
 - stav ekonomické zátěže, definovaný jako neschopnost platit neočekávané výdaje, dovolit si jednou za rok týdenní dovolenou mimo domov, jídlo zahrnující maso každý druhý den, přiměřené vytápění obydlí či zboží dlouhodobé spotřeby jako například pračku či televizi.

³⁶ BECKER, William, Hedvig NORLÉN, Lewis DIJKSTRA a Stergios ATHANASOGLU. *Wrapping up the Europe 2020 strategy: A multidimensional indicator analysis* [online]. 2020, s. 1-5 [cit. 2021-03-07]. Dostupné z:

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2665972720300593#fig3>

³⁷ Osoby ohrožené chudobou v letech 2015 – 2020. In: *Český statistický úřad* [online]. 2021 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z:

<https://www.czso.cz/documents/10180/142681148/1600212119.pdf/601822c1-919e-4179-8d6c-7ef760377bf6?version=1.1>

- Výbor pro sociální ochranu Evropské unie vyměřuje míru ohrožení chudobou či vyloučením na základě procenta populace, které si nemůže dovolit alespoň tři z následujících devíti položek:
 - platit nájemné, hypotéku nebo účty za služby,
 - udržovat adekvátní teplotu domova,
 - čelit nečekaným výdajům,
 - jíst pravidelně maso a bílkoviny,
 - jet na dovolenou,
 - televizi,
 - pračku,
 - auto,
 - telefon.

Obrázek č. 2 Míra materiální deprivace 2019-2020 ČR³⁸

	Míra materiální deprivace / material deprivation rate					
	4 a více položek z 9 / 4 and more items from 9					
	2019			2020		
	Celkem Total	Hranice chudoby Poverty threshold		Celkem Total	Hranice chudoby Poverty threshold	
pod below		nad above	pod below		nad above	
Počet osob pod hranici deprivace (v tis.)	281,4	147,5	133,9	250,9	131,6	119,3
Míra deprivace (podíl z celkového počtu osob v %)	2,7	14,0	1,4	2,4	13,3	1,3
Intenzita deprivace (prům. počet chybějících položek)	4,3	4,5	4,2	4,3	4,3	4,2
Osoby pod hranici deprivace podle vybraných charakteristik (podíl těchto osob v příslušné skupině v %)						
Pohlaví muži	2,5	15,6	1,4	2,2	15,2	1,2
ženy	2,9	12,9	1,5	2,6	12,1	1,3
Věk do 18 let	2,9	15,8	1,3	3,1	17,3	1,4
18-64	2,8	18,1	1,5	2,4	17,3	1,3
z toho: 18-24	2,9	12,3	1,9	3,3	25,9	1,0
25-49	2,5	16,5	1,5	2,1	14,5	1,2
50-64	3,4	22,1	1,5	2,8	18,6	1,5
65 a více	2,2	6,6	1,3	1,5	4,2	1,1
Převažující ekonomická aktivita (osoby ve věku 18+)						
pracující celkem	1,6	13,7	1,2	1,4	11,6	1,1
nezaměstnaní	20,3	31,0	8,5	20,6	30,9	9,2
důchodci	2,5	7,3	1,5	1,7	4,4	1,2
ostatní neaktivní	4,3	15,3	2,1	3,7	16,9	1,5

³⁸ Míra materiální deprivace 2019-2020 ČR. In: *Český statistický úřad* [online]. 2021 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/142681148/1600212120.pdf/9dc34482-edf9-4782-9b24-8b528252730d?version=1.1>

- nízká intenzita práce
 - indikátor osob žijících v domácnostech s velmi nízkou intenzitou práce je definován jako počet osob žijících v domácnosti, kde členové v produktivním věku pracovali za posledních 12 měsíců méně než 20% jejich celkového potenciálu.
 - za osobu v pracovním věku je považována osoba ve věku od 18 do 59 let, výjimkou jsou studenti ve věku od 18 do 24 let.³⁹

Další možné rozdělení indikátorů sociální exkluze do osmi skupin nabízí sociolog Jan Keller v následujícím podání:

1. Chudoba a přístup k sociální ochraně
 - podíl populace pod specifickou hranicí chudoby v dané zemi,
 - míra využívání příjmově testovaných dávek.
2. Vzdělání
 - podíl populace, jenž nedosahuje základní úrovně vzdělání,
 - podíl populace, jenž vyžaduje zvláštní pomoc ve škole.
3. Zaměstnání a rekvalifikace
 - podíl dlouhodobě nezaměstnaných,
 - podíl invalidních osob bez zaměstnání,
 - podíl nezaměstnaných osob, které se účastní rekvalifikace.
4. Pracovní podmínky a odborné školení
 - podíl osob zaměstnaných na krátké časové období,
 - podíl osob, jenž, mají pocit „nadbytečnosti“,
 - podíl osob, které prošli pracovním školením v posledním roce
5. Bydlení
 - podíl osob, které lze označit jako „homeless“,
 - podíl osob bez alespoň jednoho základního standardu bydlení (kanalizace, tekoucí voda, elektřina a jiné).
6. Zdraví

³⁹ Archive:Europe 2020 indicators: poverty and social exclusion. *Eurostat Statistics Explained* [online]. 11 May 2016 [cit. 2021-03-08]. ISSN 2443-8219. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion&oldid=288620#Main_tables

- počet osob spadajících na jednoho lékaře v rámci veřejného zdravotnictví,
- podíl osob majících problém s drogami či alkoholem a zároveň podstupujících léčbu.

7. Služby sociální péče

- podíl žadatelů, kteří získali předškolní péči,
- podíl žadatelů, kteří získali domácí péči,
- podíl žadatelů, kteří získali ústavní péči.

8. Komunitní služby

- podíl osob, jejichž bydliště se nachází více než 1 hodinu od stanice lékařské první pomoci,
- podíl osob, jejichž bydliště se nachází více než půl hodiny od veřejných komunikací.⁴⁰

3.4 Typy a fáze společenského vyloučení

Sociální exkluze má více forem, proto nemusí být vždy přesně jasné, co se má vyslovením pojmu na mysli. Je tedy vhodné ji rozdělit na základě dalších kritérií. Řeč je o rozdílném typu exkluze, pokud se týká jedné konkrétní osoby či celé skupiny osob. V těchto případech hovoříme o exkluzi:

- individuální,
- skupinové.

Průběh obou typů vyloučení se stejně jako reakce postižených na ně výrazně liší. Pro oba druhy však existují dva stejné rozměry exkluze. K nim dochází na úrovni vztahů a zaměstnání. Keller uvádí, že sociolog Robert Castel používá pojmy integrace, zranitelnost a dezafiliace k označení rozsáhlosti vyloučení. K integraci jednotlivce zpravidla dochází, pokud má stabilní zaměstnání a solidní vztahovou podporu ze strany druhých lidí. Ke stavu zranitelnosti může dojít, pokud má člověk nejistou pracovní pozici či křehké vztahy s druhými, anebo dokonce obojí současně. K nejhorší formě dezafiliace dochází, pokud se osoba nachází bez práce a zároveň je sociálně izolovaná. Avšak dobré společenské vztahy mohou do jisté míry kompenzovat špatný vztah či absenci práce a naopak. Keller říká, že toto rozlišení

⁴⁰ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Sociální exkluze z pohledu terminologického. Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 14-16. ISBN 978-80- 7422-613-7.

exkluze využívá také sociolog Pierre Bourdieu, který tyto rozměry vyloučení řadí do možných fází. V první situaci jsou sociální vazby prozatím docela uspokojivé, ale práce začíná být nejistá a příjem nepravidelný. Druhá fáze zastihuje člověka, který se ocitl dlouhodobě bez zaměstnání, ale sociální vazby u něj zůstávají stále uspokojivé. Třetí fáze dovršuje sociální vyloučení, kdy se člověk nachází bez práce i sociálních vazeb.

Dle Kellera je dalším sociologem zabývajícím se fázemi společenského vyloučení Serge Paugam. Ten fáze rozdělil na základě problematičnosti a kvalitativní odlišnosti, ale zároveň zdůraznil, že se nejedná o fáze v pravém slova smyslu, jelikož nemusejí nastat vždy po sobě. Zároveň není podmínkou, aby si každá oběť vyloučení prošla všemi fázemi a v totožném pořadí. Také je možné, aby oběť prošla například pouze jednou fází a následně se opět integrovala do společnosti. Mimo to je důležité poznamenat, že toto rozdělení fází je použitelné striktně pouze pro exkluzi individuální a na inkluzi společenskou aplikovat nelze. Rozdíly v průběhu vyloučení jednotlivce také závisejí na fázi pracovní kariéry osoby ohrožené vyloučením, na míře participace v sociálních kruzích a dalších faktorech. Tyto faktory určují závažnost vyloučení a způsob reakce osoby na hrozbu vyloučení.

Jednotlivými fázemi jsou:

- fragilita,
- závislost,
- roztržka.

Fragilita nastává v situaci, kdy má člověk problém udržet si trvalou práci, a začínají se objevovat problémy s bydlením. Osoby v takové situaci zpravidla odmítají pomoc sociálních pracovníků a snaží se žít pouze z vlastního příjmu. Alespoň především mladší lidé přijímají nárazovou asistenční pomoc. Fáze závislosti začíná prohlubováním potíží se zaměstnáním a se sníženým výdělkem. Lidé v této fázi již procházejí dlouhodobějším neúspěchem při hledání práce a získávání rekvalifikace. Často se těmito lidem zhoršuje zdravotní stav a již zpravidla přijímají pomoc sociálních pracovníků. Poměr sociálních dávek osob se v celkových příjmech zvyšuje. V této fázi se nejedná o exkludované ani integrované osoby. Poslední fáze roztržky uzavírá naděje na pomoc skrze asistenční služby. Shromažďují se handicapované osoby, které se zároveň nacházejí vně trhu práce, mají problémy se

zdravím, přicházejí o bydlení a zpřetrhávají se jim sociální vazby s rodinou. Tyto osoby již nemají žádné pravidelné příjmy z práce ani z dávek a jsou pouze objektem nárazových zásahů.⁴¹

3.5 Složky společenského vyloučení

Neshody nad jasnou definicí termínu společenského vyloučení a již zmíněná multidimenzionalita zavádají existenci různého množství složek exkluze. Jak již bylo řečeno, exkluze se liší od chudoby svou rozsáhlostí významu a chudoba je pouze jednou z částí. Osoba může být vyloučena ve více různých formách a oblastech. V konkrétních situacích jsou osoby ohrožené vyloučením napříč několika různými dimenzemi. Rozložení exkluze do jednotlivých dimenzí nám umožňuje přesněji analyzovat jednotlivé zkoumané situace a tak efektivněji aplikovat prostředky v boji proti sociálnímu vyloučení. Autoři zabývající se sociologií a exkluzí nepřistupují k rozdělování exkluze do složek vždy jednohlasně.

Rozdělení pouze do tří dimenzí prezentoval Joaquín Garcia Roca v roce 1998. Jednotlivé dimenze pojmenoval jako strukturální nebo ekonomická, kontextová nebo ekonomická a subjektivní nebo osobní.⁴² Další sociologové často exkluzi rozdělovali do většího počtu dimenzí či složek. Například Gerry Rodgers rozděluje exkluzi do 4 složek následovně. Ekonomické vyloučení je zdrojem chudoby. Sociální vyloučení v užším slova smyslu brání sdílet sociální statusy. Politické vyloučení je upřením občanských, politických i základních lidských práv. Kulturní vyloučení je odepření práva na participaci v kultuře společnosti a sdílet její kapitál. Ulrich Beck k těmto složkám přidává i vyloučení z bezpečí, čímž označuje ohrožení environmentálními riziky.⁴³ Na rozdělení do čtyř složek, tedy: společenské, ekonomické, politické a kulturní se shoduje další řada sociologů jako například Ruth Levitas, Rowland Atkinson, Keith Kintrea, Kathy Arthurson nebo Keith Jacobs. Dle těchto autorů se společenská stránka vyloučení manifestuje především sníženým přístupem ke vzdělání, bydlení a životním příležitostem.

⁴¹ KELLER, Jan. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. [online]. Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 17-19 [cit. 2021-03-05]. ISBN 978-80-7464-490-0. Dostupné z: <https://projekty.osu.cz/vedtym/dok/publikace/exkluze.pdf>

⁴² MATHIESON, Jane a Jennie POPAY. Social Exclusion Meaning, measurement and experience and links to health inequalities: A review of literature. In: *World Health Organization* [online]. September 2008, s. 12 [cit. 2021-03-09]. Dostupné z: https://www.who.int/social_determinants/media/sekn_meaning_measurement_experience_2008.pdf?ua=1

⁴³ MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis* [online]. 2000, 287 [cit. 2021-03-09]. Dostupné z: https://sreview.soc.cas.cz/artkey/csr-200003-0003_poverty-marginalisation-social-exclusion.php?l=cz

Ekonomická stránka vyloučení se značí omezeným přístupem k nabídkám na zaměstnání, ke službám a obecně k vymoženostem. Politická složka je způsobena hlavně omezeným přístupem k demokraticky rozhodovaným procesům a izolací od procesů, jež zvyšují společenskou participaci. Kulturní dimenze vyloučení se projevuje stigmatizací osob a exkluzí z chování založeného na obecných kulturních vzorcích.⁴⁴

Pro analýzu složek společenského vyloučení je využito rozlišení na šest odlišných dimenzí sociální exkluze:

- složka ekonomická,
- složka prostorová,
- složka sociální,
- složka symbolická,
- složka kulturní,
- složka politická.

Mezi sociology využívající toto rozlišení se řadí například Littlewood, Herkommer⁴⁵ či Mareš.⁴⁶

3.5.1 Ekonomická složka

Nedostatečný přístup k materiálním a finančním zdrojům je základním charakterem vyloučení v ekonomické oblasti. Tato složka spočívá v socioekonomickém propadu systému v souvislosti s omezeným přístupem na trh práce a následnou nezaměstnaností. Situaci dále doplňuje účast jedince či skupiny na šedé ekonomice a alternativních zdrojích obživy. Ekonomická složka se objevuje v důsledku dalších forem znevýhodnění a je zároveň hlavním cílem v boji proti vyloučení, neboť se proti exkluzi často zápolí snahami o zvětšení přístupu na pracovní trh.⁴⁷

⁴⁴ DONEY, Rupert a Pauline MCGUIRK. Social Mix and the Problematisation of Social Housing. *Australian Geographer* [online]. December 2013, 403 [cit. 2021-03-09]. ISSN 1465-3311. Dostupné z: doi:10.1080/00049182.2013.852500

⁴⁵ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Sociální exkluze z pohledu terminologického. Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 16. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁴⁶ RŮŽIČKA, Michal a Laco TOUŠEK. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby: Koncept sociální exkluze. *Soudobá sociologie: Oblasti a specializace*. 2014, IV, s. 119

⁴⁷ Složky sociální exkluze. KAJANOVÁ, Alena. *Proč selhává práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2017, s. 16. ISBN 978-80-7422-613-7.

Hlavním uváděným důvodem neúčasti na trhu práce je nedostatek pracovních příležitostí. Nejvyšší podíl nezaměstnaných se pravidelně vyskytuje v obcích v kraji:

- Moravskoslezském,
- Ústeckém,
- Karlovarském,
- Olomouckém.

S tím souvisí také nejvyšší míra nezaměstnanosti v jednotlivých okresech, mezi které se řadí:

- Most,
- Ústí nad Labem,
- Bruntál,
- Karviná,
- Ostrava – město,
- Chomutov,
- Louny,
- Děčín.

Bez ohledu na celkovou nezaměstnanost v konkrétním regionu, vyloučené lokality vykazují zpravidla 80 až 85% nezaměstnanost. Nelze však přehlížet 15 až 20 % obyvatel, kteří práci mají. Jejich zaměstnání však ve větším množství případů jednotlivci neumožňuje vymanit se ze sociálního vyloučení.⁴⁸ Osoby žijící v těchto lokalitách většinou vykonávají pouze krátkodobé sezónní práce. Jedná se navíc převážně pouze o muže. Z důvodu multidimenzionality vyloučení však není zaměstnanost nutným prostředkem pro inkluzi jedince. Tomuto faktu přispívá také množství pracujících osob, které se však stále nacházejí v chudobě. Důležité poznamenat také je, že chudoba vyloučených má tendenci zůstat beze⁴⁹ změny i v případě širšího ekonomického růstu širší společnosti.⁵⁰ Krátkodobá

⁴⁸ ČADA, Karel. Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR. In: *Evropská unie, Evropský sociální fond, Operační program Zaměstnanost* [online]. 2015, s. 76 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: https://www.esfcr.cz/detail-clanku/-/asset_publisher/BBFAoaudKGfE/content/analiza-socialne-vyloucenych-lokalit-v-cr

⁴⁹ Složky sociální exkluze. KAJANOVÁ, Alena. *Proč selhává práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2017, s. 16-17. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁵⁰ MAREŠ, Petr, Markéta HORÁKOVÁ a Miroslava RÁKOCZYOVÁ. Sociální exkluze na lokální úrovni. *Výzkumný ústav práce a sociálních věcí* [online]. Praha, 2008, 23 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/fulltext/vz_280.pdf

nezaměstnanost a přirozený pohyb pracovních sil lze chápat jako udržování rovnováhy na trhu práce. Dlouhodobá nezaměstnanost však přináší zásadní ztráty pro jednotlivce i celou společnost. Zde se propojuje ekonomická složka vyloučení s ostatními. Lidé se setkávají s obtížemi integrovat se do společnosti za pomoci zaměstnání především z důvodu svého nízkého lidského kapitálu. Zejména se jedná o nízké vzdělání, úroveň flexibility, nedostatečné pracovní návyky a nízkou kvalifikaci. Lidé bez kvalifikace jsou mnohem více ohroženi ztrátou zaměstnání a uvíznutím ve stavu nezaměstnanosti. Zároveň se lidé na trhu práce setkávají s různě motivovanou diskriminací a stereotypizací. Může se jednat například o příslušníky etnických menšin, matky samoživitelky, zdravotně handicapované osoby či mladé lidi. Nezaměstnanost bývá často doprovázena hromaděním v rámci jedné domácnosti. Lze tak identifikovat specifickou skupinu párů, ve kterých jsou oba partneři často nezaměstnaní. Jedná se především o osoby s pouze základním vzděláním a se zdravotními potížemi. Tento fenomén se však nezaměřuje pouze na nejužší rodinný kruh. Nezaměstnanost často doprovází také rodiče, děti a sourozence, což dokazuje homogenitu sociálních prostředí.⁵¹

Zadluženost hraje významnou roli v ekonomické složce exkluze. V rámci vyloučených lokalit se vyskytuje, až u 90 % obyvatel zhruba 40 % z celku své dluhy vůbec nesplácí a dalších 40 % netuší, z čeho jednotlivé dluhy má. Statistika vypovídá, že většina dluhů připadá za vysoko úročené půjčky, výživné, nájemné a vůči dopravnímu podniku a poskytovatelům energií. Případná exekuce v důsledku dluhů má zároveň vysoce demotivující charakter vůči dlužníkům pro legální vstup na trh práce. Finanční prostředky, jimiž bude moci legálně pracující dlužník disponovat, se po zaplacení dluhů často rovnají částkám získaným skrze sociální dávky. Systém sociálních dávek tak často prohlubuje past chudoby. Sociálně vyloučené osoby se často uchylují k alternativním zdrojům příjmů, jako je práce načerno. To sebou přináší znatelné nevýhody pro zaměstnance jako je například nepojištění úrazů na pracovišti či nevymahatelnost platu při nevyplácení. Dalšími zdroji obživy jsou například distribuce drog, prostituce či sběr kovů.⁵²

⁵¹ MAREŠ, Petr a Tomáš SIROVÁTKA. Marginalizace na trhu práce a materiální deprivace nezaměstnaných. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Georgetown, 2004, s. 65-66. ISBN 80-86251-19-5.

⁵² Složky sociální exkluze. KAJANOVÁ, Alena. *Proč selhává práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2017, s. 17-18. ISBN 978-80-7422-613-7.

Chudoba, jež je propojená s ekonomickou dimenzí má také vážný vliv na zdraví a předčasnou smrt osob. Přestože i stres na pracovišti také zvyšuje riziko nemocí, uvádí se, že v celkovém pohledu je pro zdravotní stav lidí výhodnější být zaměstnán. Nezaměstnanost má vliv nejednom na stav jedince, ale také na celou rodinu. Ovlivněná bývá fyzická i psychická stránka osob.⁵³ Jedinci nejčastěji uvádějí pokles sebeúcty a ztrátu sociálních kontaktů. Kombinace následků a výchozí deprivace jde ruku v ruce se stigmatizací jedince v očích společnosti. Více než polovina dotázaných v České republice uvedla snížení svého psychického stavu v důsledku nezaměstnanosti. Traumatické zkušenosti ze ztráty zaměstnání rostou zpravidla s věkem.⁵⁴

Chudoba však nemusí mít vždy přímý vztah k vyloučení. Je možné se setkat také s chudobou dobrovolnou, skrze kterou vyjadřuje osoba svůj společenský nebo náboženský postoj. Vedle toho stojící dobrovolné sociální vyloučení je pouze klamnou představou. Auto-exkluze bývá spíše následkem frustrace, nežli volbou.⁵⁵

Nakonec je vhodné zmínit odvrácenou stranu ekonomické složky vyloučení. Majoritní společnosti plyne zisk ze sociálního vyloučení v nejednom případě. Specifickými metodami jsou poskytování nelegální nabídky práce a předražených nájmu. Široká veřejnost však povětšinou chápe práci načerno jako důsledek nepřizpůsobivosti, nikoliv jako metodu jak mít na sociálně exkludovaných zisk.⁵⁶

3.5.2 Prostorová složka

Prostorová složka exkluze je tou nejvíce viditelnou a uchopitelnou. Prostor je považován za jasný nástroj segregace a strukturalizace společnosti. Projevuje se převážně nedobrovolně společensky vyloučením územím. Charakter nedobrovolnosti je velice zásadní. Konkrétní případy sociální exkluze mohou na první dojem evokovat pocit, že se jedná o vlastní volbu. Život na ulici či ve

⁵³ URBAN, David. Sociální determinanty zdraví v sociálně vyloučených lokalitách. KAJANOVÁ, Alena. *Sociální determinanty zdraví: u obyvatel sociálně vyloučených lokalit žijících v Jihočeském kraji*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2016, s. 17-19. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁵⁴ MAREŠ, Petr a Tomáš SIROVÁTKA. Marginalizace na trhu práce a materiální deprivace nezaměstnaných. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Georgetown, 2004, s. 65-66. ISBN 80-86251-19-5.

⁵⁵ KRIŠTOF, Roman. Sociální politika v České republice ve vztahu k sociálně vyloučeným. In: *Podpora sociálně - integračních politik a služeb* [online]. s. 5 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_78_1.pdf

⁵⁶ Složky sociální exkluze. KAJANOVÁ, Alena. *Proč selhává práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2017, s. 18. ISBN 978-80-7422-613-7.

vyloučené osadě může na mnohé působit svobodně až idylicky. Jedná se však často o projev rezignace jedince.⁵⁷

Vědecké vnímání prostoru v sociologii se objevilo na začátku 20. století. Od třicátých do sedmdesátých let však bylo řadou sociologů zapomínáno nebo vytlačováno. Ještě v sedmdesátých letech bylo nahlíženo na prostor na sociální nerovnosti v prostoru jako na následek rozdělení společnosti do tříd, rozdílné infrastruktury města a důsledek činnosti byrokratů.⁵⁸ Současný stav myšlení se skládá z následujících bodů:

- Prostorovost je nutným rozměrem všech sociálních jevů, pokud se jedná o chování a ne pouze o mentální stav.
- Prostorovost je bohatě vnitřně diferencovaná – věci denního života, budovy, cesty a jiné.
- Každý z těchto bodů je vnímán a interpretován lidmi individuálně.
- Lidé vnímají složky prostředí multidimenzionálně, z hlediska funkčních kvalit, ekonomické nákladnosti, environmentální kvality, bezpečnosti a jiné.
- Obecná povaha rostoucí diferenciaci prostoru v moderních dějinách dává vzniknout omezením, které jsou způsobeny samotným prostorem nebo polohou v prostoru. Prostor společností je hospodářsky a ekonomicky nerovný.
- Ukázalo se, že pokud bude sociologie zapomínat na prostorovou stránku struktury společnosti, stane se pro činnosti zabývající se formováním prostoru bezvýznamnou.⁵⁹

Vznik exkludovaných lokalit v České republice se váže k devadesátým letům minulého století. K tomu došlo kombinací sestěhování obyvatel do méně výhodných lokalit a následného vystěhování původního obyvatelstva. Vyloučené lokality mají stále tendenci se zvětšovat, jelikož možnost lokalitu opustit je značně omezená, případně možná pouze do další vyloučené lokality. Od roku 2004 do roku

⁵⁷ Tamtéž, s. 18

⁵⁸ Opomíjení prostoru v sociologii a v sociální politice a jeho znovuobjevení. MUSIL, Jiří a Jan MÜLLER. *Vnitřní periferie České republiky, sociální soudržnost a sociální vyloučení*. Praha: CESES FSV UK, 2006, s. 9-10. ISSN 1801-1640.

⁵⁹ MUSIL, Jiří. Regionální a místní formy sociálního vyloučení a jak jim čelit - problém vnitřních periferií v České republice. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální vyloučení a sociální politika*. Brno: Vydavatelství MU, 2006, s. 25-27. ISBN 80-210-4225-7.

2016 je zdokumentováno zdvojnásobení množství vyloučených lokalit. K tomu nejvíce dochází v oblastech s již původně vyšším počtem těchto území, jimiž jsou Ústecký a Moravskoslezský kraj. V těchto lokalitách se zároveň výrazně mění struktura obyvatelstva, dochází ke zvyšování počtu ubytoven a stárnutí obyvatelstva.

Jednotlivé lokality se navzájem liší velikostí, skladbou obyvatelstva i historií, společné však mají omezené základní vybavení, což značně znevýhodňuje jejich obyvatele. Ke společným znakům se dále řadí obvykle vysoké náklady na bydlení společně s vysokými poplatky za služby. Zároveň se často jedná zastaralé objekty pro bydlení, jež si vyžadují zvýšenou údržbu, která se jim však nedostává. Špatné bytové podmínky mají také negativní dopad na zdraví a kvalitu života tamních osob.⁶⁰ Studie však ukazují, že rozhodující roli hraje dostupnost práce v lokalitě. Regionální poloha lokality má podstatný význam. Pozitivní vliv na sociální vyloučení má poloha lokality vůči hlavním dopravním tepnám a jádrům velkých měst. Naopak negativně působí pokles rozsahu veřejné dopravy.⁶¹

3.5.3 Sociální složka

Samotné vyloučení odsouvá člověka ven ze společnosti, čímž člověk přichází o sociální vazby. Omezený kontakt se zbytkem společnosti vytváří u jedince neschopnost empatie a porozumění, což ve výsledku snižuje solidaritu mezi vyloučenými a vytváří vzájemnou nenávisť. Vyloučení dále snižuje sociokulturní chování a vytváří jazykové bariéry mezi lidmi. Ztráta přístupu do sociálních sítí většiny znesnadňuje šance na zlepšení vlastního společenského statusu a příležitost na opuštění vyloučené lokality.

Člověku ve vyloučené lokalitě zůstává povětšinou pouze vztah s rodinou, který je v počátku nápomocný ke snazšímu přizpůsobení se novým podmínkám, ale z dlouhodobého pohledu se jedná o demotivující prvek. Typickou situací v rámci rodiny je práce v zaměstnání pouze u jednoho člena. Ostatní členové očekávají a vyžadují finanční pomoc od pracujícího, který je tak následně demotivován pouhým zlomkem finančního příjmu, který mu zůstal pro osobní potřebu a zároveň je na daného jedince vytvářen emocionální nátlak způsobující stres z opakovaných

⁶⁰ Složky sociální exkluze. KAJANOVÁ, Alena. *Proč selhává práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2017, s. 19-20. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁶¹ MUSIL, Jiří. Regionální a místní formy sociálního vyloučení a jak jim čelit - problém vnitřních periferií v České republice. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální vyloučení a sociální politika*. Brno: Vydavatelství MU, 2006, s. 28. ISBN 80-210-4225-7.

žádostí o pomoc.⁶² V ideální situaci by však mělo docházet k opačným projevům chování v okolí. Sociální opora, dobré vztahy a vzájemné závazky mají důležitý projektivní účinek na lidské zdraví. Kontinuální úzkost, nízká sebeúcta, sociální izolace a nedostatečná kontrola nad osobním životem a zaměstnáním má velký vliv na lidské zdraví a finanční obtíže riziko zhoršení ještě zvyšují.⁶³

Obecně jsou vyloučení bráni jako komunita, avšak ke komunitnímu chování heterogenní společnosti sociálně vyloučených zpravidla nedochází. Mýlná představa o komunitě vyloučených pramení v zaměňování skupiny sociálně vyloučených za Romy a v představě, že Romové tvoří komunitu. Toto označení však není vhodné ani pro Romské skupiny. Jedná se spíše o společenství osob s širšími příbuzenskými vztahy. Označení skupin za komunity vytváří stigma jedinců, kteří jsou vnímáni za členy společenské jednotky s lidmi, se kterými je nic nespojuje.⁶⁴

3.5.4 Symbolická složka

Podstatou symbolické složky je stigma, jež se zakládá na příslušnosti lidí k vyloučené lokalitě. To má za následek marginalizaci a diskriminaci těchto osob. Typickým znakem této dimenze je etnické označení jedince i lokality. V České republice je běžné označení romská lokalita. Tato složka má svou podstatu v hanlivém označení lokality i jejích obyvatel. Problém tak následně vychází ze sebepotvrzení přisuzovaných vlastností a k vývoji sekundární deviace. Jedinec tak přijímá své deviantní postavení a začíná se tak vnímat. Dochází tak přetváření vlastní identity. Lokalita se stává exkludovanou v závislosti na exkludovaných obyvatelích a zároveň se nově přistěhovalí stávají exkludovanými na základě lokality. Jelikož veřejnost vnímá jedince jako vyloučeného, u jedince dojde k sebepotvrzení této představy. Symbolická exkluze je tak velice subjektivní, z historie je však zřejmé, že situace může vyústit v nesymbolické akce reálného odporu.⁶⁵

⁶² Složky sociální exkluze. KAJANOVÁ, Alena. *Proč selhává práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2017, s. 22. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁶³ KAJANOVÁ, Alena. *Sociální determinanty zdraví: u obyvatel sociálně vyloučených lokalit žijících v Jihočeském kraji*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2016, s. 17-19. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁶⁴ Složky sociální exkluze. KAJANOVÁ, Alena. *Proč selhává práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2017, s. 22. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁶⁵ RABUŠIC, Ladislav. *Koho Češi nechtějí? Sociální exkluze a nové třídy*. Brno: Vydavatelství MU, 2000, s. 67. ISBN 80-210-2426-7.

Na základě stigmatizace vyloučených může docházet ke snaze profitovat na této skupině lidí a zároveň je možné vnímat vyloučené lokality jako prostředek ve snaze o kontrolu systému a o udržení dominantního řádu. Vedle toho je možné, aby i sociální práce přispívala k symbolické exkluzi svým pohledem na společensky vyloučené a svou aktivitou přimět je k „normálnímu“ způsobu života.⁶⁶

3.5.5 Kulturní složka

Kulturní složka se projevuje nižší vzdělaností vyloučených v závislosti na zhoršený přístup ke kvalitnímu vzdělání. Nižší vzdělanost osobám neumožňuje dosáhnout vyššího kulturního kapitálu a tím získat určitý společenský status. Základní vzdělání či dokonce nedokončené základní vzdělání značně ztěžuje situaci na trhu práce což má vliv také na složku na ekonomickou. Tato situace znesnadňuje možnost domáhat se vlastních práv, jelikož omezené finanční prostředky vyloučeným neumožňují přístup k právním službám.⁶⁷

Všeobecná deklarace lidských práv z roku 1945 označuje přístup ke kultuře za jedno z hlavních práv. Právo účastnit se kulturního života je zmíněno v několika zdrojích mezinárodního práva, především v Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech z roku 1966. Toto právo je předmětem dalšího lidského rozvoje a řada mezinárodních vnitrostátních dokumentů odkazuje na pozitivní vliv kulturní účasti na osobní rozvoj a sociální soudržnost.⁶⁸ Zmíněný pakt byl podepsán Československou socialistickou republikou v roce 1968 a následně sukcedovala do závazků také Česká republika v roce 1993.⁶⁹ Právo účastnit se kulturního života na jedné straně odkazuje na závazky států a správních orgánů k vytvoření příznivého prostředí, ale zároveň se týká skutečného pocitu a zkušeností z užívání práv jednotlivci a komunitami. Lidé by ideálně všude měli mít

⁶⁶ Složky sociální exkluze. KAJANOVÁ, Alena. *Proč selhává práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2017, s. 23-24. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁶⁷ Tamtéž, s. 24.

⁶⁸ LAAKSONEN, Annamari. Third Global Forum on Human Development: Defining and Measuring Cultural Exclusion: Measuring Cultural Exclusion through Participation in Cultural Life. In: *Cultural rights: Culture and development* [online]. 2005, s. 2 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: https://culturalrights.net/descargas/drets_culturals67.pdf

⁶⁹ Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech. *Vláda České republiky* [online]. 6. 11. 2006 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rlp/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/mezinarodni-pakt-o-hospodarskych--socialnich-a-kulturnich-pravech-19856/>

práva zaručující schopnost vyjadřovat se, konzumovat a mít přístup ke kultuře podle vlastního výběru, jelikož bez takového práva nejsou lidé schopni se rozvíjet.⁷⁰

3.5.6 Politická složka

Individuální občanství je formou politické a občanské účasti ve společnosti. Nutnou součástí však musí být, jak práva uvedená v právních normách v jejich formálním charakteru, tak skutečná implementace těchto práv. Osoba tedy není pouze objektem, jemuž jsou práva zaručena normou, ale také člověkem, jenž plní roli ve společnosti.⁷¹ Vyloučení mají přirozeně omezenou možnost ovlivňovat dění ve společnosti. Stejně tak tomu je v případě jejich vlastního osudu, jelikož se zřídka účastní voleb.⁷²

3.6 Následky společenského vyloučení

Osoby sociálně vyloučené často vykazují řadu znaků ve svém zdravotním stavu a v chování, jenž, jsou následkem jejich exkluze. Jedná se o psychologické a somatické důsledky a behaviorální změny. Konkrétně je řeč o pocitech bezmocnosti, nedůvěry v pomoc, nízké sebedůvěry a úzkosti. Celkový zdravotní stav je u vyloučené populace statisticky horší oproti průměru také z důvodu zhoršeného přístupu ke zdravotní péči. Ve vyloučených lokalitách se ve větším množství vyskytují nejrůznější parazité, štěnice či svrab. Dále se ve spojitosti s nevyhovujícími životními podmínkami vyskytují různé alergie a respirační obtíže. Zajímavostí je, že zdravotní obtíže reflektují i etnický charakter vyloučených osob. U romských exkludovaných obyvatel byl zaznamenán horší zdravotní stav, než u exkludovaného obyvatelstva v průměru celkem.⁷³

Jednou z příčin zhoršeného zdravotního stavu je také výživa a způsob stravování. Jedná se totiž o velice významné faktory ovlivňující zdravotní stav. Stravovací návyky vyloučených osob závisí na finančních příjmech. Rodiny převážně preferují levné potraviny nižší kvality s nutriční nevyvážeností. Typická jsou smažená a moučná jídla v kombinaci se slazenými nápoji. Více ohrožené jsou

⁷⁰ LAAKSONEN, Annamari. Third Global Forum on Human Development: Defining and Measuring Cultural Exclusion: Measuring Cultural Exclusion through Participation in Cultural Life. In: *Cultural rights: Culture and development* [online]. 2005, s. 4 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: https://culturalrights.net/descargas/drets_culturals67.pdf

⁷¹ ZALUAR, Alba. EXCLUSION AND PUBLIC POLICIES: Theoretical Dilemmas and Political Alternatives. *Revista Brasileira de Ciências Sociais* [online]. 2000 [cit. 2021-03-15]. ISSN 1806-9053. Dostupné z: doi:10.1590/S0102-69092000000500003

⁷² Složky sociální exkluze. KAJANOVÁ, Alena. *Proč selhává práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2017, s. 24. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁷³ Tamtéž, s. 24-26.

na svém zdraví dětí, jejichž výživa se málokdy liší od stravy dospělých a není pro děti vhodná. Základy zdraví člověka jsou položeny právě v raném dětství a již před samotným narozením. Ve vyloučených lokalitách se častěji vyskytují sociálně-patologické jevy a nevhodné chování v těhotenství, mezi které spadá stres, požívání alkoholu, kouření, zneužívání drog a neadekvátní prenatální péče.⁷⁴

Mezi nejčastěji užívané návykové látky se v sociálně vyloučených lokalitách České republiky řadí alkohol, konopné látky a pervitin. Vedle užívání látek je také častým fenoménem hraní her na výherních automatech. To přispívá k rozšiřování ekonomické složky společenského vyloučení. Tento jev může u jedince dosáhnout až do míry patologického hráčství, jež vede k poškození sociálních, pracovních, materiálních a rodinných hodnot a k zadlužení. Hráči vykazují zhoršené duševní zdraví, poruchy osobnosti a deprese. V sociálně vyloučených lokalitách se jedná o jevy s vysokou závažností, jejíž míra se váže k míře dostupnosti her. Hraní her je spojeno především s muži a mezi Romy je společně s užíváním drog výrazně méně stigmatizováno. Hraní her výrazně ovlivňuje vzhledem k úzkým sociálním vazbám celý zbytek hráčovi domácnosti.⁷⁵

3.7 Společenské vyloučení v České republice v evropském kontextu

Společenské vyloučení napříč Evropou bylo zmapováno během 90. let Radou Evropy. Výsledky průzkumu ukázali zřetelné rozdíly v problematice exkluze v České republice v porovnání se zeměmi Evropské unie a celé západní Evropy. Exkluze v českém prostředí vykazovala podobné znaky a příčiny jako v ostatních státech střední a východní Evropy, jež si prošli transformací společnosti. Změny na trhu práce sebou přinesly nezaměstnanost a příjmové nerovnosti. Do roku 1989 byla nezaměstnanost prakticky neznámou. Do roku 1996 zůstala nezaměstnanost na velice nízké úrovni, avšak v roce 1999 vzrostla až na hodnotu 8,7 %. Na trhu práce ve střední Evropě docházelo k vytlačování rizikových skupin a docházelo ke zvětšování rozdílu v nezaměstnanosti mezi určitými skupinami obyvateli a většinovou populací. Mezi ohrožené skupiny se řadili mladí lidé po absolvování školy, ženy s dětmi, osoby s nízkou kvalitací, zdravotně postižení a

⁷⁴ URBAN, David. Sociální determinanty zdraví v sociálně vyloučených lokalitách. KAJANOVÁ, Alena. *Sociální determinanty zdraví: u obyvatel sociálně vyloučených lokalit žijících v Jihočeském kraji*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2016, s. 17-20. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁷⁵ HAJDUCHOVÁ, Hana. Návykové látky a hra na automatech u osob žijících v sociálně vyloučených lokalitách. KAJANOVÁ, Alena. *Sociální determinanty zdraví: u obyvatel sociálně vyloučených lokalit žijících v Jihočeském kraji*. Praha: NLN, Lidové noviny, 2016, s. 58-77. ISBN 978-80-7422-613-7.

příslušníci etnických minorit, přičemž v České republice se jednalo převážně o Romy. Zároveň začali vznikat výrazné regionální rozdíly v míře zaměstnanosti.⁷⁶

Po roce 1989 také došlo ke zhroucení státní bytové výstavby. Následkem této skutečnosti byl:

- nedostatek finančně dostupných bytů,
- segregace bydlení v závislosti na rostoucí příjmové nerovnosti,
- vznik dosud neznámého jevu bezdomovectví.

Mezi osoby tímto jevem se řadí převážně:

- nízko kvalifikovaní a nízko placení,
- příslušníci etnických menšin,
- migranti,
- jedna osoba z manželského páru po rozvodu,
- lidé se závislostí na narkotikách,
- propuštění vězni.

Výrazně zvýšené riziko se vyskytuje u těch osob, které nemají dostatečné rodinné zázemí. Důkazem toho jsou mladí lidé opouštějící dětské ústavy bez jakékoli podpory společnosti. Další změnou po roce 1989 byla reforma zdravotní péče založená na privatizaci a marketizaci poskytování služeb se zdůrazněním odpovědnosti každé osoby za své vlastní zdraví.⁷⁷

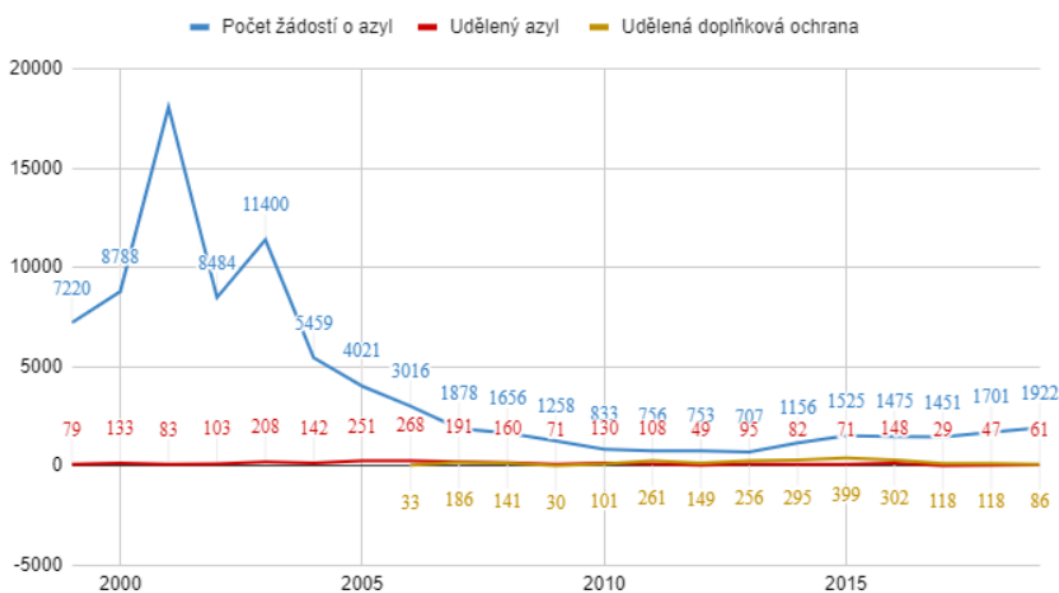
Převážná většina osob ohrožených společenskou exkluzí v České republice se dá zařadit do konkrétní skupiny. Takovými osobami jsou například migranti. Množství migrantů se v České republice odhaduje v řádech statisíců. Migranti přicházející ilegálně na přelomu tisíciletí cestovali převážně za prací. Jednalo se o osoby především z Polska a Ukrajiny. Tyto osoby představovali relativně pohotovou pracovní sílu, ochotnou vykonávat náročné práce. Zaměstnávání těchto cizinců je provázáno vytvořeným sekundárním trhem práce s vlastními pravidly a etikou, kde se vyskytují neetické „úspory“ ve formách mzdy a sociálního a zdravotního pojištění. Cizinci pohybující se na českém pracovním trhu nelegálně jsou zpravidla obětmi mzdové diskriminace a nemají žádnou právní ochranu. Osoby

⁷⁶ KOTÝNKOVÁ, Magdaléna. Rozsah a průběh sociálního vyloučení v české společnosti. *Sociální exkluze a nové třídy*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, 2000, s. 115-116. ISBN 80-210-2426-7.

⁷⁷ Tamtéž, s. 119-120

přicházející za prací ze zemí západní Evropy byly na přelomu tisíciletí převážně středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaní odborníci. Výjimkou z tohoto rozdělení byly osoby pocházející ze Slovenska, jež v České republice vykonávají nejrůznější práce napříč spektrem možného uplatnění.⁷⁸ V roce 2004 bylo v České republice evidováno 254 292 cizinců. Do konce roku 2019 množství graduálně vystoupalo na 593 366 osob. Nejvyšší množství příslušníků jiné než české národnosti na našem území bylo k roku 2019 sestupně podle počtu z Ukrajiny, Slovenska, Vietnamu, Ruska, Polska a Německa. Migranty však nelze zaměňovat s uprchlíky, již jsou žadatelé o azyl. Tato skupina osob je v České republice odlišná množstvím i národnostním složením.⁷⁹ Nejvíce žadatelů o azyl v České republice bylo v roce 2019 z Arménie, Ukrajiny, Gruzie, Vietnamu, Kazachstánu a Ruska. Množství žadatelů se na našem území za rok pohybuje v jednotkách nižších tisíců, avšak pouhý zlomek z nich na azyl dosáhne. Následující graf zobrazuje počty osob žadatelů o azyl v letech 1999-2019 v ČR.

Obrázek č. 3 Podané žádosti a udělená mezinárodní ochrana v ČR 1999 - 2019⁸⁰

Další skupinou jsou izolovaní jedinci. Podstatná část těchto osob se nedokázala přizpůsobit společenským, politickým a ekonomickým změnám po roce

⁷⁸ Tamtéž, s. 122-123

⁷⁹ R01 Cizinci v ČR v letech 2004 - 2019 (stav k 31. 12.). In: *Český statistický úřad* [online]. 2021 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/11292/27320905/c01R01_2019.pdf/b7bb92f9-2082-4637-8f85-a3219d418a9a?version=1.0

⁸⁰ Uprchlíci v číslech. In: *Člověk v tísni* [online]. 2020, 19. 6. 2020 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://www.clovekvtisni.cz/migracni-statistiky-4518gp>

1989. Často se jedná o osoby oslabené věkem, mentálně, fyzicky, vzděláním či původem a bez rodinného zázemí. Před rokem 1989 byly velké podniky nuceny zaměstnat i méně výkonné pracovníky a zároveň pro ně zajistit ubytování. K tomuto již soukromé podniky nemohou být nuceny. Dalším specifikem českého prostředí bylo vyhlášení amnestie v roce 1990 pro znatelné množství vězňů, ze kterých zůstala velká část bez přístřeší a zaměstnání.

Zvýšeným rizikem vyloučení jsou také ohrožené osoby se zdravotním postižením. Horší předpoklady na trhu práce jsou jedním z faktorů vedoucích k vyloučení. Značný podíl postižení vzniká až v průběhu zaměstnání v důsledku úrazů především při manuální práci. Někteří zdravotně postižení jedinci vyžadují k práci upravené prostředí, což dále přitěžuje jejich situaci na trhu práce. Po roce 1989 došlo v České republice k rozpadu systému chráněných dílen, pracovišť a výrobních družstev se zajištěným odběrem výrobků a služeb a velkých podniků s péčí o tyto občany.⁸¹ V této oblasti bývala situace sociálního vyloučení výrazně odlišná od situace v evropských zemích na západě. Průzkumy poukazují na rozpad širších sociálních vazeb v totalitním režimu, ale na druhou stranu bývají posíleny vazby v nukleární rodině a užším okolí. Rodina s mentálně postiženým členem se před rokem 1989 musela potýkat se silnými pocity vyloučení, stigmatizací a různými formami vyloučení. Nejvyšší mírou vyloučení trpěli samotné postižené osoby především v oblasti přístupu do veřejného prostoru a vzdělávacího procesu. Rodiny se tak namísto pomoci od státu museli obracet ke svým nejbližším. Část populace nebyla ani obeznámena s přítomností mentálně postižených osob v tehdejší Československu a zároveň tak bylo nedostupné potřebné léčivo pro tyto osoby.⁸² Sociální vyloučení tehdy predikovala samotná právní úprava a postupy úřadů, které mentálně postižené cíleně odsunovali na okraj společnosti. Vyčlenění lidí s mentálním postižením z institucionalizovaných struktur, které mohli hájit jejich zájmy, bylo násobitelem jejich diskriminace a vyloučení.⁸³ Výzkumy

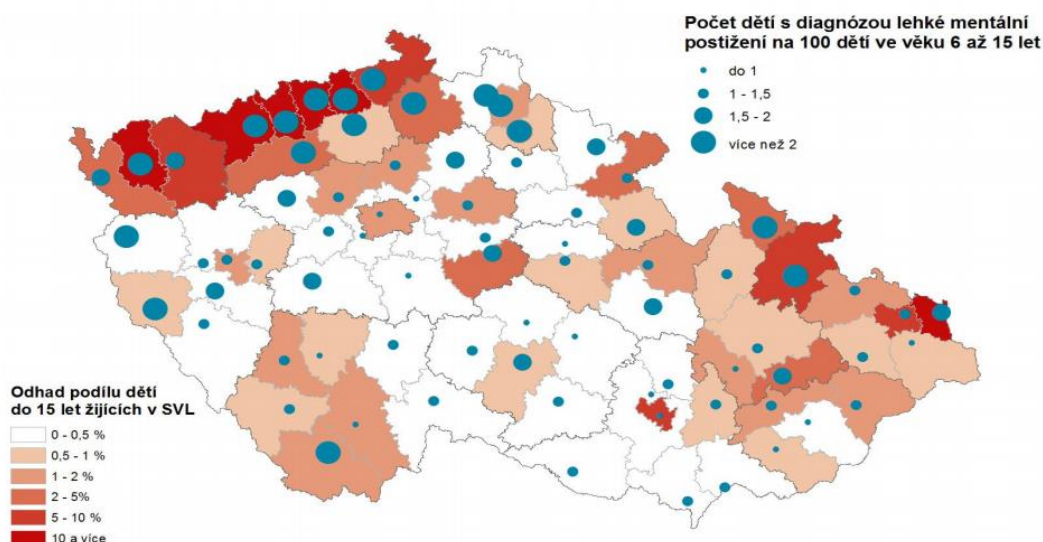
⁸¹ KOTÝNKOVÁ, Magdaléna. Rozsah a průběh sociálního vyloučení v české společnosti. *Sociální exkluze a nové třídy*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, 2000, s. 115-116. ISBN 80-210-2426-7.

⁸² Diskuze a výsledky - Interpretační rámec výzkumu. MUŽÁKOVÁ, Monika. *Odsunutí stranou: Koexistence solidarity a nesvobody v životě člověka s mentálním postižením v totalitárním Československu*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2020, s. 210-215. ISBN 978-80-7603-170-8.

⁸³ K vybraným právním úpravám predikujícím společenské vyloučení lidí s mentálním postižením. MUŽÁKOVÁ, Monika. *Odsunutí stranou: Koexistence solidarity a nesvobody v životě člověka s mentálním postižením v totalitárním Československu*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2020, s. 36-38. ISBN 978-80-7603-170-8.

zachycující dnešní situaci ukazují, že existuje souvislost mezi počtem dětí vyrůstajících v sociálně vyloučených lokalitách a diagnostikou lehkého mentálního postižení.

Obrázek č. 4 Souvislost mezi četností diagnózy lehkého mentálního postižení a počtem dětí vyrůstajících v sociálně vyloučených lokalitách⁸⁴

V neposlední řadě patří mezi ohrožené skupiny Romové. Většina příslušníků romského etnika má v České republice nízkou sociální úroveň, která vyplývá především z nízkého stupně vzdělanosti a dosažené kvalifikace.⁸⁵ Situace Romů je napříč státy v Evropě v některých složkách podobná. Romové jsou početně zastoupeni mezi chudými domácnostmi v porovnání s neromskou populací. Romové žijí ve státech rozptýleně, avšak v jednotlivých regionech zpravidla koncentrovaně. Čtvrti a osady s výrazným podílem romské populace často tvoří enklávy chudoby či ghetta. Znaky chudoby, stísněných podmínek a omezené infrastruktury jsou společné pro bydlení Romů napříč státy východní Evropy, kde jsou nejvíce zastoupeni. Například ve Slovensku, Maďarsku, Rumunsku i Bulharsku se Romové velice často potýkají s výraznými problémy v otázkách bydlení. Faktorem, který odlišuje život Romů ve východní a západní

⁸⁴ Souvislost mezi četností diagnózy lehkého mentálního postižení a počtem dětí vyrůstajících v sociálně vyloučených lokalitách. In: *Systémová podpora inkluzivního vzdělávání v ČR* [online]. 2015 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <http://inkluzi.upol.cz/ebooks/analyza/analyza-18.pdf>

⁸⁵ KOTÝNKOVÁ, Magdaléna. Rozsah a průběh sociálního vyloučení v české společnosti. *Sociální exkluze a nové třídy*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, 2000, s. 121. ISBN 80-210-2426-7.

Evropě je kočovný styl života, který se v menší míře stále drží například ve Francii či Velké Británii, zatímco ze států východní Evropy prakticky vymizel. Zdravotní situace Romů je napříč státy východní Evropy lehce rozdílná, ale ve všech oblastech platí, že je horší než zdravotní situace většinové populace. Jedním z indikátorů je kojenecká úmrtnost mezi romskými obyvateli, přičemž úmrtnost novorozenců mezi Romy je v České republice a na Slovensku v poměru dvakrát vyšší než u většinového obyvatelstva. V Rumunsku je v poměru vyšší téměř třikrát a v Bulharsku je v závratném poměru vyšší až dvanáctkrát. Jedná se o důsledek převážně nízké porodní váhy dětí, vysokého počtu dětí a nízkého věku prvorodiček.⁸⁶ Dále se situací Romů převážně v České republice bude zabývat jedna z následujících kapitol.

Shrnutí situace sociálně vyloučených v České republice má dvě strany mince. Při pohledu na samotnou situaci uvnitř republiky je možné vidět, že situace se za poslední roky zhoršuje. Od roku 2006 se do roku 2015 téměř zdvojnásobil počet vyloučených lokalit, přičemž počet osob sociálně vyloučených stoupl takřka o polovinu. Největší nárůst osob byl zaznamenán v Moravskoslezském a Ústeckém kraji. Počet exkludovaných se zároveň v jednotlivých lokalitách snižuje. Osoby se neustále stěhují do více odlehlých oblastí a exkluze ztrácí svůj městský charakter. Zároveň však mají mimoměstské lokality velice omezenou infrastrukturu, což podporuje neustálé stěhování osob. Aktuálně je počet seniorů v těchto lokalitách na vzestupu, avšak stále zdaleka nedosahuje průměrného poměru seniorů v obyvatelstvu. Dále také narůstá množství lokalit, ve kterých nejsou Romové majoritou, avšak tyto lokality jsou stále v menšině. Zásadní změnou prochází způsob ubytování exkludovaných, jelikož je zaznamenán rapidní nárůst osob žijících na ubytovnách. Ve shrnutí je vhodné také uvést, že velká většina dospělých obyvatel vyloučených lokalit, dosáhlo maximálně základního stupně vzdělání a úroveň vzdělanosti v posledních dvou dekadách neustále klesá. Zároveň se nezaměstnanost pohybuje v průměru od 80 až 85 procent. V etnicky homogenních lokalitách je však ještě vyšší.⁸⁷

⁸⁶ KLÍČOVÁ, Kateřina. Životní podmínky Romů v České republice v mezinárodním srovnání v kontextu rizik etnického výzkumu. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Georgetown, 2004, s. 97-108. ISBN 80-86251-19-5.

⁸⁷ ČADA, Karel. Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR. In: *Evropská unie, Evropský sociální fond, Operační program Zaměstnanost* [online]. 2015, s. 11-12 [cit. 2021-03-23]. Dostupné z: https://www.esfcr.cz/detail-clanku/-/asset_publisher/BBFAoaudKGfE/content/analiza-socialne-vyloucenych-lokalit-v-cr

Zároveň je však vhodné poznamenat porovnání České republiky v rámci zemí Evropské unie. Poslední údaje uvedené Eurostatem za rok 2019 ukazují, že Česká republika je s předstihem na prvním místě s nejnižším procentem obyvatel ohrožených chudobou nebo sociálním vyloučením. Na našem území byla za rok 2019 zaznamenána hodnota 12,5 %, zatímco průměrná hodnota napříč Evropskou unií je 21,1 %. Na opačné straně stojí Bulharsko, kde statistika uvádí téměř třetinu obyvatel v ohrožení chudoby či sociálního vyloučení. Konkrétně se jedná o hodnotu 32,5 % obyvatel.⁸⁸ Přestože se stále jedná o poměrně vysoké číslo, byl za poslední roky v Bulharsku zaznamenán vysoký pokles v poměrném množství ohrožených obyvatel. Za rok 2017 v Bulharsku uvádí Eurostat dokonce údaj o 38,9 % obyvatel ohrožených chudobou či sociálním vyloučením.⁸⁹

⁸⁸ Over 20% of EU population at risk of poverty or social exclusion in 2019. *Eurostat* [online]. 2020, 16/10/2020 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20201016-2?inheritRedirect=true&redirect=%2Feurostat%2F>

⁸⁹ Ohrožení příjmovou chudobou nebo sociálním vyloučením - EU28, 2017. *Český statistický úřad* [online]. 2019 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ohrozeni-prijmovou-chudobou-nebo-socialnim-vyloucenim-eu-28-2017>

4. Společenská inkluze

Pojem inkluze neboli začleňování může působit tak, že zastává totožné myšlenky jako koncept participace. Avšak cílem participační demokracie je větší zapojení řadových občanů do vládního rozhodovacího systému na všech úrovních. Participace vyžaduje změnu struktury systému a přechod od zastupitelské demokracie. Navrhuje tak nahradit delegovanou moc mocí přímou. Participaci lze chápat jako koncept nadřazený inkluzi. Pro zastávce participace není začlenění dostatečné, jelikož jim nejde pouze o to, aby se každý mohl účastnit, ale spíše aby se každý doopravdy aktivně účastnil. Při tomto pohledu se inkluze jeví jako pouze pasivní koncept.⁹⁰

Dále je nutné nezaměňovat inkluzi s konceptem volného obchodu a otevřených hranic. Argumenty pro inkluzi by se neměli zaměřovat pouze na přijímání imigrantů a zařazování gastarbeiterů. Lze rozlišovat takzvaně úplnou inkluzi a pouze inkluzi. Cílem úplné inkluze je přivést vyloučené osoby do samotného středu společnosti, zatímco pouze holá inkluze se snaží dostat lidi přes hranici vyloučení. Existují například názory, vyjadřující nedostatečnost v procesu začlenění černochů do americké společnosti. Autoři těchto myšlenek prohlásili, že občanská a volební práva jsou sice důležitá, avšak nedostačující. Aby mohli černoši dosáhnout „úplného občanství“, je nutné tato práva doplnit dalšími opatřeními, která by je mohla přivést do hlavního ekonomického a sociálního proudu života. Stejně kroky se nabízejí uplatnit v otázce začlenění migrantů a gastarbeiterů. Samotné umožnění vstupu do země není postačujícím krokem k začlenění osob do společnosti. K začlenění do komunity dochází až po aplikaci obou variant inkluze, tedy inkluze vstupem a inkluze sociálním občanstvím. Přesto však aktivisté za práva migrantů obvykle uvádějí jedny důvody k povolení vstupu migrantů do země, ale odlišné důvody, proč migrantům přiznat běžná ekonomická a sociální práva. Stává se tak, že migranti získají právo vstupu do země, ale neuspějí s požadavkem práva na sociální občanství. Žijí tak ve stavu pouze okrajově lepším, než je ten, ze kterého utekli. Kdyby se tedy argumenty pro plnou inkluzi a holou inkluzi sjednotili od začátku, vzniklo by jasné riziko, že by se požadavky neprosadili vůbec, ale stejně

⁹⁰ GOODIN, Robert E. Inkluze a exkluze. *Sociální exkluze a nové třídy*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, 2000, s. 26-28. ISBN 80-210-2426-7.

tak by existovala šance, že by se migranti vyhnuli nešťastným situacím současného přijetí a vyloučení ze společnosti.⁹¹

⁹¹ Tamtéž, s. 31-35

5. Sociální politika

K definici z úvodní kapitoly lze doplnit, že sociální politika je jakýmsi zprostředkováním a garancí solidarity mezi lidmi. Daňový poplatníci jsou zdrojem schopnosti státu zabezpečovat veřejné statky včetně služeb a stát má povinnost tak činit.⁹²

5.1 Principy

Základní principy jsou jakési pilíře, na nichž sociální politika stojí. Respektování těchto principů zajišťuje efektivnost a funkčnost politiky. Lze uvést čtyři základní principy, jimiž jsou: princip sociální spravedlnosti, sociální solidarity, subsidiarity a participace⁹³, přičemž Krebs také uvádí pátý princip ekvivalence.⁹⁴

Sociální spravedlnost je značně variabilní, na základě osobního vnímání, vyspělosti společnosti, jejím ekonomickém bohatství, tradici a preferencích vládnoucí třídy. Pohledy na princip sociální spravedlnosti se tedy mohou lišit, existují však tři základní přístupy. Extrémním pohledem je zcela rovnostářské rozdělení bohatství každému stejně. V této společnosti se mají všichni stejně dobře, bez ohledu na to zda vytvářejí hodnoty či nikoliv. V dlouhodobé praxi se tento přístup nikdy neosvědčil. Lidé mají tendenci vyvíjet vyšší výkon pouze za účelem zisku jisté výhody. V takovémto extrémním systému ztrácejí pracující lidé motivaci a nejedná se o reálně fungující systém. Druhou variantou je opačný extrém rozdělení statků pouze podle zásluh jedince. Každému jednotlivci se dostává pouze hodnot, které sám vytvořil. Neschopní jedinci jsou v tomto systému odsouzeni prakticky na smrt. Ani tato varianta není běžná ve vyspělé společnosti. Prostřední variantou je rozdělení statků mezi jednotlivce podle vlastních potřeb s přihlédnutím k zásluhám. Výdělečně činní disponují v tomto systému větším množstvím prostředků, než ekonomicky neaktivní jedinci. Tento systém je nejčastěji uplatňovaný, avšak je kolem něj neustálý spor o ideální míře přerozdělování zdrojů. V tomto je naprosto zřetelná nejednoznačnost sociální spravedlnosti.⁹⁵ V této

⁹² KRIŠTOF, Roman. *Sociální politika v České republice ve vztahu k sociálně vyloučeným* [online]. s. 1 [cit. 2021-02-28]. Dostupné z: http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_78_1.pdf

⁹³ Základní pojmy a souvislosti. KACZOR, Pavel. *Sociální politika a sociální systém v ČR*. Praha: Oeconomica, 2015, s. 12. ISBN 978-80-245-2096-4.

⁹⁴ Sociální politika, její podstata a základní charakteristika. KREBS, Vojtěch. *Sociální politika*. 6. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 27. ISBN 978-80-7478-921-2.

⁹⁵ Základní pojmy a souvislosti. KACZOR, Pavel. *Sociální politika a sociální systém v ČR*. Praha: Oeconomica, 2015, s. 13-14. ISBN 978-80-245-2096-4.

otázce Krebs rozlišuje mezi principem solidarity a ekvivalence, přičemž ve vyšší štedrosti sociálního systému vůči ekonomicky neaktivním shledává princip solidarity, jehož opakem je právě princip ekvivalence.⁹⁶

Princip sociální solidarity je prostředkem k naplnění definované sociální spravedlnosti. V praxi se jedná o přerozdělování peněz mezi potřebnými. Jedná se především o daně, sociální a zdravotní pojištění a jiné. Účelem je shromáždění peněz pro realizaci sociální politiky a naplnění sociální spravedlnosti. Nejčastěji se jedná o solidaritu:

- chudých s bohatými,
- mladých se starými,
- zdravých s nemocnými,
- ekonomicky aktivních s nezaměstnanými,
- bezdětných s těmi, kteří starají potomky.

Dále je možné rozlišit solidaritu dobrovolnou a vynucenou, tedy tu danou zákony. Vynucené jsou typicky daně, či zákonné pojištění. Z pohledu prostoru lze také rozlišit solidaritu:

- nadnárodní (např. organizace UNICEF či WHO),
- národní (základní sociální systém),
- regionální (aktivity organizované obcemi),
- individuální (dobrovolné příspěvky).⁹⁷

Dalším důležitým principem je princip subsidiarity. Na základě něhož je každý občan povinný pomoci si v maximální možné míře sám či za pomoci rodiny. Tato povinnost je však pouze morální a těžko vymahatelná. Stát musí počítat s tím, že funkce sociální rodiny mnohdy selže.⁹⁸

Princip participace vyžaduje, aby s ním byli občané srozuměni a zároveň se s ním ztotožňovali. V moderní společnosti by člověk neměl být pouze pasivním

⁹⁶ Sociální politika, její podstata a základní charakteristika. KREBS, Vojtěch. *Sociální politika*. 6. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 31-35. ISBN 978-80-7478-921-2.

⁹⁷ Základní pojmy a souvislosti. KACZOR, Pavel. *Sociální politika a sociální systém v ČR*. Praha: Oeconomica, 2015, s. 14-17. ISBN 978-80-245-2096-4.

⁹⁸ Tamtéž, s. 17

příjemcem v sociálním systému, ale také by se měl aktivně podílet na jeho podobě. To logicky ústí ve větším ztotožnění se se systémem.⁹⁹

5.2 Subjekty a objekty

Subjektem je tvůrce a vykonavatel sociální politiky. Jedná se především o:

- stát a jeho orgány,
- zaměstnavatele,
- odbory a svazy,
- samosprávné celky,
- občanské organizace,
- církve,
- občany a domácnosti.¹⁰⁰

Subjekty mají všeobecně zájem, schopnost a předpoklady k určité sociální činnosti. Dále by se dali členit na státní a nestátní. V dnešní době je velice významným subjektem stát. Zatímco tradičními subjekty jsou církve a rodiny.¹⁰¹

Na druhé straně jsou objekty sociální politiky, neboli její cíle a příjemci. Hlavním objektem je tedy jednotlivý občan potřebující pomoc. V širším záběru se jedná i o celé rodiny či skupiny obyvatel. Členové těchto skupin mají mezi sebou uvědomělé interakce. Pro fungování takové skupiny je nutný trvalý kontakt mezi členy či jejich společné zájmy. Skupiny se zakládají na společném způsobu života, potřebách či náboženství atp. Může se jednat například o chudé či důchodce. (Krebs 49) Je zároveň možné, aby byl jednatel subjektem i objektem sociální politiky, pokud například dobrovolně přispívá na sociálně-charitativní účely a přitom je příjemcem pojistné sociální dávky.¹⁰²

5.3 Funkce

Sociální politika má několik funkcí. Tou hlavní je funkce ochranná. Pod touto funkcí se neskrývá pouze ochrana sociálně slabých, sociální politika zároveň chrání i zbytek obyvatelstva. Kdyby sociální politika v praxi neexistovala, byly v ohrožení i lidé, jež její prvotní ochranu nepotřebují. Ve společnosti by narostl

⁹⁹ Tamtéž, s. 18

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 20-22

¹⁰¹ Typy (modely) sociální politiky, její funkce a nástroje. KREBS, Vojtěch. *Sociální politika*. 6. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 50. ISBN 978-80-7478-921-2.

¹⁰² Základní pojmy a souvislosti. KACZOR, Pavel. *Sociální politika a sociální systém v ČR*. Praha: Oeconomica, 2015, s. 22. ISBN 978-80-245-2096-4.

počet společensky nežádoucích jevů. Pro řádné naplnění této funkce jsou nutné i další funkce vedlejší. Těmi jsou funkce přerozdělovací, homogenizační, stimulační a preventivní.¹⁰³

Přerozdělovací funkce v moderní společnosti slouží k prvotnímu přerozdělení statků, jež byly nedokonale rozděleny trhem. Má za cíl zajistit důstojné životní podmínky a rovné šance všem občanům a odstranit nedokonalosti konkurence. Homogenizační funkce je novou funkcí sociální politiky blízkou s funkcí předchozí. Jejím cílem je zmírňování sociálních a majetkových rozdílů. Funkce stimulační podněcuje a vyvolává žádoucí sociální jednání jednotlivců a skupin. Je někdy nazývána jako funkce produktivity. Podporuje lidské chování v ekonomické oblasti i mimo ni. Preventivní funkce se snaží předcházet nepříznivým situacím a škodám. Tato funkce využívá opatření k odstranění příčin nepříznivých sociálních situací.¹⁰⁴

5.4 Role státu a modely

Pro samotnou angažovanost státu v sociální politice jsou hlavními důvody absence dostatečných příjmů některých jedinců a jejich následné potencionální ohrožení, což by mohlo být příčinou společenského neklidu. Dále je nutné uvědomit si, že většina sociálně potřebných se do své obtížné situace dostala bez vlastního zavinění.¹⁰⁵

Lze v sociální politice rozlišovat tři odlišné modely. Prvním je redistributivní model či typ, jehož myšlenkou je, že sociální potřeby lidí jsou zároveň jejich práva. Orientuje se na univerzální poskytování dávek, bez ohledu na možnosti je pokrýt. Je velice náročný na ekonomické zdroje. K tomuto typu se nejčastěji přiřazují skandinávské země společně s Dánskem a Nizozemskem. Tomuto modelu se blíží také sociální aktivity v bývalé ČSSR a jiných socialistických zemích. Druhý je model výkonový, který se zakládá na myšlence, že sociální potřeby mají být uspokojovány na základě výkonu. Tento model klade důraz na význam pracovních zásluh. V tomto modelu se vyskytuje nižší míra redistribuce. Stát poskytuje garanci pouze základních potřeb. Tento model uplatňuje například Rakousko, Německo a Francie. Třetí reziduální model zdůrazňuje individuální odpovědnost za uspokojení vlastních potřeb. Tento model spoléhá na chování trhu a rodiny. Zásah státní sociální politiky přichází na řadu teprve po jejich selhání. Odpovědnost státu je v tomto modelu minimální a stát poskytuje pouze minimální dávky. Je zde nejnižší míra

¹⁰³ Tamtéž, s. 18-19

¹⁰⁴ Typy (modely) sociální politiky, její funkce a nástroje. KREBS, Vojtěch. *Sociální politika*. 6. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 57-63. ISBN 978-80-7478-921-2.

¹⁰⁵ Role státu v sociální politice. KACZOR, Pavel. *Sociální politika a sociální systém v ČR*. Praha: Oeconomica, 2015, s. 35. ISBN 978-80-245-2096-4.

redistribuce. Tomuto modelu se nejvíce blíží USA a Japonsko a v poslední době se mu také přibližuje Velká Británie.¹⁰⁶

Sociální model České republiky nelze striktně přiřadit jedinému ze základních modelů, ale jedná se o určitou kombinaci. Tak tomu je u většiny států. Současný model je poznamenaný socialistickým společenským systémem, ve kterém měl před rokem 1989 stát monopolní postavení v sociální oblasti. Nejvíce se blížil redistributivnímu typu, který silně zatěžoval státní zdroje, avšak vůči některým skupinám působil represivně a potlačoval lidská práva. V důsledku transformace společnosti po roce 1989 začalo docházet k výraznějším majetkovým nerovnostem a začali se objevovat sociální problémy chudoby, vyloučení a nezaměstnanosti. Nová podoba sociální politiky se vytváří postupně a v současnosti obsahuje prvky ze všech tří modelů. Zastoupení určitých složek z jednotlivých modelů závisí na očekáváních a postojích populace, politických náladách, ekonomických možnostech a mezinárodních úmluvách. Charakteristický je v současnosti úbytek prvků redistributivního typu z důvodu omezených financí a potřeby obnovit individuální odpovědnost osob.¹⁰⁷

5.5 Vývoj sociální politiky

Sociální politiky se v průběhu lidstva neustále mění a není tomu vždy k lepšímu. Pro úplné pochopení stavu dnešní moderní sociální politiky je vhodné poohlédnout se zpět do minulosti na průběžný vývoj v této oblasti. To nám umožní připomenout si chyby, kterých se společnost v oblasti sociální politiky dopustila a zároveň si vzít ponaučení z mnohých pokrokových myšlenek a opatření. Pro přehlednější orientaci je tato kapitola rámcově rozdělena podle roků do etap vývoje lidské společnosti tak, jak jsou všeobecně uznávány, přestože k evolučním proměnám docházelo napříč územím v odlišných dobách.

- 1) Pravěk (cca Do 4. tisíciletí př. n. l.)
- 2) Starověk (cca 4. tisíciletí př. n. l. – cca. 5. století n. l.)
- 3) Středověk (cca 5. století n. l. – cca 15 století n. l.)
- 4) Novověk (cca 15. století n. l. – cca. 20. století n. l.)
- 5) Současnost

¹⁰⁶ Typy (modely) sociální politiky, její funkce a nástroje. KREBS, Vojtěch. *Sociální politika*. 6. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 53-54. ISBN 978-80-7478-921-2.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 55-56

5.5.1 Sociální politika v pravěku

Pro pravěká lidská společenství, byl jedním z typických znaků ovlivňujících chování lidí relativní nedostatek zdroje obživy, který nutil k pravidelné migraci za zdrojem obživy. Tento fakt striktně určoval charakter tehdejší „sociální politiky“. Přestože lidská inteligence zavdávala k vytváření silnějších mezilidských vazeb, omezené množství lidských zdrojů obživy umožňovalo přežít pouze těm nejsilnějším, stejně tak jak to můžeme vidět běžně v přírodě. Možnosti pečovat o fyzicky méně zdatné jedince v této době z vysoka absentovali a přenos hendikepovaných, starých či nemocných by mohl z vysoka ohrozit celou skupinu. Setkáváme se v této době tedy s takzvanou negativní sociální politikou, která je založena na absenci širší sociální solidarity z objektivních důvodů. To mělo za následek výrazně nižší poměr lidí dožívajících se zralého věku.

Jedním z nejzásadnějších průlomů historie lidských společenství byl vznik technologie zemědělství a domestikace zvířat, které jsou datovány do období přibližně deset tisíc let př. n. l. v oblasti takzvaného Úrodného půlměsíce. To sebou zároveň vedle zárodku prvních civilizací přineslo první změnu v oblasti sociální politiky. Byly jím počátky takzvané pozitivní sociální politiky. Přibylo množství zdrojů obživy, lidé přestávali mít potřebu kočovat, s čímž narostly možnosti jak se postarat o starší či nemocné.¹⁰⁸

5.5.2 Sociální politika ve starověku

V období starověku se vyskytovala již širší sociální solidarita a vzájemnost. Hlavními subjekty byly v tomto období rodina, sousedství a církve. Starověký panovník se v otázkách sociální politiky angažoval ve velice omezené míře. K tomu docházelo především v případě potřeby restriktivních zásahů z pozice síly vůči odporu chudých a otroků. Tyto zásahy případně přinášely drobné sociální ústupky ze strany vládnoucí strany. Nadřízené orgány moci byly netypickými složkami sociální politiky a veškerá vydávaná opatření byla pouze nahodilá a nekoncepční. Vedle naprosto přirozené role rodiny tak v období starověku přibyly role sousedství a církve. Lidé si začali navzájem více poskytovat pomoc a v případě neexistence jiného východiska zde byla církve, ve které lidé nacházeli útočiště. Ta především rozšiřovala osvětu v otázce sociální péče a zároveň stvrzovala instituci rodiny a sousedství v této otázce.

¹⁰⁸ Vývoj a důležité mezníky sociální politiky. KACZOR, Pavel. *Sociální politika a sociální systém v ČR*. Praha: Oeconomica, 2015, s. 27. ISBN 978-80-245-2096-4.

Přesto se na území některých vyspělých civilizací objevili nejrůznější sociální politiky ze strany státu, ve kterých můžeme vidět zárodky mnoha dnešních nástrojů sociálního systému. Většina starověkých státních opatření sledovala spíše vlastní prospěch panovníka, ale využívání nástrojů sociální politiky k zisku přízně obyvatel sledujeme dodnes. Chammurapiho zákoník ze sedmnáctého století př. n. l. je jedním z prvních záznamů o sociální podpoře obyvatel. Garantoval právo na příděl pro rodinu padlého vojáka. Mnoho dalších nástrojů sociální politiky bylo využito ve starověkém Řecku. Tehdejší zrušení hypotekárních dluhů je blízké dnešnímu osobnímu bankrotu, což poskytovalo dlužníkům novou naději. V některých městských řeckých státech byla dále zavedena opatření, která pohledem dnešního systému připomínají zavedení životního minima, přidělování veřejně prospěšných prací pro chudé či obdobu dnešní podpory v nezaměstnanosti. Tyto příklady pozitivní sociální politiky však stále byly výjimkami a mezi odpůrce těchto opatření se řadili například jedni z nejvýznamnějších filosofů tehdejší doby a historie celkově, jimiž jsou Platon a Aristoteles. Oba měli velice radikální a asociální pohledy na toto téma. Solidárnost společnosti s jedincem považovali za brzdu a přítěž pokroku a razili myšlenku nutné soběstačnosti jedince.¹⁰⁹

5.5.3 Sociální politika ve středověku

V období středověku zůstávala rodina a církev stále v popředí na poli sociální politiky. Na pozadí častých válek rostl počet sociálně ohrožených osob nejčastěji v přímém důsledku chudoby nebo zranění a invalidity. Sociální péče byla stále především nahodilá, ale úloha státu se dostává více do popředí, než tomu bylo ve starověku. Typickým prvkem středověké sociální politiky je zrod takzvané spontánní vzájemnosti. Ta se zakládala na podpůrných spolcích, které podporovaly své členy a jejich rodiny. Klasickým představitelem těchto spolků byly cechy, které vedle své základní hospodářské funkce plnily také funkci sociální, jež spočívala ve finanční podpoře členů cechu na základě situace, ve které se případně ocitly a podle stanovených zvyklostí konkrétního cechu. Vedle cechů vykonávaly podobnou činnost nově vzniklá sdružení lidí na základě jejich pracovní příslušnosti. Byla jimi například hornická bratrstva, která zakládala společné pokladny. Tam horníci přispívali společně se svými zaměstnavateli. Vybrané finanční prostředky poté

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 28-30

směřovali jako podpora potřebným horníkům v případě negativních dopadů různých sociálních událostí.¹¹⁰

5.5.4 Sociální politika v novověku

Na přesném začátku novověku a konci středověku se dodnes všichni historikové neshodnou. Jedná se ale o období kolem roku 1500, které je lemované významnými společenskými událostmi, které významně pozměnili dějiny Evropy a celého lidstva. Těmi jsou například vynález Guttenbergova knihtisku roku 1448, dobytí Konstantinopole Turky roku 1453, konec anglické Války růží roku 1485 a v neposlední řadě objevení Ameriky Kryštofem Kolumbem roku 1492.

Z pohledu sociální politiky bylo průlomovým aktem zavádění průmyslové velkovýroby ve městech. Tato událost přinesla velké změny v uspořádání společnosti. Lidé se ve velkém množství začali stěhovat z vesnic do měst a tato cesta za prací mimo jiné přinesla velký milník v otázce lidského bydlení, kdy poprvé v historii začalo žít více lidí ve městech než na vesnicích. Všeobecná migrace venkovského obyvatelstva narušila do tehdejší doby nejzákladnější pilíř sociální ochrany, který byly rodina a sousedství. Následný nárůst a koncentrace chudých, nemocných a nezaměstnaných ve městech se staly výrazným problémem, což si vyžádalo nucený koncepční zásah měst a státu, který byl doposud spíše jednorázový a nahodilý. Vládnoucí třída byla tedy do této nové role spíše donucena a přijala ji ve snaze předejít neklidu a chaosu ve městech, které zároveň byly centry nově zavedené průmyslové velkovýroby a díky tomu zdrojem nových velkých finančních toků.

Příkladem zásadního zlomu ve vývoji sociální politiky slouží Anglie, která v průběhu novověku zavedla několik revolučních a do té doby nevídaných opatření sociální ochrany. Anglická královna Alžběta I. V roce 1597 Kodex chudých, který představuje první ucelenou legislativu chudinské péče. Dalším zásadním krokem v oblasti sociální politiky v Anglii byl zákon z roku 1802 na ochranu práce. Novověk sebou zároveň přinesl rozmach ve snaze využít sociální oblast k ziskovým aktivitám v soukromém sektoru. První velký rozmach v této oblasti nastal opět v Anglii, kdy byla po roce 1711 založena řada pojišťovacích společností. Zpočátku se jednalo pouze o nástroje rychlého zbohatnutí skrze prodej cenných papírů. Během tohoto období však vznikly dvě úspěšné anglické pojišťovací společnosti –

¹¹⁰ Tamtéž, s. 30-31

London Assurance Corporation a Royal Exchange Assurance Corporation. Jejich provoz znamenal počátek moderního pojištění.¹¹¹ Dalším zásadním průlomem v sociální politice byla snaha o zavedení sociálního pojištění jako ze zákona povinného, čímž by se uplatnilo pro koncepční účely sociální politiky státu. Původní fondy svépomocných pokladen, které vznikly na základě spontánní vzájemnosti, zestátnil první německý kancléř Otto Von Bismarck. Ten postupně vydal tři pojišťovací zákony konkrétně o pojištění nemocenském, úrazovém a pro případ invalidity a stáří. Koncem devatenáctého století se tak na evropském kontinentě stalo sociální pojištění poprvé povinností. Vznik povinného pojištění v nezaměstnanosti se datuje až o více než 20 let později do roku 1911, kdy se poprvé objevuje v Anglii.¹¹²

Nejzásadnějším rozdílem v historii sociální politiky napříč historií lidské společnosti je odklon od tradiční role rodiny a lidské vzájemnosti k povinné odpovědnosti širšího celku zastoupeného státní mocí.

5.5.5 Sociální politika současnosti

Po roce 1989 se stal výchozím zdrojem pro změny v sociální oblasti dokument „Scénář sociální reformy“. Sledoval privatizaci a demokratizaci systému sociálního zajištění. Počátek 90. let přinášel vášnivé debaty. Podle ekonoma Jeffreyho Sachse měly postkomunistické země východní Evropy nejvyšší rozpočet sociálního zabezpečení na světě, zatímco například země východní Asie se srovnatelnou výší příjmů měli tyto výdaje třetinové. Následně se středovýchodní státy obraceli k levicovým stranám namísto snižování této zátěže. Avšak například ekonom Mitchell Orenstein považoval sociální reformu České republiky za tu nejpokrokovější.¹¹³ Od roku 1995 byl postupně zaváděn systém sociálního zabezpečení se 3 pilíři: sociální pojištění (81 % celkových sociálních výdajů), státní sociální podpora (16 % výdajů), sociální pomoc (3 %).¹¹⁴

¹¹¹ GREENE, Mark Richard. Insurance: Historical Development of Insurance. *Encyclopedia Britannica* [online]. Dec 20, 2019 [cit. 2021-02-19]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/insurance/Historical-development-of-insurance>

¹¹² Vývoj a důležité mezníky sociální politiky. KACZOR, Pavel. *Sociální politika a sociální systém v ČR*. Praha: Oeconomica, 2015, s. 31-32. ISBN 978-80-245-2096-4.

¹¹³ VEČERNÍČEK, Jiří. Sociální politika v České republice: minulost a budoucnost reformem. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální vyloučení a sociální politika*. Brno: Vydavatelství MU, 2006, s. 51. ISBN 80-210-4225-7.

¹¹⁴ Sociálně politický kontext. *Boj proti sociálnímu vyloučení: Sociální pomoc v Belgii, České republice, Nizozemí a Norsku*. Praha: JAN, 1999, s. 24. ISBN 80-85529-62-9.

Po roce 2000 byla v České republice poměrně tradičně velmi nízká příjmová chudoba. Zatímco nejnižší hodnoty naměřené v Evropské unii byly naměřeny v Nizozemsku, Dánsku a Lucembursku na úrovni 12 % a nejvyšší hodnoty v Portugalsku na 22 %, tak v České republice dosáhl počet osob v chudých domácnostech pouze 7,8 %. Na druhou stranu byla chudoba naměřena více koncentrovaně. Index rizika chudoby byl výrazně vyšší mezi nezaměstnanými, v domácnostech s více dětmi, domácnostech neúplných a s nízkou úrovní vzdělání. Příjemci sociálních dávek, na které míří sociální politika tak přibližně odráželi strukturu domácností s příjmovou chudobou. Třetina příjemců dávek byla v tomto období mezi mladými lidmi do 25 let. Mezi neúplnými domácnostmi bylo ekonomicky aktivních pouhých 9 %, tudíž byly mezi příjemci dávek významně zastoupeny. Nezaměstnanost i tehdy plnila hlavní charakteristiku příjemců dávek. Průměrná doba nepřetržité evidence na úřadu práce poskytujícím sociální dávky byla 19 měsíců, přičemž naprostá většina příjemců byla na dávkách plně závislá.¹¹⁵

Při pohledu na efektivnost dávek při eliminaci chudoby po roce 2000 vyšlo najevo, že některými jedinci je sociální pomoc nadužívána, zatímco jinými je však využívána pouze z části. Avšak efektivnost dávek byla vyhodnocena jako relativně vysoká. 84 % domácností se v důsledku dávek dostávala nad hranici chudoby a zároveň se 91 % domácností s příjmem pod životním minimem dostávala v důsledku dávek nad hranici. Neefektivněji působili dávky v případě důchodců, zatímco nejnižší efekt byl zaznamenán u dávek pro „neaktivní“ domácnosti, kdy byla eliminována nad hranici chudoby pouze třetina domácností. Chudoba v České republice byla po roce 2000 zaznamenána v mezinárodním srovnání na velmi nízké úrovni a tento trend se drží dodnes. Zároveň bylo dosaženo vysoké efektivnosti systému sociálních dávek při eliminaci chudoby. Na druhé straně byl zaznamenán výskyt vysokého ohrožení chudobou pro konkrétní typy domácností.¹¹⁶ V následujících letech kladly vlády zvýšený důraz na ochranu zdraví. Byl například realizován program *Zdraví pro všechny v 21. století*. Dále se pozornost ubírala k zefektivnění služeb zaměstnanosti, načež bylo přijato několik významných zákonů, které jsou zmíněny v druhé kapitole této práce. Mezi lety 2000 a 2006 však

¹¹⁵ SIROVÁTKA, Tomáš. Příjmová chudoba a sociální pomoc v České republice po roce 2000. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Georgetown, 2004, s. 77-80. ISBN 80-86251-19-5.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 85-87

nedošlo k výrazným změnám v úrovni kvality života.¹¹⁷ V roce 2007 vzniklo nové řešení hmotné nouze a sociálního začlenění, to předznamenalo transformaci ze systému sociální péče na systém sociální pomoci.¹¹⁸ Do roku 2009 byly v rámci sociální politiky snahy podpořit svobodný prostor pohybu pro občany, spolky a neziskový sektor. Zároveň byly položeny základy moderní flexibilní rodinné politiky. Také byl změněn zákon o zaměstnanosti, který nově více motivoval k zájmu o práci.¹¹⁹ Výsledky sociální politiky v otázkách sociálního vyloučení za poslední desetiletí jsou již uvedeny ve třetí kapitole. Vývoj sociální politiky České republiky v rámci Evropské unie do budoucna, je momentálně těžko předpokládatelný. Situaci napříč Evropskou unií v otázkách sociálního vyloučení doposud usměrňoval ekonomický program Evropa 2020. Přestože je tento program u svého konce, tak jsou jeho cíle stále relevantní. Evropský hospodářský a sociální výbor došel na svém zasedání k závěru, že by měl vzniknout program navazující.¹²⁰ K tomu však prozatím nedošlo.

¹¹⁷ Sociální reforma. TOMEŠ, Igor. *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Praha: Portál, 2010, s. 406-407. ISBN 978-80-7367-680-3.

¹¹⁸ KRIŠTOF, Roman. *Sociální politika v České republice ve vztahu k sociálně vyloučeným* [online]. s. 4 [cit. 2021-02-28]. Dostupné z: http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_78_1.pdf

¹¹⁹ Sociální reforma. TOMEŠ, Igor. *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Praha: Portál, 2010, s. 408. ISBN 978-80-7367-680-3.

¹²⁰ Transition to post-2020 Europe. *European Economic and Social Committee* [online]. 2017 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://www.eesc.europa.eu/en/agenda/our-events/events/transition-post-2020-europe>

6. Společenské vyloučení Romů

Rada vlády pro národnostní menšiny České republiky uvádí v přehledu 12 nejvíce početně zastoupených národnostních menšin na našem území. Kvalifikované odhady uvádějí, že romská národnostní menšina je tou nejpočetnější v České republice.¹²¹ Romové byli vždy napříč historií řazeni na okraj české společnosti. Příslušníci romské národnosti jsou v České republice menšinou, která nebyla nikdy považována za rovnocennou a jedná se o skupinu obyvatel, která je postižena vícero formami společenského vyloučení.¹²²

Pro lepší pochopení specifik v problematice vyloučení Romů nejenom na území České republiky a pro uvědomění jaké sociální skupině je tato kapitola věnovaná, je nutné vymezit určité terminologické pojmy spojené s touto problematikou, objasnit historii vztahů společenských skupin na našem území a přiblížit charakteristiku Romů jako sociální skupiny.

Se společenským vyloučením Romů souvisí řada stereotypů charakterizujících život tohoto etnika. Lidé mají tendenci uvažovat o ostatních v určitých kategoriích, stereotypech a na základě efektu prvního dojmu. Tyto mentální zkratky slouží jako ekonomická opatření, která člověku dávají možnost vytvořit si o druhém představu bez dlouhého přemýšlení a tím usnadňují orientaci v sociálním prostředí. Zakládají se na přesvědčení, že jedinec má určité vlastnosti na základě příslušnosti k určité skupině, které jsou této skupině přisuzované jako vystihující. Vznik stereotypu tkví v přílišném zjednodušování a generalizaci. Vedle toho je odolný vůči změnám, jelikož filtruje nové příchozí informace. Přesto se jedná o funkční nástroj, který svým zjednodušováním umožňuje snazší orientaci ve společnosti. Charakteristickými znaky stereotypů jsou:

- sociální původ, přenášení k jedinci prostřednictvím rodiny, školy, masmédií apod. navzdory osobním zkušenostem;
- emoční zatíženost;
- odporování faktům reality nebo pouze částečný souhlas, ale s věrohodným obsahem;

¹²¹ Rada vlády pro národnostní menšiny: Národnostní menšiny. *Vláda České republiky* [online]. [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/narodnostni-mensiny---uvod-1361/>

¹²² ŠIMÍKOVÁ, Ivana. Romové jako sociálně vyloučená skupina. NAVRÁTIL, Pavel. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003, s. 56. ISBN 80-7178-741-8.

- dlouhodobá stabilita, vycházející z nezávislosti na prožitých zkušenostech, zakládají se na zkušenosti zprostředkované;
- spíše iracionální charakter;
- nedílná součást společenského vědomí, podnětů k sociálnímu dění, struktury ideologií a politické propagandy.

Dle názoru historiků stereotypy podléhají historickému procesu a zároveň na historické procesy sami působí například jako manipulační nástroje politiky. V případě stereotypů o Romech se jedná o druh etnický, jenž je podmnožinou kulturních stereotypů. Právě vznik většiny etnických stereotypů má svůj původ v minulosti a jejich obsah se s plynutím času mění minimálně, právě proto že se zakládají na zprostředkovaných zkušenostech. Počátek zdokumentovaných stereotypů na našem tehdejší území se datuje do druhé poloviny 18. století. Tehdejší záznam provedl původem slovenský učenec a kněz Augustini ab Hortis, který označil Romy hádavé a hlučné zloděje a lháře s velkou hrdostí, kteří se necítí být poníženi ani po odhalení jejich trestného činu. Tyto stereotypní charakteristiky tak byly dále přebírány tehdejší tiskem a šířili se mezi obyvatelstvem. Na přelomu 19. a 20. století se objevují první encyklopedické záznamy o romském etniku, jako tomu bylo například v Ottově slovníku naučném z roku 1892. V popisu je kladen důraz na negativní postoj k práci, proslulost v krádežích, nezáměr o budoucnost, nízká čest i mravnost a pozoruhodně hluboké city a láska k dětem a koním. V dalším vydání stejného knižního titulu z 30. let 20. století se vedle tradičních stereotypů poprvé objevilo jejich kritické zhodnocení. Autor se proti stereotypům vymezuje sociologickými argumenty: „...odtud si vysvětlíme i mnoho kazů v povaze cikánů: jejich příslovečná lhavost, plachost, nepoctivost, nedůvěra a vzdalování se práce byly jen následkem staleté jejich izolace a dlouhého utrpení. Tím však se nezastavil sociální a hospodářský vývoj cikánského národa. Dnešní jeho stav vykazuje značné rozvrstvení a sociálně různorodé seskupení, takže není správné sestavovati jednotný povahopis cikánů po stránce kulturní a zčásti i fyzické.“ Tento popis z meziválečného období ukazuje, že život některých skupin Romů se již zásadně lišil od stereotypního popisu. Pozitivní vývoj inkluze

romského etnika na našem území byl však následně zastaven válečnými událostmi.¹²³

6.1 Romové jako sociální skupina

Ke každé skupině lze přistupovat z kulturního a socioekonomického hlediska. Dle kulturního hlediska je etnikum definováno jako kulturní minorita, jež se vůči majoritní populaci liší svými hodnotami, postoji a názory. Kulturní vymezení romského etnika přináší opatření s cílem skupinu kulturně integrovat. K tomu většinou dochází skrze kulturní instituce na podporu kultury či etnického „vědomí“ a programy, které existují za účelem kulturní dědictví zprostředkovat. Pohledem socioekonomického hlediska je skupina definovaná na základě svého postavení na sociálně stratifikačním žebříčku společnosti. S použitím socioekonomického hlediska se se k Romům přistupuje jako ke skupině se sociálním handicapem a zaměřuje se na jejich inkluzi do většinové společnosti převážně skrze vzdělávací systém. Vláda pochopitelně využívá oba způsoby přístupu k problematice. Rozdíl tvoří, který přístup je využívanější.

Samotný název „Romové“ byl schválen v roce 1971 Mezinárodním romským kongresem jako politicky korektní označení pro osoby, které byly nazývány „Cikáni“ (či v angličtině Gypsy). Někteří zahraniční autoři přesto používají výraz „Rom“ pouze pro užší skupinu tzv. „Olašských Romů“ a při obecném popisu se nadále drží termínu „Gypsy“. Tohoto termínu dnes využívají také čeští autoři. V rámci této práce striktně využívám pouze termínu „Romové“.

Příslušníci romského etnika na našem území vykazují rozdíly v jazyku, zvycích i životním stylu. Z tohoto důvodu je těžší najít obecnou složku povahy, která sjednocuje a charakterizuje Romy jako etnickou skupinu. Výzkumy, které byly uskutečněné v romských osadách na Slovensku vykazují poznatky, které se v zásadních rozdílech liší od většiny romské populace v České republice.¹²⁴ Přesto se stále jedná o hodnotný zdroj informací. Společnost lidí lze poznat na základě hodnot, tradic a zvyků. Odlišnosti v těchto oblastech mezi většinovým

¹²³ Terminologické vymezení pojmů. WEINEROVÁ, Renata. *Romové a stereotypy: výzkum stereotypizace Romů v Ústeckém kraji*. Praha: Karolinum, 2014, s. 10-12. ISBN 978-80-246-2632-1

¹²⁴ FÓNADOVÁ, Laura. *Nenechali se vyloučit: Sociální vzestupy Romů v české společnosti (kvalitativní studie)*. Brno: Masarykova Univerzita, 2014, s. 15-16. ISBN 978-80--210-6574-1.

obyvatelstvem a romskou menšinou nám mohou poskytnout původní obraz toho, z čeho vychází společenské vyloučení Romů.

Základní tradiční hodnotou Romů je romipen, neboli romství, nepsaný zákon, který obsahuje všechny základní hodnoty, které Romové ctí. Pod tento pojem se řadí například romská snaha o udržení rodu, úcta ke starým nebo láska k dětem. Ideje romipen po staletí pomáhaly Romům překlenout složité životní situace spojené s dehonestací a pohrdáním ze strany většiny, ale někdy i z elitních řad příslušníků vlastní romské menšiny. Kulturní identita Romů se zakládá na těchto hodnotách a tradicích a tvoří základní kámen jejich životního stylu. Ten se však ve své původní čisté podobě již nevyskytuje. Především v České republice se v nejvyšším případě jedná pouze o ideály tradované napříč romskou komunitou. Především po skončení Druhé světové války se museli Romové začít potýkat s odlišným světem, který byl naplněný odlišnými hodnotami většinové společnosti, se kterou do té doby udržovaly pouze nahodilé vztahy ve formě hudby či sezónních prací. V současné době lze mezi romskými hodnotami spatřit udržování vztahu komunity, rodiny a rodu, svobodu a úctu.¹²⁵

V zemích střední Evropy je možné se setkat se třemi způsoby klasifikace romské populace. Jedná se o sebeidentifikaci, klasifikaci podle osob „expertů“, kteří jsou v pravidelném kontaktu s Romy a klasifikaci podle badatelů a terénních výzkumníků. Ve výsledcích procesu klasifikace se často nacházejí velice podstatné výsledkové rozdíly, ke kterým je nutno při identifikaci romského etnika přihlížet. Známým příkladem jsou výsledky sčítání lidu z roku 2011 a 2001, dle kterých se na území České republiky přihlásilo k romské národnosti v obou případech pouze okolo dvanácti tisíc respondentů. Dle expertních odhadů je tato hodnota značně podhodnocená a nereprezentuje celkovou romskou populaci. Zároveň je tak způsob sebeidentifikace často označován jako nespolehlivý.

Je nutné pochopit, v čem tento výsledkový rozdíl tkví. V případě výzkumů v otázkách sociálně-ekonomických opatření se nejčastěji setkáváme s klasifikací Romů na základě názoru expertů. Jedná se o způsob, jímž se se experti snaží identifikovat Romy, kteří potřebují pomoc či státní zásah. K faktorům ovlivňujícím řazení ze strany expertů patří různé důkazy etnicity, jako jsou například pomyslný

¹²⁵ ŠEVČÍKOVÁ, Stanislava. Hodnoty a zvyky Romů v České republice. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Georgetown, 2004, s. 117-119. ISBN 80-86251-19-5.

pokrevní původ nebo romský styl života, který mnohdy vykazuje znaky chudoby.¹²⁶ Přestože je klasifikace osob romského etnika na základě názoru expertů nejčastěji využívána, neznamená to, že je ze všech úhlů pohledu bezchybná. Názorným příkladem v rozdílu řazení osob spadajících do romské menšiny je žena Kateřina. Tato žena žijící v České republice je národností Maďarka, dle pokrevního původu Romka není, romským jazykem nehovoří, nevykazuje typické, obecně uznávané vnější fyzické znaky příslušníků romského etnika a za Romku se sama nepovažuje. Přesto je okolím, institucemi a sociálními pracovníci klasifikována jako Romka. K tomu dochází, protože mezi Romy žije v místě označeném jako „sociálně exkludovaná romská lokalita“, má za manžela Roma a její děti fyzické znaky Romů vykazují.¹²⁷

6.2 Společenské vyloučení Romů v průběhu historie

Stav podřízenosti či vyloučení je nejnápadnějším dílem romské společenské zkušenosti. K politické, společenské, kulturní a ekonomické marginalizaci docházelo od dob první doložené přítomnosti Romů v Evropě. Ve střední Evropě se Romové zpravidla živilí nezemědělskými aktivitami a se zemědělci vstupovali pouze do obchodních vztahů. Vlastnictví půdy vytvářelo institucionální rámec a kulturní normy většinového obyvatelstva, romská menšina však podobné instituce nevytvářela. Poněvadž Romové neměli trvalý domov, nestali se inherentní součástí hospodářského systému. Z možných pracovních pozic si zpravidla vybírali ty, které jim umožňovali ponechat si vlastní nezávislost. Těmito faktory se vytvářely vazby mezi Romy a majoritním zemědělským obyvatelstvem a ustavovaly se statusové rozdíly ve společnosti. Z důvodu nevlastnění pozemku a pramalých zkušeností se zemědělstvím se z Romů stávala levná pracovní síla. To jsou historické příčiny chudoby a sociální exkluze. Jediné obecné příležitosti pro společenskou vertikální mobilitu Romů byla oblast hudby a armáda.

Postavení Romů ve společnosti je proměnné s časem. Původem změny jsou politické režimy, státní politiky, ekonomické podmínky, společenské postoje a politická mobilizace. Druhou zásadní příčinou je vyloučení v politické, společenské a ekonomické dimenzi, které je výrazně ovlivněno specifickou etnokulturní tradicí

¹²⁶ FÓNADOVÁ, Laura. *Nenechali se vyloučit: Sociální vzestupy Romů v české společnosti (kvalitativní studie)*. Brno: Masarykova Univerzita, 2014, s. 15-20. ISBN 978-80--210-6574-1.

¹²⁷ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Sociální exkluze z pohledu terminologického. Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 9-13. ISBN 978-80- 7422-613-7.

Romů. Míra vyloučení v těchto dimenzích se také s časem zásadně proměňuje. Příkladem můžou být následky událostí z listopadu 1989. Zatímco se politické podmínky v demokratizující se společnosti zlepšily, úroveň sociálně-ekonomické pozice výrazně poklesla.¹²⁸

6.3 Historie sociálněpolitických opatření

Na českém území lze sledovat tři období rozdílného chápání Romů jako etnické a sociální skupiny. V závislosti na tom procházely změnami i opatření a způsoby podpory směřované na Romy. Jedná se o období mezi lety 1918 a 1945, dále poválečné až předlistopadové období a následně období od roku 1989.¹²⁹

V období po první světové válce se veřejné orgány převážně snažili přimět Romy k trvalému usídlení a zamezit jejich kočování krajem. Přes obecně demokratický systém tehdejšího režimu byly opatření vůči Romům značně netolerantní. Objevují se také snahy o první statistické zachycení romského obyvatelstva. Záznamy hovoří o 65 tisících osob, avšak jich tehdy bylo nepochybně více. V roce 1928 byl na základě nařízení ministerstva vnitra vydán soupis kočovných Romů, kterým byla vydána tzv. cikánská legitimace. Tato legitimace posloužila vzápětí jako nástroj diskriminace a represe Romů. Československo bylo i první evropskou zemí s propracovanými protiromskými zákony. Po druhé světové válce se z koncentračních táborů vrátilo pouze několik stovek Romů.¹³⁰

V poválečné období přibývá Romů na českém území v důsledku hromadné migrace Romů ze slovenských venkovských oblastí do pro prostoru průmyslových center severních Čech a Moravy. Jedná se o lokality poznamenané vysídlením německého obyvatelstva. Namísto represivních opatření jsou nastolovány nařízení v duchu asimilační a převýchovné politiky. Systematická snaha o řešení romské otázky začala v roce 1957 a do roku 1989 ji charakterizovaly změny v projevech netrpělivosti, povýšenosti, pasivity a bezradnosti. Hlavní snahou bylo odstranění periferního postavení. Vedle toho bylo potlačováno národní vědomí a romská identita. Největší překážkou v „převýchově“ byla „cikánská hantýrka“. Z moderních studií vyplývá, že Československo a Bulharsko usilovaly o asimilaci Romů v tomto období nejvíce. Naopak nejmenší snahy projevovalo Polsko a

¹²⁸ Romové jako etnická a sociálně znevýhodněná skupina v ČR. FONÁDOVÁ, Laura. *Nenechali se vyloučit: Sociální vzestupy Romů v české společnosti (kvalitativní studie)*. Brno: Masarykova Univerzita, 2014, s. 21-22. ISBN 978-80--210-6574-1.

¹²⁹ Tamtéž, s. 22

¹³⁰ Tamtéž, s. 22-23

Rumunsko. Asimilačně-převýchovné koncepce vycházely z předpokladu, že zlepšením podmínek a materiální úrovně jedince se změní také jeho myšlení a mentalita. Začal být kladen zvýšený důraz na výchovu, vzdělání a sociální zabezpečení Romů. Romská otázka byla součástí třídní otázky a přehlížela etnickou stránku. Přestože došlo ke zlepšení školní docházky romských dětí, bydlení romských rodin a zdravotní a sociální péče, ignorace etnokulturních odlišností svědčily o institucionální diskriminaci či rasismu.¹³¹

Dosažené výsledky projektu však nebyly udržitelné. Na začátku devadesátých let se po pádu socialistického režimu ukázalo, že nízká kvalifikace Romů a jejich etnický původ je znevýhodňuje na nově nastaveném pracovním trhu. Stát však ukončil asimilační snahy a neprojevoval žádný zájem o Romy. Inkluze Romů se začala zhoršovat a častěji se začaly objevovat sociálně-patologické jevy ve formě kriminality, kuplířství, prostituce, narkomanie aj. Ve společnosti se začalo zvyšovat politické napětí a lidé začali odmítat veškerá opatření na podporu Romů. Žádnému evropskému státu se zatím plně nepodařilo rozvinout úspěšné a udržitelné řešení romské otázky.¹³²

6.4 Dimenze vyloučení Romů

Jak již bylo řečeno, sociální vyloučení je velice komplexní a multidimenzionální jev. Projevuje se v několika různých oblastech života Romů. Zejména se jedná o:

- přístup na trh práce,
- chudobu,
- nízkou sociální podporu,
- bydlení,
- zdraví,
- vzdělání,
- přístup k právům a službám,
- symbolismus a diskriminaci.

6.4.1 Přístup na trh práce

Kumulace mechanismů společenské exkluze se obvykle odvíjí od omezené možnosti uplatnění na trhu práce. Exkluze na trhu práce je vnímána jako dlouhodobá a opakovaná nezaměstnanost a jako přístup pouze k nejistým, málo

¹³¹ Tamtéž, s. 23-25

¹³² Tamtéž, s. 26-27

placeným pracovním místům.¹³³ Nezaměstnanost Romů vyplývá mimo jiné ze špatné pracovní morálky, kvůli níž je nechce zaměstnavatel zaměstnat. Příslušníci romské komunity se zároveň chovají ekonomicky a odmítají pracovat za plat nižší či málo převyšující sociální dávky. S tím se váže jejich možnost si zároveň přivydělat načerno. Zaměstnavatelé také odmítají poskytovat práci Romům z důvodu možnosti načerno najímat zahraniční pracovníky bez pracovního povolení.¹³⁴ Charakteristickým znakem romské nezaměstnanosti v Evropě je výrazný rozdíl v poměru nezaměstnaných mezi pohlavími. Romské ženy jsou zaměstnané zdaleka méně než muži, a pokud pracují, tak častěji v „horší“ práci.¹³⁵

Avšak statistika napovídá, že situace v otázce zaměstnanosti Romů se z dlouhodobého hlediska zlepšuje. Expertní odhady z roku 1997 uvádějí míru nezaměstnanosti Romů v České republice 70 až 90 %.¹³⁶ Dlouhodobě nezaměstnaných Romů v témže roce dosáhl 44% podílu v rámci romské populace. Výzkum z roku 2000 již ukázal míru nezaměstnanosti Romů na hodnotě 46,3 %.¹³⁷ Provedené šetření v roce 2011 také ukázalo značný rozdíl, nově se poměr nezaměstnaných Romů pohyboval na hodnotě 35 %. Tento rapidní pokles se však velice prudce ustálil. Měření z roku 2016 ukázalo hodnotu 32 %.¹³⁸ Státní orgány mají aktuálně velmi omezené možnosti vyhodnocování situace romské menšiny v oblasti zaměstnanosti, jelikož Úřady práce České republiky nemohou dle zákona o zaměstnanosti vést etnickou příslušnost uchazečů.¹³⁹

¹³³ KLÍČOVÁ, Kateřina. Životní podmínky Romů v České republice v mezinárodním srovnání v kontextu rizik etnického výzkumu. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Georgetown, 2004, s. 102. ISBN 80-86251-19-5.

¹³⁴ Zpráva o stavu romských komunit v České republice: 2004. *Vláda České republiky* [online]. [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=7721>

¹³⁵ FRAZER, Hugh a Eric MARLIER. Promoting the Social Inclusion of Roma. *European Network on Roma Inclusion under ESI Funds* [online]. 2011, s. 29 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: https://www.euromanet.eu/upload/03/11/synthesis_report_2011-2_final_3.pdf

¹³⁶ KLÍČOVÁ, Kateřina. Životní podmínky Romů v České republice v mezinárodním srovnání v kontextu rizik etnického výzkumu. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Georgetown, 2004, s. 103. ISBN 80-86251-19-5.

¹³⁷ SIROVÁTKA, Tomáš. Exkluze Romů na trhu práce a šance na jejich inkluzi. *Sociální studia*. Brno: FSS MÚ, 2003, roč. 10, s. 11-34. ISSN 1212-365X

¹³⁸ Social and Employment Policies in the Czech Republic: RECENT DEVELOPMENTS IN SOCIAL AFFAIRS AND RELATED POLICIES. *European Parliament* [online]. 2018, s. 21 [cit. 2021-03-28]. Dostupné z: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/618993/IPOL_STU\(2018\)618993_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/618993/IPOL_STU(2018)618993_EN.pdf)

¹³⁹ Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2019. : *Vláda České republiky* [online]. 25. 11. 2020, s. 37 [cit. 2021-03-28]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/aktuality/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2019.pdf>

6.4.2 Chudoba

Znevýhodněná situace na trhu práce je jedním z hlavních příčin chudoby příslušníků romských rodin. Příjmy dlouhodobě nezaměstnaných plynou pouze z dávek dorovnávacích příjmy do úrovně životního minima. To je však navrženo k překlenutí krátkodobé situace. Životní standard osoby s příjmem pouze ze sociálních dávek je znatelně odlišný od průměrného životního standardu v dané společnosti. Řada domácností žijících v chudobě si nemůže dovolit nákup zboží dlouhodobé spotřeby či úhradu nečekaných výdajů. V romské komunitě ohrožené chudobou se proto často vyskytuje fenomén tzv. lichvy, tedy systém půjček s vysokým úrokem. Chudoba dále vede k dalším formám vylučování.¹⁴⁰ Napříč evropskými státy Romové zpravidla zažívají vážnější úroveň chudoby, než kterékoliv jiné skupiny v dané zemi.¹⁴¹

6.4.3 Nízká sociální podpora

Označení vyloučených lokalit jako romské komunity bývá zpravidla velice vzdálený realitě. V lokalitách žijí uměle sestěhované rodiny, které se od sebe významně liší a jejich příslušníci nechtějí mít navzájem nic společného. Zde žijící rodiny jsou pouze nuceny spolu sdílet prostor. Obyvatelé těchto lokalit se zpravidla těžko organizují a nebývají schopni se občansky angažovat a podílet na veřejných věcech. Často se jedná o osoby, které ztratili společenské vazby a v novém prostředí jsou ztraceni.¹⁴²

6.4.4 Bydlení

Téma bydlení je úzce provázáno se vznikem a vývojem sociálně vyloučených romských lokalit. Významné množství těchto lokalit vzniklo v místech neatraktivních, kde by jen málokdo chtěl bydlet. Některé lokality vznikly jako náhradní nouzová forma ubytování.¹⁴³ V rámci České republiky žijí Romové

¹⁴⁰ Sociální vyloučení menšin jako problém společnosti. NAVRÁTIL, Pavel. *Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 66-67. ISBN 80-7178-741-8.

¹⁴¹ FRAZER, Hugh a Eric MARLIER. Promoting the Social Inclusion of Roma. *European Network on Roma Inclusion under ESI Funds* [online]. 2011, s. 22 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: https://www.euromanet.eu/upload/03/11/synthesis_report_2011-2_final_3.pdf

¹⁴² Sociální vyloučení menšin jako problém společnosti. NAVRÁTIL, Pavel. *Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 72-73. ISBN 80-7178-741-8.

¹⁴³ Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. : *Ivan Gabal Analysis & Consulting* [online]. Praha, 2006, s. 27 [cit. 2021-03-28].

spíše rozptýleně, avšak v jednotlivých lokalitách značně koncentrovaně. Podmínky bydlení v lokalitách se v zásadě nejvíce liší, podle toho, zda se nachází v městském či venkovském prostředí. Jedním z hlavních problémů romských rodin jsou sporné majetkoprávní vztahy při užívání obytných staveb a nelegálním obývaní prostor. V mimoměstských oblastech mnohdy žijí na majetkoprávně nevypořádaných pozemcích a bez stavebního povolení. V městských aglomeracích se Romové potýkají se nedostatečnou úrovní bytového fondu, špatnými smluvními vztahy a přeplněností bytů.¹⁴⁴ Jedná se často o obecní domy nižších kategorií. Velká část romské komunity žijících v těchto bytech, které jsou v majetku města, není schopna se z daných lokalit vymanit, protože v obcích panuje všeobecný nedostatek obecních bytů.¹⁴⁵ Záznam z roku 2011 vypovídá, že ve vyloučených oblastech, kde Romové žijí, bylo 45 % obytných prostor bez přístupu k teplé vodě, 10 % bez tekoucí vody vůbec, 55 % s omezeným vytápěním a 20 % s omezeným přístupem k elektřině.¹⁴⁶

K přechodu z chráněných nájemních vztahů ke vztahu nechráněnému a k bydlení v nestandardních podmínkách dochází nejčastěji v důsledku porušení zákona jednou ze smluvních stran. Na jedné straně se jedná o „polozákonné“ či nezákonné praktiky majitelů bytů, kteří se snaží vypudit romské nájemníky. Pronajímatelé využívají malé informovanosti a právního vědomí sociálně slabých Romů, popřípadě i výhrůžek. Na druhé straně je porušování smlouvy ze strany nájemníka. Nejčastěji se jedná o neplacení nájemného a služeb spojených s užíváním bytu.¹⁴⁷

Dostupné z:

https://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf

¹⁴⁴ KLÍČOVÁ, Kateřina. Životní podmínky Romů v České republice v mezinárodním srovnání v kontextu rizik etnického výzkumu. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Georgetown, 2004, s. 100-102. ISBN 80-86251-19-5.

¹⁴⁵ Sociální vyloučení menšin jako problém společnosti. NAVRÁTIL, Pavel. *Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 72-73. ISBN 80-7178-741-8.

¹⁴⁶ FRAZER, Hugh a Eric MARLIER. Promoting the Social Inclusion of Roma. *European Network on Roma Inclusion under ESI Funds* [online]. 2011, s. 32 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: https://www.euromanet.eu/upload/03/11/synthesis_report_2011-2_final_3.pdf

¹⁴⁷ Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. : *Ivan Gabal Analysis & Consulting* [online]. Praha, 2006, s. 28-29 [cit. 2021-03-28].

Dostupné z:

https://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf

6.4.5 Zdraví

Přesné hodnoty v otázce zdravotního stavu romské populace je prakticky nemožné získat, jelikož neexistují statistické záznamy zdravotnických zařízení na základě etnické příslušnosti. Přesné údaje neexistují prakticky nikde napříč Evropou, tudíž je nutné se spoléhat pouze na odborné odhady. Výzkum v zemích střední a východní Evropy se dotázal hodnocení osobního zdravotního stavu Romů, ti jej hodnotili jako uspokojivý až dobrý. Přesto tento stejný výzkum ukázal, že zdravotní stav Romů je horší než u ostatních obyvatel měřeného státu. Romové nejčastěji trpí kardiovaskulárními a respiračními chorobami, ledvinovými, žaludečními, jaterními a střevními obtížemi. Zároveň častěji trpí neurologickými, gynekologickými a rakovinovými onemocněními než většinové obyvatelstvo. Této situaci přispívá fakt, že Romové méně často vyhledávají lékařskou pomoc.¹⁴⁸ Vedle fyzických obtíží trpí u Romů v důsledku nízké sociální podpory, nevhodného bydlení a kulturní diskriminace také jejich mentální zdraví.¹⁴⁹ Zpravidla platí, že zdravotní situace Romů je ve všech členských státech horší než u většinové populace.¹⁵⁰ I přes horší zdravotní situaci nebyl v prozatím posledním zaznamenaném roce žádný podnět týkající se diskriminace Romů v oblasti zdraví. Objevilo se však nepodložené tvrzení o odmítání registrace u lékaře z důvodu romské etnicity.¹⁵¹

6.4.6 Vzdělání

Tato oblast je hluboce provázána s mírou zaměstnanosti u příslušníků romského etnika. Z dlouhodobého pohledu je jasně zřetelný rozdíl ve vzdělání mezi Romy a většinovou populací. Ještě v roce 1970 bylo přibližně 70 % romského obyvatelstva v důchodovém věku na území Československa negramotných. O 10 let později strávil průměrný Rom méně než 9 let ve školní docházce. Zároveň romské děti v roce 1980 propadali ve škole čtrnáctkrát častěji než ostatní a třicetkrát

¹⁴⁸ KLÍČOVÁ, Kateřina. Životní podmínky Romů v České republice v mezinárodním srovnání v kontextu rizik etnického výzkumu. SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Georgetown, 2004, s. 106-107. ISBN 80-86251-19-5.

¹⁴⁹ LAU, Annie Yin-Har a Michael RIDGE. Mental Health and Social Inclusion: Addressing the impact of social exclusion on mental health in Gypsy, Roma, and Traveller communities.

In: *Emerald Insight* [online]. s. 134 [cit. 2021-03-28]. Dostupné z:

doi:10.1108/20428301111165717

¹⁵⁰ FRAZER, Hugh a Eric MARLIER. Promoting the Social Inclusion of Roma. *European Network on Roma Inclusion under ESI Funds* [online]. 2011, s. 30 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: https://www.euromanet.eu/upload/03/11/synthesis_report_2011-2_final_3.pdf

¹⁵¹ ¹⁵¹ Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2019. : *Vláda České republiky* [online]. 25. 11. 2020, s. 46 [cit. 2021-03-28]. Dostupné z:

<https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/aktuality/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2019.pdf>

častěji ukončovali školní docházku dříve než v závěrečném ročníku.¹⁵² V roce 2011 dosáhlo maximálně základního vzdělání 74 % romských obyvatel, zatímco mezi všemi obyvateli České republiky to bylo 20 %.¹⁵³ Jednou z příčin předčasného ukončování vzdělání může být také demotivace žáků školu navštěvovat a strach z diskriminace a šikany ze strany spolužáků a učitelů. Za rok 2019 bylo přibližně stokrát zaznamenané podezření na diskriminaci vůči klientům ze strany vzdělávacího systému z důvodu etnicity.¹⁵⁴

6.4.7 Přístup k právům a službám

Romská komunita bývá frekventovaně podezřívána ze zneužívání služeb sociální pomoci. Realita ovšem ukazuje velice rozdílný obraz. Z důvodu své nevzdělanosti, neinformovanosti a sociální izolace Romové neumějí využívat všech možností, které jim systém nabízí a nedosahují požadovaného řešení své situace. Romové také často nevyužívají služeb azylových domů, pečovatelské služby, penzionů pro seniory, léčeben pro dlouhodobě nemocné či center sociální prevence. To závisí na rozdílnosti systému hodnot, které většinová populace uznává.¹⁵⁵

6.4.8 Symbolismus a diskriminace

Prakticky všichni odborníci poukazují na rozsáhlou a hluboce zakořeněnou diskriminaci Romů, přičemž mnozí poukazují také na neúplné hlášení počtu případů diskriminace a rasové nenávisti. Jak ve společnosti obecně, tak ve vztahu ke klíčové institucionální oblasti, jako je zaměstnanost, vzdělání, zdraví a bydlení. Většina Romů věří, že jsou obětmi diskriminace více než kterákoliv jiná etnická skupina. V České republice si 83 % Romů myslí, že diskriminace na základě etnického nebo přistěhovaleckého původu je rozšířená, přičemž 64 % zažilo diskriminaci za posledních 12 měsíců. Klíčovým problémem je negativní stereotypizace většinovou populací. Maďarský průzkum z roku 2005 odhalil, že

¹⁵² Sociální vyloučení menšin jako problém společnosti. NAVRÁTIL, Pavel. *Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 64-65. ISBN 80-7178-741-8.

¹⁵³ FRAZER, Hugh a Eric MARLIER. Promoting the Social Inclusion of Roma. *European Network on Roma Inclusion under ESI Funds* [online]. 2011, s. 25 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: https://www.euromanet.eu/upload/03/11/synthesis_report_2011-2_final_3.pdf

¹⁵⁴ Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2019. : *Vláda České republiky* [online]. 25. 11. 2020, s. 31 [cit. 2021-03-28]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/aktuality/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2019.pdf>

¹⁵⁵ Sociální vyloučení menšin jako problém společnosti. NAVRÁTIL, Pavel. *Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 71. ISBN 80-7178-741-8.

téměř dvě třetiny Maďarů souhlasí s tvrzením, že „kriminalita je v Romech geneticky zakódovaná“. V roce 2011 přetrvával mezi 72 % obyvatel Rumunska názor, že Romové porušují zákon a 20 % obyvatel se domnívalo, že by Romové měli mít zakázaný přístup do určitých obchodů či hospod. Tato negativní stereotypizace přispívá k nízké úrovni ambicí a brzké rezignaci Romů.¹⁵⁶

6.5 Sociální politika v otázce vyloučení Romů

Generální ředitelství pro zaměstnanost, sociální věci a sociální začleňování, které je generální ředitelstvím Evropské komise vydalo své klíčové priority pro členské státy Evropské unie ve věci inkluze Romů. Dle jejich názoru má Česká republika například společně se Slovenskem, Polskem či Bulharskem poměrně extenzivní plány a strategie. Mnoho expertů tvrdí, že nejsou zapotřebí nové politiky a systémy, ale je nutné zajistit adekvátní finanční podporu a efektivní implementaci a monitoring strategií. V oblasti školství je nutné omezení segregace romských dětí, navýšení účasti romských dětí ve studiu, omezení předčasného opouštění školního systému, odstranění finančních bariér ve školství například skrze poskytování školních obědů zdarma. Dále by měla být integrace ve školách povzbuzena skrze uznání a ocenění romské kultury a jazyka. Vedle toho by měli být do systému zavedeni školní asistenti pro třídy s Romy. V neposlední řadě je nutná podpora vztahu rodičů a školy. V otázce zaměstnanosti by se měli systémy zaměřit na nedostatek vyžadovaných pracovních schopností, podporu vlastního podnikání, diskriminaci na pracovišti a zavedení pozitivní diskriminace v různých oblastech. V otázce zdravotnictví by měly být zavedeny preventivní opatření a podpora vzdělání v otázkách zdraví. Dále by měla být navýšena podpora sociální práce a zásadně zvýšen počet sociálních pracovníků. V oblasti bydlení by měli být eradikovány slumy a zlepšeno monitorování ubytovacích podmínek. Také by se mělo bojovat proti stereotypům a měla by se podpořit všeobecná společenská diskuze. Tento výčet zahrnuje některé z doporučených možností boje proti exkluzi Romů, na kterém se mimo jiné podíleli také čeští experti na tuto problematiku.¹⁵⁷

V roce 2019 žilo v České republice přibližně 262 tisíc Romů, z nichž 119 tisíc je sociálně vyloučených či sociálním vyloučením ohrožených. Z českého projektu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR a Rady vlády ČR také vyšlo

¹⁵⁶ FRAZER, Hugh a Eric MARLIER. Promoting the Social Inclusion of Roma. *European Network on Roma Inclusion under ESI Funds* [online]. 2011, s. 35-36 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: https://www.euromanet.eu/upload/03/11/synthesis_report_2011-2_final_3.pdf

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 71-89

několik návrhů systémových opatření. Mezi ně se řadí například zajištění důstojných a zdravotně nezávadných bytových podmínek, důsledné uplatňování v zákazu diskriminace v oblasti bydlení, snížení potřebného počtu žáku pro zřízení přípravných tříd a další.¹⁵⁸

V souhrnu jednotlivých témat lze konstatovat, že aktuální situace v integraci Romů zůstává obdobná jako v předchozích letech. V oblasti vzdělávání se nedaří snížit počet tzv. segregovaných škol či alespoň zlepšit kvalitu jejich výuky. V oblasti zaměstnanosti jsou stále nejvíce využívány veřejně prospěšné práce, které však komplikují integraci romské menšiny do společnosti. V oblasti romské kultury, jazyka a dějin je zapotřebí větší začlenění tématu romské kultury, jazyka a dějin do rámcových vzdělávacích programů na všech úrovních vzdělávání. V roce 2019 nebyla romština vyučována na žádné základní škole ani v rámci průřezových předmětů.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. : *Ivan Gabal Analysis & Consulting* [online]. Praha, 2006, s. 92-102 [cit. 2021-03-28].

Dostupné z:

https://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf

¹⁵⁹ Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2019. : *Vláda České republiky* [online]. 25. 11. 2020, s. 56-57 [cit. 2021-03-28]. Dostupné z:

<https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/aktuality/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2019.pdf>

7. Etnizující přístup a problém sociální práce

Tato kapitola vychází ze získaných poznatků, uvedených v díle Aleny Kajanové.¹⁶⁰ Součástí knihy jsou v přímé řeči uvedeny části rozhovoru se sociálními pracovníky a pracovníci. Na témata, kterými se popisovaná část knihy zabývá, jsem se v rozhovoru ptal sociální pracovnice z Mostu, která se primárně zaměřuje na oblast sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi. Rozhovor proběhl za účelem ověření podobnosti pracovních postupů mezi jednotlivými poskytovateli sociálních služeb a sociálními pracovníky, jejichž klienty jsou mimo jiné romské rodiny s dětmi.

V české společnosti převládá etnizující pohled na Romy, který je milný minoritizační. Učebnice pro sociální práci prezentují Romy vždy v kontextu indického původu, historie a tradic, přičemž původ jejich problémů je vztahován k historickým souvislostem. Typickým příkladem je neschopnost hospodaření s penězi a orientace na přítomnost, bez ohlížení se na následky v budoucnosti. Tyto etnizující historiky vytváří mýtus, který brání inkluzi a vytváří dojem rozdílnosti mezi romskou a českou kulturou, což zároveň vytváří mylná očekávání od romského klienta. Základem sociální práce by měl být rovný přístup a dialogičnost.¹⁶¹

Literatura určená sociálním pracovníkům pokládá za nutnost znát „romskou problematiku“, tedy historii, zvyklosti a tradice Romů a specifické přístupy reflektující verbální a neverbální prvky v komunikaci s Romy. Tyto požadavky jsou však zavádějící, jelikož by měla být komunikace především věcná a srozumitelná, nikoli etnicky specifická. Dalším doporučením je, aby sociální pracovník pracující s Romy byl sám Rom s ohledem na romskou spřízněnost. Kajanová však uvádí, že Romové mnohdy raději pracují s Neromy, například kvůli osobní nevraživosti a symbolickým znakům mezi Romy. Dále je vhodné, aby se pracovník podobal svým zjevem a zájmy klientům. Na prvním místě by u pracovníka měla být motivace k práci a vzdělání až na druhém. Mezitím Štěpán Moravec uvádí, že nikdo jako „romský klient“ či „etnický klient“ neexistuje a je v praxi nutné zohlednit každého klienta individuálně. Etnicita se stává předmětem diskriminace.¹⁶²

¹⁶⁰ KAJANOVÁ, Alena, *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-613-7.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 33

¹⁶² Tamtéž, s. 34-37

Z praktického pohledu se nabízí otázka, zda zakázku sociální práce stanovuje klient či společnost. Současná praxe ukazuje, že cílem sociální práce je to, co je cílem klienta. Bývalá sociální pracovnice uvádí, že se „řeší témata, se kterými přijde klient, ale jiná témata, která se ho týkají a která by byla důležitá, pracovník sám zahájit nesmí, protože vše je jen podle rozhodnutí klienta.“ Jiná sociální pracovnice však uvádí, že „někdy je ale třeba, aby sociální pracovník myslel za klienta dopředu. Ono to časem klientovi dojde, že pro něj vlastně pracovník udělal dobře.“ Z toho vyplývají obavy pracovníků z nařčení porušení práv klienta. Jedním ze standardů sociální služby je vytvoření individuálního plánu klienta. Vypracovaný plán slouží primárně pracovníkovi, který je za něj sám zodpovědný. Takový plán by měl obsahovat dvě části. Jednou je plánování procesu poskytování služby a druhou částí je plánování změny nepříznivé sociální situace klienta. Přesto v praxi dochází k redukci individuálního plánu na klientův osobní cíl, bez ohledu na provázanost poskytované sociální služby. Za tímto stojí opět obava pracovníků z porušení práv klienta. Sociální pracovnice uvádí, že „Cílem Kateřiny v individuálním plánu je, aby měla všeho dost.“ „Já si třeba myslím, že cílem by měla být finanční gramotnost, protože ona neumí hospodařit s penězi. Vždy vše hned utratí. Každopádně ale ona se učit nechce.“¹⁶³

Z výpovědí sociálních pracovníků vyplývá, že jsou jejich klienti často nezaměstnaní a zadlužení zároveň. Řada z nich si peníze přivydělává na šedém trhu ekonomiky. V této věci se opět střetávají dva rozdílné přístupy, které pracovníci uplatňují. Sociální pracovníci uplatňující mocenský přístup se snaží klienta vyvést od alternativního zdroje obživy a směřovat jej k přístupu majoritní společnosti. Tomu se však klient často brání a pracovník tím jedná proti vůli svého klienta. Druhý přístup se snaží využívat kompromisů a motivovat klienty k legálním brigádám. Ve snaze aby klient nepřišel o své pracovní návyky, někteří pracovníci morálně schvalují i takzvanou práci načerno.¹⁶⁴

Samotný sociální pracovník nemá dostatek možností a nástrojů, jak životním situacím společensky vyloučených osob čelit. Efektivnost práce závisí na spolupráci více subjektů. Bývalá sociální pracovnice uvádí: „Chyba je také, že systém není víc propojen se vzděláváním a zdravotní péčí.“ Sociální pracovníci si zároveň uvědomují svůj relativně nízký sociální status a peněžní příjem. Společnost

¹⁶³ Tamtéž, s. 38-39

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 40-41

se na jejich práci dívá spíše negativně. Společensky vyloučené osoby nevzbuzují ve většinové společnosti soucit a sociální práce nepřináší rychlé výsledky, tudíž se spousta lidí domnívá, že se jedná o práci zbytečnou. Jedním z mála přínosů pro samotné pracovníky může být pocit prospěšnosti klientům a společnosti, přestože to ani jedna strana neoceňuje. Sociální pracovníce na toto téma říká: „Pracovník pak má takový ten morální pocit, co pro společnost za tu malou výplatu všechno udělal.“¹⁶⁵

7.1 Rozhovor

Sociální pracovníce (zkr. SP), která odpovídala na otázky, aktuálně pracuje na zmíněné pozici téměř 4 roky. Předtím vystudovala bakalářský program v oboru Sociální práce.

1. Pracujete se zákazníky žijícími ve vyloučených lokalitách?

SP: „Ano, prakticky ve sto procentech případů. Hlavně jsou to *Stovky*, potom *Dobnerovka* za pracákem a *Javorovka* blok 525.“

Zde sociální pracovníce potvrzuje, že velká většina všech klientů sociální práce je postižena prostorovou složkou sociálního vyloučení. V první řadě zmiňuje městskou čtvrť nacházející se ve druhém městském obvodu Podžatecká. Lidový název „Stovky“ vychází z čísel bloků domů v této oblasti, které začínají číslem 100. Jedná se o územně nejrozsáhlejší vyloučenou lokalitu v Mostě. Území je pod neustálým dohledem městských kamer.¹⁶⁶ Druhou vyloučenou lokalitou je takzvaná „Dobnerovka“, tedy ulice M. G. Dobnera nacházející se na okraji centra města.¹⁶⁷ Poslední lokalitou je ulice Javorová, ve které se nachází blokový dům č. p. 525. Jedná se o jeden z největších domů v Mostě. V lokalitě se dlouhodobě nachází služebna Policie České republiky. V roce 2019 zde byla navíc zřízena také služebna městské policie Most.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 44-48

¹⁶⁶ Sídliště Stovka se mění v ghetto. Petice proti problémovým nepomohla. *IDNES* [online]. 2016 [cit. 2021-03-29]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/usti/zpravy/z-mostecke-stovky-se-stava-ghetto.A160801_2263415_usti-zpravy_vac2

¹⁶⁷ Lidé z věžáků v Dobnerovce čekají na zázrak. *Most jim slíbil konec neklidu* [online]. 2020 [cit. 2021-03-29]. Dostupné z: https://mostecky.denik.cz/zpravy_region/dobnerova-most-20200717.html

¹⁶⁸ Služebna MP Most - v ulici Javorová blok 525. *Město Most: Oficiální webové stránky* [online]. 2019 [cit. 2021-03-29]. Dostupné z: <https://www.mesto-most.cz/sluzebna-v-ulici-javorova-blok-525/d-33865>

2. Vedete evidenci zákazníků na základě etnika?

SP: „Ne, příslušnost k etniku my nerozdělujeme. Evidujeme naše klienty například na základě problému s drogami, zadlužeností, bezdomovectvím, podle rodinné situace, nebo jestli jsou migranti.“

Zde sociální pracovnice uvádí, že etnická příslušnost není v praxi základem systémového rozdělení klientů. Pojmy jako „romský klient“ či „etnický klient“ nemají v evidenci místo.

3. Jsou mezi vašimi klienty i Romové?

SP: „Ano, rozhodně je to většina. Poměr se často mění. Aktuálně odhaduji, že Romů je mezi našimi klienty 70 %.“

Přestože mezi klienty Romové zastupují většinu, zdaleka se mezi klienty neřadí pouze příslušníci romského etnika. Nelze se tedy o sociálně vyloučených lokalitách vyjadřovat jako o „romských lokalitách“. Jak již bylo řečeno, jedná se o typický znak symbolické složky sociálního vyloučení a běžné označení v České republice.

4. Uplatňujete specifické přístupy v práci s Romy?

SP: „To po nás nikdo nevyžaduje. Zásadně přistupuji ke každému klientovi zvlášť a specifické přístupy využívám až podle konkrétní rodiny, ale existují odlišnosti v praktickém přístupu k Romům, které se typicky opakují. Například jim nemůžete volat před desátou hodinou, protože všichni většinou spí.“

Na základě odpovědi je zřejmé, že postup sociální pracovnice v této otázce koresponduje s tvrzením Kajanové. Komunikace s klientem je v první řadě věcná a srozumitelná, nikoliv etnicky specifická.

5. Jsou mezi sociálními pracovníky ve Vašem okolí také Romové? Mají specifické úkoly nebo zkušenosti?

SP: „Ano jsou. Romští klienti je berou líp, protože znají romskou problematiku lépe a ví jak s Romy mluvit. Nás Neromy vnímají jako nějaké úřednice, kolikrát ani neví, kdo jsme.“

V této otázce se sociálně pracovnice neshoduje s názorem Kajanové. Naopak dává zapravdu literatuře sociální práce. Kajanová také uvádí, že je vhodné, aby se sociální pracovník podobal klientům svým zjevem a zájmy. Je možné, že

tedy tyto znaky sociální pracovník romského etnika částečně splňuje. V odpovědi se sociální pracovnice také pozastavuje nad nízkou informovaností klientů v otázce sociální práce.

6. Na základě čeho řešíte jednotlivá témata s klienty?

SP: „S klienty vytváříme jejich individuální plány, které sepisujeme hned po prvních návštěvách a zjištění situace. Individuální plán děláme podle přání klienta a jeho potřeb, které sami vidíme. Zpočátku kontrolujeme, jak to v jejich domácnostech vypadá, jak se starají o děti a zda chodí do školy a k doktorovi. Častým cílem individuálního plánu klienta je všeobecné zlepšení životní situace. Někdy ale řešíme užší témata, jako například zajištění péče o novorozence, kdy rodiče učíme od základů jak míchat Sunar nebo jak přebalovat. Taky míváme za cíl zlepšení školního prospěchu dítěte. Zajišťujeme doučování, či kontrolujeme plnění domácích úkolů. V první řadě však vysvětlujeme rodičům, že dětem musí pomoci. Často se stává, že rodiče nevykazují žádný zájem o vzdělání dítěte. Převážně u Romů individuálně řešíme také příjem sociálních dávek, dluhy a vyplňování složenek. Řekla bych, že nám chybí dostatek pravomocí v jednání s klienty.“

Z odpovědi je zřejmé, že i zde musí sociální pracovnice řešit otázku, zda zakázku sociální práce zadává společnost či klient. Dotazovaná pracovnice viditelně potvrzuje názor, že pomoci klientovi i v prvotně nevyžádaných ohledech je na místě. Dále se shoduje s vyjádřením Kajanové, že pracovník nemá dostatečné nástroje, jak situaci klienta řešit.

7. Spolupracujete s jinými subjekty v oblasti práce s exkludovanými?

SP: „Spolupracujeme například s OSPODem (pozn. Orgán sociálně-právní ochrany dětí), úřadem práce, školou a doktorem. Spolupráce není vždy ideální, ale s OSPODem je na velice dobré úrovni, lidem z OSPODu na klientech opravdu záleží.“

Z odpovědi na tuto otázku lze usuzovat, že pracovnice se shoduje s již zmíněným názorem, že systém by pro lepší fungování potřeboval provázanější spolupráci sociálních pracovníků s doktorem a vzdělávacími zařízeními.

8. Vykonávají zákazníci výdělečnou činnost?

SP: „Legálně nepracuje téměř nikdo. Výjimečně pracují některé ženy. S prací načerno se nikdo nikomu nesvěřuje, protože mají strach z udání.“

Odpověď znovu potvrzuje poznatky o nízké zaměstnanosti mezi sociálně vyloučenými osobami. Zároveň je znatelná nedůvěra klientů sociálních služeb.

9. Jak vnímáte přístup klientů k sociální práci?

SP: „Obecně se lidi bojí využívat sociálních služeb, protože to berou jako své osobní selhání a jako něco ponižujícího. Často mají lidé strach, protože mají v mysli zakotvené, že sociálka bere děti. Veřejnost by se měla více informovat, že sociální služby existují proto, aby pomohli a že každý se může dostat do situace, kterou sám nezvládne. Lidé by se měli oprostít od studu a požádat o pomoc. Někteří to berou jako pomoc, ale někteří naše služby pouze využívají, například kvůli poskytovanému jídlu. Většina řeší aktuální problém, se kterým často stačí pomoci a tito lidé jsou schopni sami dále pokračovat. Dále jsou zde však jiní, kterým na naší pomoci nezáleží a naše snažení pouze přetrpí, protože si to jiné orgány jako OSPOD přejí. Tato situace platí především u Romů, kteří toho hodně naslibují, ale následně nic neplní. Současná situace jim nejspíš vyhovuje, jsou smířeni s životním minimem a zároveň nemusí pracovat a brzo vstávat.“

Sociální pracovnice v odpovědi uvádí několik faktorů, které zmiňuje také Kajanová. Ta ve svém díle u sociálně exkludovaných uvádí sníženou motivaci k jakékoli změně, protože jim stávající situace vyhovuje.¹⁶⁹ V tomto případě se může jednat o již zmíněnou symbolickou složku sociální exkluze, kdy u jedince dochází k sebepotvrzování představy veřejnosti. Z odpovědi vyplývá, že k dílčí pomoci a částečnému zlepšení situace dochází často. Pracovnice se v rozhovoru opět pozastavuje nad nedostatečnou informovaností klientů v otázkách sociální práce.

¹⁶⁹ Problémy na straně sociální práce. KAJANOVÁ, Alena. *Proč selhává práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 46. ISBN 978-80-7422-613-7.

10. Jaký máte názor na fungování sociální práce?

SP: „Fungování závisí především na přístupu jednotlivých pracovníků a společností. Někteří například ani klienty nenavštěvují či je navštěvují pouze zřídka, zatímco samozřejmě vykazují, že je navštěvují pravidelně. V sociální práci je obecně málo peněz. Nikdo ji nechce moc dělat a lidem chybí při práci motivace.“

Pracovnice poukazuje na individuální i systémové chyby při výkonu sociální práce. Tyto nedostatky považují za velice zásadní. Pracovnice vidí částečné řešení v lepším financování sociální práce. Z rozhovorů Kajanové s dalšími sociálními pracovníky vyplynulo, že relativně nízkých příjmů jsou si vědomi všichni sociální pracovníci.¹⁷⁰

11. Jak vnímáte pohled veřejnosti na práci sociálních pracovníků?

SP: „Myslím, že veřejnost se o sociální práci příliš nezajímá, jako kdyby sociální pracovnice byla jen nějaká uklízečka. Slyšela jsem i negativní názor, že sociální práce nejsou pro společnost prospěšné, protože nepřináší výsledky. Souhlasím s tím, že u některých lidí naše práce výsledky nepřináší. Někteří lidé nevykazují absolutně žádnou snahu o zlepšení svojí situace. Téměř u poloviny lidí se nesetkáváme téměř s žádnými viditelnými výsledky. Práce nepřináší žádné zadostiučinění, je to velice nevděčná a náročná práce. Pracovat s těmito lidmi má jediný smysl v ohlídání alespoň základní výchovy dítěte.“

Odpověď pracovnice se může zdát do jisté míry až rezignující. Přestože se v sociální práci profesně pohybuje, tak částečně sdílí negativní postoj laické veřejnosti vůči fungování sociální práce z důvodu neuspokojivých výstupů. V této otázce se pracovnice jasně ztotožňuje s výsledky, ke kterým došla Alena Kajanová ve svých rozhovorech. Pracovníci si často uvědomují svůj nízký příjem a sociální status.

Na základě všech odpovědí v rozhovoru vyšlo najevo několik skutečností. Problematika sociálního vyloučení v Mostě vykazuje několik typických jevů. Klienti sociální pracovnice z Mostu jsou většinou obyvatelé sociálně vyloučených lokalit, kteří jsou zřídka legálně výdělečně činní. Velká část klientů ztrácí motivaci ke zlepšení své životní situace. Většina klientů jsou osoby patřící do

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 48

romského etnika. V odpovědích lze vyčíst jasnou ukázkou multidimenzionality sociálního vyloučení.

Z odborných literárních podkladů a rozhovoru lze usuzovat, že přístup ke klientům sociální práce by se spíše neměl řídit na bázi etnické příslušnosti konkrétního klienta. Dále vychází najevo, že v české společnosti chybí veřejná osvěta o postupech a přínosech sociálních pracovníků. Popularizace dosavadních přínosů sociální práce by mohla pozitivně ovlivnit budoucí výsledky. Nabízí se zde kauzální nexus, větší prostor pro sociální práci ve veřejné diskuzi by mohl odstranit nevědomost, strach a stud potencionálních klientů a zároveň přinést do oblasti větší finanční podporu, která dle názoru odborníků a sociálních pracovníků chybí.

Závěr

Cílem diplomové práce bylo zanalyzovat a shrnout pojem i jev společenského vyloučení a dalších témat společné problematiky. Práce byla nejprve zaměřena na samotný pojem exkluze, který je na neustálém vzestupu relevantnosti ve společenském diskurzu. Lze jím přes dlouholetý vývoj a rozsáhlou multidimenzionalitu v současnosti rozumět jako odrazu nerovnosti jednotlivců nebo celých skupin obyvatelstva při jejich snaze o participaci na životě společnosti. Dále patřili mezi definované pojmy inkluze a sociální politika. Inkluzí rozumíme proces, jenž zajišťuje příležitosti a zdroje k participaci na životě ve společnosti pro osoby, které jsou ohroženy chudobou a společenským vyloučením. Vedle toho je sociální politika souhrnem nástrojů a opatření státu, které vedou k podpoře osob se sociálním hendikepem a k podpoře společensky žádoucího chování.

Na základě této práce jsem se ztotožnil s myšlenkou, že v dnešním pojetí národních států nelze pojmy exkluze a inkluze oddělit. Při začleňování lidí stojících za okrajem se nejčastěji vyskytuje domněnka, že by hranice společnosti existovat měly, tudíž by někdo měl stát vně a uvnitř společnosti. Uvědomuji si, že současná politická skutečnost národních států a společenství je momentálně neoddělitelnou součástí dnešní společnosti a vnímám ji jak pozitivní složku vývoje. Přesto stojím za názorem, že koncept vnitřně inkluzivních, ale navenek striktně exkluzivních národních států je nevhodný a nemorální. Systém občanství v Evropské unii a větší pospolitosti mezi jednotlivými státy může překrývat hranice navenek exkluzivních koncepcí. Zároveň je nutné si uvědomit možné negativní vlivy nesouměřitelnosti životních poměrů v moderní společnosti na psychologickou stránku člověka. Ty mohou během snah o začlenění se do společnosti vést k absolutní psychologické rezignaci jedince.

Po zachycení historické i současné právní úpravy k danému tématu je v práci následně uvedeno několik základních úhlů pohledu na společenské vyloučení. Skrze historický vývoj dosáhl pojem exkluze své multidimenzionality. Tato práce prezentuje společenské vyloučení nejenom z pohledu chudoby, ale naopak pohlíží na všechny základní složky. Práce dále poukazuje, že k ohrožení jedince exkluzí nemusí docházet pouze obvyklými vnějšími vlivy společnosti, ale dochází k ní také v přímé závislosti na chování jedince. Dále se práce věnuje společenskému vyloučení v rámci českého a evropského kontextu. Obsahuje souhrnný vývoj vyloučení a aktuální stav. Dochází k závěru, že zatímco Evropská

unie jako celek stále není v boji proti exkluzi v ideálním postavení, tak Česká republika v samotném boji vykazuje na základě měření v rámci Evropské unie velice nadprůměrné, mnohdy i nejlepší výsledky.

Práce se dále také zabývala otázkami vyloučení romského etnika, jehož příslušníci jsou napříč historií stereotypizováni a významnou mírou ohroženi společenským vyloučením. Touto problematikou se v určitých mírách zabývá velké množství evropských zemí a text této práce dále zaznamenává stav společenského vyloučení Romů v rámci vybraných zemí. Z práce vychází najevo rozdílné vývoje a následky exkluze příslušníků romského etnika při porovnání České republiky s ostatními evropskými státy. Poslední část práce byla zaměřena na etnizující přístup a další problémy sociální práce. Komparace odborných textů s poznatky z uskutečněného rozhovoru poukazuje na zásadní problémy v současném stavu sociální práce v České republice, mezi které se řadí především nízká informovanost veřejnosti o fungování sociální práce a nízká finanční podpora celkové oblasti.

Resumé

The aim of the thesis is to analyze and summarize the concept and phenomenon of social exclusion and other topics of common issues. The work initially focuses on the very concept of exclusion, which can be defined as a reflection of inequality of individuals or entire groups of the population in their efforts to participate in the life of society. It also includes the defined concepts of inclusion and social policy. By inclusion we mean a process that provides opportunities and resources to participate in society for people at risk of poverty and social exclusion. In addition, social policy is a set of tools and measures of the state that lead to the support of people with social disabilities and to the support of socially desirable behavior. The concepts of exclusion and inclusion cannot be separated today. This is hindered by the current political reality of nation-states and communities, which is currently an integral part of today's society. Furthermore, in today's society there is incommensurability of people's living conditions. That can lead to the absolute psychological resignation of an individual during efforts to integrate into society.

The thesis captures the historical development of exclusion. Through its own development, the concept of exclusion has achieved multidimensionality. This thesis presents social exclusion not only in terms of poverty, but on the contrary it looks at all the basic components. It further points out that the threat to an individual may not only occur due to the usual external influences of society, but it also occurs in direct dependence on the individual's behavior. It also concludes that while the European Union as a whole is still not in an ideal position in the fight against exclusion, the Czech Republic in the fight itself shows very above-average, often the best results based on measurements within the European Union.

It also focuses on the issues of exclusion of the Roma ethnic group, whose members have been negatively stereotyped throughout history and significantly threatened by social exclusion. To a certain extent, a large number of European countries deal with this issue, and the text of this thesis also records the state of social exclusion of Roma people within selected countries. It also reveals different developments and consequences of the exclusion of members of the Roma ethnic group in comparison of the Czech Republic and other European countries. The last part of the thesis focuses on the ethnicizing approach and other problems of social work. The comparison of professional articles with the findings from the interview

points to fundamental problems in the current state of social work in the Czech Republic, which include low public awareness of the functioning of social work and low financial support for the overall area.

Seznam literatury a informačních zdrojů

Monografie

Boj proti sociálnímu vyloučení: Sociální pomoc v Belgii, České republice, Nizozemí a Norsku. Praha: JAN, 1999, ISBN 80-85529-62-9.

FÓNADOVÁ, Laura. *Nenechali se vyloučit: Sociální vzestupy Romů v české společnosti (kvalitativní studie).* Brno: Masarykova Univerzita, 2014, ISBN 978-80--210-6574-1.

KACZOR, Pavel. *Sociální politika a sociální systém v ČR.* Praha: Oeconomica, 2015, ISBN 978-80-245-2096-4.

KAJANOVÁ, Alena. *Proč selhává práce se sociálně vyloučenými.* Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-613-7.

KAJANOVÁ, Alena. *Sociální determinanty zdraví: u obyvatel sociálně vyloučených lokalit žijících v Jihočeském kraji.* Praha: NLN, Lidové noviny, 2016, ISBN 978-80-7422-613-7.

KELLER, Jan. *Tři sociální světy: Sociální struktura postindustriální společnosti.* Praha: Sociologické Nakladatelství SLON, 2010, ISBN 978-80-7419-031-5.

KREBS, Vojtěch. *Sociální politika.* 6. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2015, ISBN 978-80-7478-921-2.

MUSIL, Jiří a Jan MÜLLER. *Vnitřní periferie České republiky, sociální soudržnost a sociální vyloučení.* Praha: CESES FSV UK, 2006, ISSN 1801-1640.

MUŽÁKOVÁ, Monika. *Odsunuti stranou: Koexistence solidarity a nesvobody v životě člověka s mentálním postižením v totalitárním Československu.* Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2020, ISBN 978-80-7603-170-8.

NAVRÁTIL, Pavel. *Romové v české společnosti: jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky.* Praha: Portál, 2003, ISBN 80-7178-741-8.

SIROVÁTKA, Tomáš, ed. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin.* Brno: Georgetown, 2004, ISBN 80-86251-19-5.

SIROVÁTKA, Tomáš. *Exkluze Romů na trhu práce a šance na jejich inkluzi.* Sociální studia. Brno: FSS MU, 2003, roč. 10, ISSN 1212-365X

SIROVÁTKA, Tomáš. *Sociální vyloučení a sociální politika.* Brno: Vydavatelství MU, 2006, ISBN 80-210-4225-7.

Sociální exkluze a nové třídy. Praha: Masarykova univerzita v Brně, 2000. Sborník prací Fakulty sociálních studií Brněnské univerzity. ISBN 80-210-2426-7.

TOMEŠ, Igor. *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Praha: Portál, 2010, ISBN 978-80-7367-680-3.

WEINEROVÁ, Renata. *Romové a stereotypy: výzkum stereotypizace Romů v Ústeckém kraji*. Praha: Karolinum, 2014, ISBN 978-80-246-2632-1

Právní dokumenty

Zákon č. 57/1903, jímž se upravuje všeobecné zprostředkování práce

Zákon č. 63/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

Zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu

Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi

Zákon č. 140/1961 Sb., Trestní zákon

Zákon č. 175/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon

Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti

Zákonné opatření č. 306/1990 Sb. předsednictva České národní rady o zřízení úřadů práce

Elektronické zdroje

Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. : *Ivan Gabal Analysis & Consulting* [online]. Praha, 2006, [cit. 2021-03-28]. Dostupné z: https://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf

Approaches to measuring social exclusion. LABONTÉ, Ronald, Abdullahel HADI a Xavier KAUFFMANN. *Indicators of Social Exclusion and Inclusion: A Critical and Comparative Analysis of the Literature* [online]. 2011, [cit. 2021-03-07]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/235443128_Indicators_of_Social_Exclusion_and_Inclusion_A_Critical_and_Comparative_Analysis_of_the_Literature

Archive:Europe 2020 indicators: poverty and social exclusion. *Eurostat Statistics Explained* [online]. 11 May 2016 [cit. 2021-03-08]. ISSN 2443-8219. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Europe_2020_indicators_-_poverty_and_social_exclusion&oldid=288620#Main_tables

- BECKER, William, Hedvig NORLÉN, Lewis DIJKSTRA a Stergios ATHANASOGLU. *Wrapping up the Europe 2020 strategy: A multidimensional indicator analysis* [online]. 2020, [cit. 2021-03-07]. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2665972720300593#fig3>
- ČADA, Karel. Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR. In: *Evropská unie, Evropský sociální fond, Operační program Zaměstnanost* [online]. 2015, [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: https://www.esfcr.cz/detail-clanku/-/asset_publisher/BBFAoaudKGfE/content/analyza-socialne-vyloucenych-lokalit-v-cr
- DONEY, Rupert a Pauline MCGUIRK. Social Mix and the Problematisation of Social Housing. *Australian Geographer* [online]. December 2013, [cit. 2021-03-09]. ISSN 1465-3311. Dostupné z: doi:10.1080/00049182.2013.852500
- ELLIOT, Larry. World's 26 richest people own as much as poorest 50%, says Oxfam. *The Guardian* [online]. 21 Jan 2019 [cit. 2021-02-18]. Dostupné z: <https://www.theguardian.com/business/2019/jan/21/world-26-richest-people-own-as-much-as-poorest-50-per-cent-oxfam-report>
- FRAZER, Hugh a Eric MARLIER. Promoting the Social Inclusion of Roma. *European Network on Roma Inclusion under ESI Funds* [online]. 2011, [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: https://www.euromanet.eu/upload/03/11/synthesis_report_2011-2_final_3.pdf
- GALBOIS, Estelle a Sylvie ROUGIER-BLANC. Being poor in Ancient Greece. *Hypotheses: Magazine de Sciences Humaines et Sociales* [online]. 1. 10. 2018 [cit. 2021-03-04]. Dostupné z: <https://sms.hypotheses.org/13572>
- GREENE, Mark Richard. Insurance: Historical Development of Insurance. *Encyclopedia Britannica* [online]. Dec 20, 2019 [cit. 2021-02-19]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/insurance/Historical-development-of-insurance>
- Historie Úřadu práce ČR. *Úřad práce ČR* [online]. 3. 8. 2020 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: <https://www.uradprace.cz/historie>
- Identifikace zásadních problému v oblasti sociálního vyloučení. *Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. [cit. 2021-03-04]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/soubor/extremismus-identifikace-zasadnich-problemu-pdf.aspx>
- KELLER, Jan. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. [online]. Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, [cit. 2021-03-05]. ISBN 978-80-7464-490-0. Dostupné z: <https://projekty.osu.cz/vedtym/dok/publikace/exkluze.pdf>

- KRIŠTOF, Roman. *Sociální politika v České republice ve vztahu k sociálně vyloučeným* [online]. [cit. 2021-02-28]. Dostupné z: http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_78_1.pdf
- LAAKSONEN, Annamari. Third Global Forum on Human Development: Defining and Measuring Cultural Exclusion: Measuring Cultural Exclusion through Participation in Cultural Life. In: *Cultural rights: Culture and development* [online]. 2005, [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: https://culturalrights.net/descargas/drets_culturals67.pdf
- LAU, Annie Yin-Har a Michael RIDGE. Mental Health and Social Inclusion: Addressing the impact of social exclusion on mental health in Gypsy, Roma, and Traveller communities. In: *Emerald Insight* [online]. [cit. 2021-03-28]. Dostupné z: doi:10.1108/20428301111165717
- Lidé z věžáků v Dobnerovce čekají na zázrak. Most jim slíbil konec neklidu* [online]. 2020 [cit. 2021-03-29]. Dostupné z: https://mostecky.denik.cz/zpravy_region/dobnerova-most-20200717.html
- MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis* [online]. 2000, 287 [cit. 2021-03-09]. Dostupné z: https://sreview.soc.cas.cz/artkey/csr-200003-0003_poverty-marginalisation-social-exclusion.php?l=cz
- MAREŠ, Petr, Markéta HORÁKOVÁ a Miroslava RÁKOCZYOVÁ. Sociální exkluze na lokální úrovni. *Výzkumný ústav práce a sociálních věcí* [online]. Praha, 2008, [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/fulltext/vz_280.pdf
- MATHIESON, Jane a Jennie POPAY. Social Exclusion Meaning, measurement and experience and links to health inequalities: A review of literature. In: *World Health Organization* [online]. September 2008, [cit. 2021-03-09]. Dostupné z: https://www.who.int/social_determinants/media/sekn_meaning_measurement_experience_2008.pdf.pdf?ua=1
- METELKA, Jan. Návrat příživnictví? *Právní prostor* [online]. 3. 5. 2017 [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/trestni-pravo/navrat-prizivnictvi>
- Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech. *Vláda České republiky* [online]. 6. 11. 2006 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rlp/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/mezinarodni-pakt-o-hospodarskych--socialnich-a-kulturnich-pravech-19856/>
- Ohrožení příjmovou chudobou nebo sociálním vyloučením - EU28, 2017. *Český statistický úřad* [online]. 2019 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ohrozeni-prijmovou-chudobou-nebo-socialnim-vyloucenim-eu-28-2017>

Over 20% of EU population at risk of poverty or social exclusion in 2019. *Eurostat* [online]. 2020, 16/10/2020 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20201016-2?inheritRedirect=true&redirect=%2Feurostat%2F>

Rada vlády pro národnostní menšiny: Národnostní menšiny. *Vláda České republiky* [online]. [cit. 2021-03-10]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/narodnostni-mensiny---uvod-1361/>

RŮŽIČKA, Michal a Laco TOUŠEK. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby. *Soudobá sociologie VI: (Oblasti a specializace)* [online]. Praha, 7. 1. 2014 [cit. 2021-02-20]. Dostupné z: https://www.academia.edu/10252965/Sociální_exkluze_její_prostorové_formy_a_měníci_se_podoby

Sídliště Stovka se mění v ghetto. Petice proti problémovým nepomohla. *IDNES* [online]. 2016 [cit. 2021-03-29]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/usti/zpravy/z-mostecke-stovky-se-stava-ghetto.A160801_2263415_usti-zpravy_vac2

SILVER, Hillary. Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review* [online]. Wiley, January 1994, [cit. 2021-02-20]. ISSN 1564-913X. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/247563087_Social_Exclusion_and_Social_Solidarity_Three_Paradigms

Služebna MP Most - v ulici Javorová blok 525. *Město Most: Oficiální webové stránky* [online]. 2019 [cit. 2021-03-29]. Dostupné z: <https://www.mesto-most.cz/sluzebna-v-ulici-javorova-blok-525/d-33865>

Social and Employment Policies in the Czech Republic: RECENT DEVELOPMENTS IN SOCIAL AFFAIRS AND RELATED POLICIES. *European Parliament* [online]. 2018, [cit. 2021-03-28]. Dostupné z: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/618993/IPOL_STU\(2018\)618993_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/618993/IPOL_STU(2018)618993_EN.pdf)

STICKINGS, Tim. Combined \$858 billion wealth of the top ten richest people on Earth is greater than the total GDP of the 85 poorest countries, study finds. *Daily Mail* [online]. 12 February 2020 [cit. 2021-02-18]. Dostupné z: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-7995785/Ten-wealthiest-people-richer-poorest-85-countries-combined.html>

TOUŠEK, Ladislav. Sociální vyloučení a prostorová segregace. *AntropoWEBZIN* [online]. 2007 [cit. 2021-03-04]. ISSN 1801-8807. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/socialni-vyloucení-a-prostorova-segregace>

Transition to post-2020 Europe. *European Economic and Social Committee* [online]. 2017 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://www.eesc.europa.eu/en/agenda/our-events/events/transition-post-2020-europe>

ZALUAR, Alba. EXCLUSION AND PUBLIC POLICIES: Theoretical Dilemmas and Political Alternatives. *Revista Brasileira de Ciências Sociais* [online]. 2000 [cit. 2021-03-15]. ISSN 1806-9053. Dostupné z: doi:10.1590/S0102-69092000000500003

Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2019. : *Vláda České republiky* [online]. 25. 11. 2020, [cit. 2021-03-28]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/aktuality/Zprava-o-stavu-romske-mensiny-2019.pdf>

Zpráva o stavu romských komunit v České republice: 2004. *Vláda České republiky* [online]. [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=7721>

Seznam obrázků

Obrázek č. 1 - Osoby ohrožené chudobou v letech 2015 – 2020. In: *Český statistický úřad* [online]. 2021 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/142681148/1600212119.pdf/601822c1-919e-4179-8d6c-7ef760377bf6?version=1.1>

Obrázek č. 2 - Míra materiální deprivace 2019-2020 ČR. In: *Český statistický úřad* [online]. 2021 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/142681148/1600212120.pdf/9dc34482-edf9-4782-9b24-8b528252730d?version=1.1>

Obrázek č. 3 - Uprchlíci v číslech. In: *Člověk v tísni* [online]. 2020, 19. 6. 2020 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <https://www.clovekvtisni.cz/migracni-statistiky-4518gp>

Obrázek č. 4 - Souvislost mezi četností diagnózy lehkého mentálního postižení a počtem dětí vyrůstajících v sociálně vyloučených lokalitách. In: *Systémová podpora inkluzivního vzdělávání v ČR* [online]. 2015 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <http://inkluzie.upol.cz/ebooks/analyza/analyza-18.pdf>

Příloha – Rozhovor

1. Pracujete se zákazníky žijícími ve vyloučených lokalitách?
2. Vedete evidenci zákazníků na základě etnika?
3. Jsou mezi vašimi klienty i Romové?
4. Uplatňujete specifické přístupy v práci s Romy?
5. Jsou mezi sociálními pracovníky ve Vašem okolí také Romové? Mají specifické úkoly nebo zkušenosti?
6. Na základě čeho řešíte jednotlivá témata s klienty?
7. Spolupracujete s jinými subjekty v oblasti práce s exkludovanými?
8. Vykonávají zákazníci výtěžnou činnost?
9. Jak vnímáte přístup klientů k sociální práci?
10. Jaký máte názor na fungování sociální práce?
11. Jak vnímáte pohled veřejnosti na práci sociálních pracovníků?